

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПРАПІУЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСІУНИК

II

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 2 (182), February, 1963, Vol. XVI.

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація

237, Liverpool Road, London, N 1, Tel.: NORth 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1962 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 15 ш.	1 ф. 8 ш.	15 ш.	5 ш.
Австрія..	100 ш.	55 ш.	30 ш.	10 ш.
Аргентина	300 пезів	175 пезів	90 пезів	30 пезів
Бельгія..	275 б. фр.	138 б. фр.	75 б. фр.	25 б. фр.
В. Британія	2 ф. 4 ш.	1 ф. 2 ш.	12 ш.	4 ш.
Канада..	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Німеччина	20 н. м.	10 н. м.	5 н. м.	1.75 н. м.
Парагвай.	240 гуар.	120 гуар.	60 гуар.	20 гуар.
США...	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Франція..	25 н. фр.	12.50 н. фр.	6.30 н. фр.	2.10 н. фр.
Швеція...	28 кор.	14 кор.	7.50 кор.	2.50 кор.

В інших країнах — у перерахуванні на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed by Ukrainian Publishers Ltd., 237, Liverpool Rd., London, N.1. Tel.: NOR 1828

Визвольний ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кв. 2/108 (182)

ЛЮТИЙ, 1963

Річник X (XVI)

ЗМІСТ II-ої КНИЖКИ

М. С.: СУЧАСНА НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА МОСКВИ	123
Проф. д-р І. Марченко: ПЕРЕМОЖНИЙ ДУХ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ В БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ	127
Р. Драган: НОВІ ШЛЯХИ ЛЮДСЬКОЇ ДУМКИ (закінчення, 2)	148
Д-р О. Воропай: ДО НАШИХ КУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ (Книги і Вібліотеки в Україні)	157
Інж. Лев Биковський: ПОЛЬСЬКЕ ПОВСТАННЯ У ВАРШАВІ 1944 РОКУ (Спомини очевидця, продовження, 2)	166
Мір Іван Боднарук: ДО ІСТОРІЇ ОДНОГО ТАВОРУ	177
Федір Балицький: ТАБІР »ОРЛИК« (Лірична поема)	194
Юрій Стрілець: ВІСТУН ОЛЕСЬ	201
Проф. Вадим Щербаківський: МЕМУАРИ (продовження, 9)	213
Проф. д-р А. Лукіяненко: КОМПОЗИТОР МИХ. ВЕРИКІВСЬКИЙ	219
Марія Лукіяненко: СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ (продовження, 2)	222
Поезії	
Петро Кізко: СПОГАД — 136; У СВИТАНКІВ ДОРОГИ ТІ САМІ, ПРИНЕСИ МЕНІ... , ТОВІ ОДНІЙ, БЛИЗЬКІСТЬ — 211-212. * Анд- рій Легіт: ТИ ДЛЯ МЕНЕ... — 204; УЖЕ ДАВНО — 210. * Левко Ромен: КИСЕВІ!, МУЗИКА, СЕНТЕНЦІЯ — 205-206. * Ганна Черінь: ПОШТАР — 207. * Лариса Мурович: СІМ'Я ГЕРОЇВ, ЦАСТЯ — 208- 209. * Р. Володимир: ПАЛКИМ СЕРЦЯМ — 209. * Сергій Жук: 1933 РІК — 210.	
Левко Рожок: ШОСТА ЗБІРКА ПОЕЗІЙ ЯРА СЛАВУТИЧА	233
Софія Наумович: ДОКТОРСЬКА ДИСЕРТАЦІЯ о. БОГДАНА КУ- РИЛАСА	234
Д.: З УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ У ДІЯСПОРІ (Хроніка)	236
ПОЖЕРТВИ	240

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"

1, Barvon St.,

Glenroy 9., Victoria.

Mr. W. Lytwyn

2, Scrivener St.,

O'Connor, A.C.T.

Canberra.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak

Watzmannstr. B 4/Z. 2,

Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj

Soler 5039,

Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal

Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

W. Makar

140, Bathurst Str.,

Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"

München, 8.

Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych

Casilla de Correo, 70,

Encarnation.

США:

H. Cebrij

303 E. 8th St.

New York 9, N.Y.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba

2451 W. Rice Str.,

Chicago 22, Illinois.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn

6786, Memorial St.,

Detroit 28, Mich.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 4 шіл. (анг.) або 80 цен. Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІГРАЦІЄЮ!

М. С.

СУЧАСНА НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА МОСКВИ

Як відомо, головною основою національної політики Хрущова стали постанови XXII-го з'їзду КПСС, що самі собою дуже суперечні. В них говориться рівночасно про «розквіт» і «відмирання» націй у ССРСР. Проте дискусія, що розвинулася на сторінках советської преси після XXII-го з'їзду КПСС на тему національного питання в ССРСР за доби «будівництва комунізму», дуже скоро показала, що головний натиск партія буде класти не на «розквіт», а на «наближення» і «відмирання» (в другому етапі) націй. Теоретично обґрунтовується це «будівництвом комунізму», при якому повинні зникнути нації і їхні мови та культурні окремішності.

На перший погляд, якщо виходити з комуністичних теоретичних основ, все начебто і в порядку. «Будівництво комунізму» вимагає «наближення», а далі і «відмирання» націй, створення однієї світової мови й культури. Справа тільки в тому, що проголошене компартією «будівництво комунізму» не має світового характеру і відбувається тільки у рамках т. зв. ССРСР. І тому вся дискусія, що розвинулася в ССРСР на тему майбутності націй за «доби комунізму» і практична політика партії на цьому відтинку, звелися в дійсності до гегемонії московської мови і культури. Хрущовські теоретики почали доказувати, що саме ця мова й культура повинні отримати в ССРСР панівне місце, бо цього вимагає «будівництво комунізму», та що всі неросійські народи ССРСР повинні добровільно приймати за свою власну московську мову і культуру, себто — добровільно русифікуватися.

Не треба хіба доказувати, що навіть з точки погляду комуністичної теорії, московські міркування на тему «наближення» націй в рамках ССРСР, а з розвоєм «будівництва комунізму» — і їхнього «відмирання», мають неприхований характер модерного московського імперіялізму, замаскованого комуністичною фразеологією. Не входячи в суть того, чи комуністична теорія про «відмирання націй» із хвилиною світової гегемонії комунізму — правильна чи ні, вона при сучасних стосунках у ССРСР зовсім не відповідає тим передумовам, що їх передбачають інтернаціональні комуністичні теорії.

Не зважаючи на те, сучасні керівники московської партії і режиму поставили тезу про «відмирання націй» за доби міжнародного комуністичного панування в основу будівництва московського комунізму, що практично рівняється заходам дальшого поглиблення русифікації усіх неросійських народів ССРСР, вживаних за доби Сталіна. Слід при тому підкреслити, що т. зв. десталінізаційний курс зовсім не перешкоджає Хрущову та його режимові прийняти за основну базу для своєї національної політики «надбання» національної політики Сталіна. Саме за доби Сталіна почали творитися теорії про керівну роль і старшобратерство московського народу, його мови й культури, про перехідний етап у будівництві комунізму (чи навіть ще соціалізму), за якого будуть творитися інтернаціональні зональні мови, при чому, очевидно, такою зональною мовою в ССРСР обов'язково

мала стати московська мова. За доби Сталіна почалось генеральне вимішування усіх націй з допомогою примусових масових переміщень, а то й депортацій цілих народів, нищення національних мов і культур та примусового насаджування московської мови.

«Десталінізація» Хрущова на національному відтинку обмежується тільки припиненням масового сталінського національного геноциду, а всі інші «атрибути» національної політики Сталіна Хрущов намагається використати, навіть розбудувати і поглибити їх в рамках сучасного «будівництва комунізму». Практичні русифікаційні заходи партії на сучасному етапі проходять головним чином у галузі шкільництва. Проведена проти волі громадськості національних республік у новому шкільному законі клавзуля, що в національних республіках мають батьки свободу вибору мови навчання для своїх дітей (до того часу, бодай теоретично, існувала національна засада навчання дітей) — дала дуже скоро свої наслідки. Покликуючись на «свобідну волю» батьків, яка в дійсності мусить бути такою, як хоче компартія, хрущовський режим запроваджує у національних і автономних республіках русифікацію національних шкіл.

Звичайно, цей процес розрахований не на рік-два, а на довгий протяг часу. Зокрема в т. зв. «суверенних» національних республіках він проводиться дуже обережно, бо натрапляє на міцний спротив серед народу і, зокрема, серед національної інтелігенції, при чому можна думати, що й частина місцевого партійного керівництва проводить цю політику партії з великою нехиттю або й зовсім отверто виступає проти неї.

Так, напр., в останній час дійшли вістки про опозицію до русифікаційної політики партії серед азійських націонал-комуністів. У 23-му числі журналу «Партійна життя» за минулий рік, що виходить у видавництві «Правда» в Москві, появилася стаття, яка свідчить про те, що в азійських республіках йде боротьба з русифікаційним курсом Хрущова. Навівши багато фраз про «дружбу» і «розквіт» народів, журнал, між іншим, пише:

«Проте є ще факти, що батьків змушують посилати своїх дітей до національних шкіл, явно проти їхнього бажання, не зважаючи на те, що в сім'ях другою рідною мовою є російська мова. Відомі часом й такі випадки: подекуди фактично обмежують передплату російських газет, наскільки такого роду прохання дозволяються, під умовою, що одночасно буде виписана національна газета».

Саботаж у стосунку до накидування московської мови національним школам у середньо-азійських республіках має, мабуть, масовий характер, коли цим займається центральна «Учительская газета» (у числах за 17, 20 і 22 листопада 1962 р.). Згідно з інформаціями газети, там зовсім не звертають уваги на навчання московської мови. Діти переходять у вищі класи з поганою оцінкою знання московської мови, тоді як, напр., погана оцінка з французької чи англійської мови не дозволяє учням на перехід до вищих клас. «Оцінки з російської мови, відмічає газета, зовсім не беруться до уваги, так як погані оцінки в рисуванні чи у співі». В багатьох початкових школах навчання московської мови проводиться тільки на папері. У зв'язку з цим більшість абітурієнтів вступає до університетів та інших вищих шкіл без елементарних знань московської мови.

Більш динамічний характер має русифікаційний процес у т. зв. автономних республіках, що знаходяться у рамках т. зв. «Російської Федерації», і в яких наслідком довголітньої русифікаційної царської і советської політики утворилася московська більшість. Як у «суверенних» національних республіках, так і в автономних, після революції був почався процес відродження, творилося рідне шкільництво і розвивалася власна національна культура. За сталінських часів увесь цей процес припинився. Проте й тоді в автономних республіках шкільне навчання відбувалося національною мовою. Тепер КПСС, покликаючись на клявзулю про «волю батьків», повела генеральний наступ на це шкільництво, намагаючись повністю русифікувати його. Свідчать про це матеріяли, що друкуються на сторінках советської преси. І так, напр., у 12-му числі журналу «Народное образование» за 1962 рік, міністер освіти Чуваської АССР Єгоров (стаття: «В школах Чувашії») пише, що в цій автономній республіці нараховується до 1.000 шкіл, в тому 160 середніх. Проте із статті Єгорова видно, що всі ці досягнення на відтинку шкільництва йдуть не на користь чувашів, а на знищення їхньої мови та культури. За останній рік в республіці почався інтенсивний процес русифікації:

«На бажання трудящих нашої республіки — пише Єгоров, — російська мова за останній час стає мовою навчання в старших класах восьмирічної і середньої школи. В минулому році, школи республіки, рахуючися з бажанням батьків і самих учнів, приступили до навчання російською мовою з п'ятої класи усіх загальних дисциплін, у першу чергу предметів політехнічного циклу... В цьому році відкрився ряд чуваських шкіл з російською мовою навчання з першої класи...»

Як виходить із статті «Русский язык в школах Удмуртской АССР», поміщеної у першому числі вище згаданого журналу за 1963 рік, із п'ятисот удмуртських шкіл, які існували ще за часів Сталіна — сьогодні залишилися тільки рештки. Усі вони частинно, або повністю, вже перейшли на московську мову навчання, також начебто на бажання батьків. Таким чином советські «досягнення» в галузі національного шкільництва в Удмуртії, Чувашії та, мабуть, і в інших автономних республіках невеликих народів поволі наближаються до царських «досягнень». Як говориться у вище згаданій статті, в Удмуртії за царату не було ні одної удмуртської школи. Незабаром не буде їх в Удмуртії і за советської влади. Процес русифікації шкільництва в автономних республіках має динамічніший характер, бо відпір цих малих народів куди слабший, ніж відпір більших народів у національних республіках. Причиною того є теж і факт, що на їхній території в наслідок попередньої колонізації вони сьогодні вже залишилися в меншості. Так, напр., в Удмуртії живе сьогодні тільки 600 тисяч удмуртців і один мільйон москалів. В Татарії є всього 47% татар і 44% москалів, решта — інші національності. Така сама ситуація існує в інших автономних республіках. Як бачимо, Хрущов зміло використовувати вчинене за Сталіна послаблення національного елементу цих республік для повної ліквідації самотності малих народів.

У плянах компартії вони пішли на перший вогонь. Національні республіки, як уже було сказано, русифікуються куди повільніше, бо тут умовини

інші. Але й тут головною опорою русифікації є московський елемент, який непомірно зріс в цих республіках за часів Сталіна. На ньому тримається сьогодні русифікаційна політика Хрущова.

Про те, як уявляє собі компартія дальший розвій «співжиття» між «советськими народами» свідчить стаття, що появилася в першому числі журналу «Политическое самообразование» за 1963 рік. Стаття має заголовок «Интернациональное воспитание трудящихся и политическое просвещение», але з інтернаціоналізмом чи з освітою вона не має нічого спільного. В ній говориться про потребу дальшого вимішування «советських народів». За приклад береться Татарію, в якій, мовляв, живуть і дружно працюють представники 40 національностей. Немає в республіці ні одного промислового підприємства, пише журнал, яке мало б чисто татарський характер. Такий самий процес «інтернаціоналізації» почався і по татарських селах. «За останні роки — пишеться в статті — на базі укрупнення сільсько-господарських артілів створилися нові багатонаціональні господарства по селах».

Мета цієї «інтернаціоналізації» зовсім ясна. Зігнані з усіх кінців СРСР представники різних народів змушені вживати московську мову, як мову для взаємного порозуміння, а їхні діти ходять до московських шкіл. Так крок за кроком автономні республіки, а потім і національні, повинні затрачувати свій національний характер і залишатися національними тільки з назви.

Очевидно, ці намагання компартії натрапляють на завзятий спротив, не тільки в національних, а й в автономних республіках. Так, напр., у вищезгаданій нами статті про Татарію говориться, що «гармонійну» співпрацю між народами, які тепер заселяють цю країну, колотить татарський націоналізм. Цей націоналізм виявляється в першу чергу в намаганні відокремити національну культуру від культури інших народів, обмежити її розвій рамками вузьконаціональних традицій. За кулісами офіційного співжиття між народами, йде завзята боротьба поневолених народів з московським націоналізмом і імперіялізмом, що намагаються всіма силами уніфікувати мовно і культурно т. зв. СРСР.

Наскільки цей процес має ще шанси в автономних республіках, де національний потенціал тубільців дуже послаблений, настільки він не має жодних передумов до здійснення у національних республіках і засуджений на невдачу. Історичний процес йде в напрямі національної емансипації усіх народів. Це бачимо сьогодні на теренах Азії і Африки. Співпраця народів, як це показує Захід Європи, створюється на іншій базі. Затримуючи свій культурно-національний суверенітет, вони намагаються створити державно-економічні об'єднання на базі рівних із рівними. В т. зв. СРСР московський імперіялізм хоче силою знищити національно-культурну окремішність підсоветських народів і це є основою національної політики Хрущова.

Ми спеціально базували нашу статтю на прикладах національної політики Хрущова в автономних республіках, щоб показати її голий імперіально-хижацький характер. В т. зв. «самостійних» національних республіках помічається дуже гостра реакція на цю політику, що виявляється у формі культурного відродження та політичного спротиву.

Проф. д-р І. МАРЧЕНКО

ПЕРЕМОЖНИЙ ДУХ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Переглядаючи поживклі сторінки світової історії за сотні й тисячі років, бачимо, як розвивалося життя окремих націй і як по-різному.

Є нації й народності, що з'являлися на форумі історії, відігравали в ній поважну, а іноді й дуже велику роллю, а потім слабшали й навіть цілком зникали з поля зору. Так, наприклад, знаємо появу в історії великої, потужної народности гунів, що, під зверхністю Аттіли, з непереможною силою насунулися на Європу в 5-му столітті, перемагаючи спротив європейських народів і підкоряючи їх. Але невдовзі вони ослабли, розчинилися в людських масах інших народів і цілком зникли, як нація.

Другий приклад — татари. У 13-му столітті вони напали великою потужною силою на Європу, завоювали й підкорили собі всю східню частину Європи, заснували там держави з осередками в Казані, Астрахані, в Криму. А згодом ослабли, втратили свої державно-національні центри. Як нація, вони вже майже зникли. Є і тепер люди, яких називають татарами, й які себе називають татарами, але вони не творять окремого національного цілого.

З історії України знаємо також про хозарів, печенігів, половців, які були досить потужними народами, з якими українцям доводилося провадити досить тяжку боротьбу — тепер ті народності зникли цілковито, розчинилися в інших народностях — і сліду по них не лишилося.

Була велика Римська держава й римська нація, незвичайно велика потуга, що в свій час панувала над, майже, всією західною Європою, над східною Азією й північною Африкою, культура якої стояла дуже високо. Римська держава мала чудову літературу й на протязі століть творила великі культурні цінності. У п'ятому столітті Римська держава упала, зникла й римська нація. Збереглися зразки римського письменства, збереглася сама римська, латинська мова, але нема народу, який говорив би тою мовою, нема держави, яка звалася б Римською державою.

Натомість є нації — англійська, американська, німецька, французька, японська та інші, — що вже здавна живуть організованим державним життям, досягли високого розвитку й потужности й їх зберігають.

Є багато інших націй, що у свій час державно оформилися, деякі з них досягали й великої потужности, а потім, у ході історичного розвитку, ослабли, але зберегли свою державну окремішність й продовжують і тепер жити державним життям, як другорядні держави — такими є Іспанія, Португалія, Голляндія, Туреччина, Персія, Швеція, Норвегія та інші.

Були й є нації, що в минулому мали державну організованість, але, в ході несприятливого для них розвитку світових подій, ту державність втратили й не мають її вже довший час. Проте ті недержавні нації зберегли

свідомість своєї національної окремішності, тісну духову пов'язаність людей своєї нації, що весь час виявляється у їх намаганні творити різні форми державної організованості, у національному поступі, а далі — спрямовує їх прагнення до завершення державної організованості. У них дух національної відпорності, що особливо виявляється в тяжкі для нації часи, свідчить про внутрішню потужність нації й, раніш чи пізніш, приводить до її тріумфу — здійснення національних прагнень, відтворення власної державності.

Яскравими прикладами таких націй є чеська й жидівська нації. Чеська нація втратила свою державність декілька століть тому. Вона перебувала в оточенні й під пануванням сильної німецької нації, що прикладала всіх зусиль, щоб цілковито придушити чехів. Але чехи на протязі століть виявляли велику національну організованість і відпорність, що врешті мало своїм наслідком те, що в 1918 році чехи відновили свою державність.

Жидівська нація, що втратила свою державність понад дві тисячі років тому, зазнала після того великих поневірянь. Люди тої нації розсіялися по різних країнах, у яких вони перебували в меншості. Навіть на своїй батьківській території, в Палестині, вони творили вже тільки меншість населення — себто вже не мали й свого національного осередку. Втратили вони й свою мову — тільки їхня релігія була для них в'язучим чинником. У різних країнах зазнавали вони постійних переслідувань, а в часи панування нацистів декілька мільйонів жидів були жакливо винищені, — але при тому жиди не заломлювались, а тільки ще більше загартовувались. І врешті дух жидівської національної організованості переміг. Недавно здійснилася їхня національна мрія — вони відновили свою державність, відтворили свою національну державу Ізраїль, невелику й не дуже численну, але добре організовану, яка вже тепер відіграє помітну роль в житті людства й має всі дані для дальшого розвитку й зміцнення.

Як же в цьому відношенні виглядає справа нашого українського народу, української нації? Щоб відповісти на це питання, треба оглянутися далеко назад, треба уважно простежити весь понадтисячолітній історичний період життя й розвитку нашого народу.

Ще в 9-му столітті різні українські племена, що заселяли територію на середній течії Дніпра, державно організувалися й, під проводом князів з роду Рюриковичів, утворили державу з столицею в Києві — Київське Князівство. Держава та скоро зросла в потужності й, за князювання Володимира й Ярослава, досягла великої могутності, охоплюючи майже всю територію східної Європи. Приймавши християнство, вона стала одною з наймогутніших і найкультурніших держав Європи.

Після князювання Ярослава Київська Держава, як і інші держави Європи, перейшла в феодалний стан — поділилася на окремі князівства, які жили майже самостійним державним життям, маючи кожне своє окреме військо. Часто бували незгоди, суперечки й військові дії між ними, що дуже ослаблювало всю країну, й вона не могла встояти проти навали татарської орди й була нею подолана. Західня Україна — Галицько-Волин-

ське Князівство проіснувало довше, але, — під тиском з одного боку поляків, а з другого — угорців, — впало й воно, й Україна опинилася під литовським, а пізніше під польським пануванням.

Справжня потужність нації, її дійсна внутрішня сила й відпорність, найвиразніше виявляється й визначається не в догідні, сприятливі, а саме в прикрі, в тяжкі для неї часи. А такі часи й настали, коли Україна потрапила під польське панування. Поляки були агресивним, загарбницьким народом. Панували над Україною, але цим не вдовольнялися, намагаючись цілком злити її з Польщею, ополячити, польонізувати українців. Навчання у школах провадили тільки польською мовою й тим досягли того, що більш освічена частина українців, українські поміщики, ступнево підпадала під польський вплив і відходила від свого народу.

В обороні українських національних прагнень стало українське духівництво, Українська Православна Церква, якої трималася українська людність, і яка рішуче виступала проти польської Католицької Церкви. Поляки намагалися побороти й цю перешкоду й вжили заходів до утворення унії, до створення нової Греко-Католицької Церкви, яка хоч і зберігала попередні церковні обряди, але, як і польська Церква, підлягала верховному керівництву Папи Римського.

Проходило це в тяжкій боротьбі; українці твердо обстоювали свою православну Церкву. Боротьба тривала десятки й сотні років. Врешті в Західній Україні більшість людности приєдналася до Греко-Католицької Церкви. Але поляки не досягли того, чого добивалися. Українська Греко-Католицька Церква, хоч і підлягала Папі Римському, не підлягала ієрархії польської Католицької Церкви й стала українською національною церквою, яка зберегла онцизм і внаслідок цього очолювала національно-визвольну боротьбу.

Хоч українці й втратили свою вищу провідну верству, хоч вони й не мали своїх шкіл, своїх книжок — все таки українська людність стихійно боролася проти агресивного польського поневолювача, стихійно трималася своєї національної самобутности, своєї мови, своїх традиційних звичаїв. Організовувались вони в Церковні Братства, а згодом дійшло й до створення збройної сили — славетного запорізького війська, що ставало на захист української людности й від нападів кримських татар і від польських утисків та сваволі.

Ця всезростаюча відпорність і національна організованість українців привела в 16-му і 17-му століттях до одвертих повстань української людности проти польського панування, що провадились з героїчним завзяттям, але в перші часи закінчувалися невдачею.

Організоване й очолене гетьманом Богданом Хмельницьким повстання українців у 1648 році було успішним, ознаменоване великими перемогами українців і привело до звільнення України, до відтворення Української Гетьманської Держави, що проіснувала більше ста років. Після століть поневолення українці могли віддихати вільніше, почувачи себе знову

господарями в своїй хаті, розвиваючи свою державу на поступових для того часу засадах, без кріпацтва, при широкому сприянні народній освіті.

Українська Гетьманська Держава, Гетьманщина свята, як казав про неї Тарас Шевченко, перебувала в дуже трудному становищі. Була оточена наставленими вороже до неї агресивними сусідами — поляками з заходу, москалями з півночі й сходу, татарами з півдня, які все намагалися накласти свою руку на багаті й родючі українські землі, а це створювало для молодой держави дуже трудну ситуацію. Тому, сподіваючись цим скріпити позицію України, гетьман Богдан Хмельницький уклав військовий союз з Московщиною, але наслідки цього виявились згубними для українського народу.

Загарбницька Москва, вживаючи різних підступних заходів, все більше й більше накладала свою руку на Україну, намагаючись ослабити, або й зовсім знищити, її незалежність і національну окремішність. Це скоро усвідомили собі керівники Української держави, українські гетьмани, зокрема Виговський, Петро Дорошенко, й рішуче, а часом і збройно, виступали проти Москви, але загальна зовнішня і внутрішня ситуація була для них несприятливою, й вони не мали успіху. Найрішучішим у цьому відношенні було потягнення гетьмана Мазепи, що в 1708 році виступив проти Москви у спілці з Швецією. Трагічним було те, що й цей мудро задуманий крок закінчився невдачею, поразкою під Полтавою. Це був початок остаточного занепаду і знищення державної окремішності України, що й сталося дещо пізніше, коли скасовано Гетьманщину (1763) й знищено Запорізьку Січ (1776).

Це був нищівний удар для української національно-державної справи, але столітній світлий період української гетьманської державности був, і є й тепер, великим позитивом у національно-державних визвольних змаганнях українського народу. Він відновлював, відсвіжував його державницькі традиції, бож традиції Київського Князівства вже були вкрились декількасотлітнім порохом історії, й, крім того, Московщина не тільки нещадно експлуатувала й грабувала природні багатства України, а й викрадала в нас і частину нашої історії, включаючи Київське Князівство в свою історію та привласнюючи собі й наше історичне ім'я «Русь». Включила вона в позитив московської історії й переможний похід гетьмана Богдана проти Польщі. Але не могла вона прилучити до своєї історії гетьманів Виговського, Дорошенка, Самойловича, Мазепи — їх діяльність є й лишиться назавжди виключно нашим українським національно-державним скарбом.

Ліквідація національно-державної окремішности України, цілковите поневолення її Московщиною, було великим, мабуть найбільшим у її історії, загрозливим ударом. Московські гнобителі українського народу, що захопили перед тим величезні простори східньої Європи й північної Азії, мали вже великий досвід у поневолюванні різних народів та в їх національному винищуванні, в їх «обрусенію», що завершувалось цілковитим влиттям у панівний «русский» народ. Заміром Москви було провести цілковите «обрусеніє» й українського народу, й цей намір вона провадила з нещадною й

упертою послідовністю. Були ліквідовані всі українські школи, все навчання провадилося тільки російською мовою, російською мовою провадилося і все службове листування, всі урядові розправи. Тому, з протягом часу, панівна, як також і освічена частина українського суспільства відходила від своєї мови, відривалась від своєї нації, вливалася в націю московську.

Московсько-петербурзькому урядові пощастило (з допомогою хитрих, підступних заходів) провести й те, чого раніш не змогли зробити поляки — Українська Православна Церква була цілком підпорядкована ієрархічному прововоді московської церкви, що активно допомагала обрусительській політиці російського уряду. Не було окремих українських військових частин — отже, відбуваючи військову службу, українці були помішані з москалями й людьми інших національностей, слухали команду тільки московською мовою, що теж мало сприяти відірванню їх від своєї національної стихії.

Українська нація була приречена москалями на винародовлення — й так, мовби, мусило статися за їхнім приреченням. Але знову таки кажу — справжня міць і внутрішня потужність нації найвиразніше виявляється саме в трудні для неї часи. Так було й тоді з українською нацією. У 19-му столітті не мала вона своїх шкіл, своїх книжок, своїх урядів, своїх військових частин, своєї літературної мови, своєї Церкви — але все ж таки українські широкі народні маси на селі не відходили від своєї нації. Їх називали «малоросами», «хохлами» — вони й самі себе так називали, але не соромились цього, не намагалися ставати москалями. Розмовляли вони й далі українською мовою, співали чудових українських пісень. Сліпі кобзарі співали думи про славетне минуле, про походи козацькі. Молоді чоловіки верталися з військової служби дещо омосковленими, вони «дакали й «нет»-кали, але їхні жінки і батьки далі говорили до них по-українському, а сусіди глузували з них — і за кілька місяців вони знову розмовляли тільки рідною мовою.

Українці в своїй масі не мали виразної національної чи національно-державної свідомости, але вони не відходили від своєї нації, не втрачали почування своєї національної окремішности. А найбільш разючим, нібито впрост неймовірним, є той факт, що українці в час московського панування не тільки зберегли свою національну самобутність, а ще й незвичайно зросли численно й дуже збільшили свої етнографічні межі. Світова історія має добру пам'ять — у ній зазначені потягнення й гетьмана Богдана й гетьмана Мазепи. Але тоді мова йшла тільки про Київщину, Волинь, Галичину, Чернігівщину, Полтавщину — не було тоді мови про Донеччину, Катеринославщину, Херсонщину, Таврію, Одещину, Харківщину, про узбережжя Чорного моря, — тільки тепер світ довідався, що і вони є українськими.

Після завоювання Москвою кримської татарської орди, люди різних національностей посунулися на родючі землі причорноморського степу — і українці й москалі, серби та інші. На тих нових землях, що мали офіційну назву «Новоросія», урядовою мовою була тільки російська, школи там закладались тільки російські. Але українці й там, у нових місцевостях

поселення, зберігали свою національну самобутність, свою мову й — більше того — втягали в свою національну стихію й людей іншої національності. Під час різних заворушень переселялись українці в Слобожанщину (теперішню Харківщину), що здавна перебувала під московською владою — і там українці зберігали свою самобутність, свою мову й теж втягали у свою національну стихію давно замешкалих там представників панівної нації — москалів. Нащадки запорізьких козаків були переселені на Кубань — і там вони зберегли свою мову, свою національну самобутність, і там вони численно дуже збільшилися, втягуючи в себе й людей інших національностей.

Це дуже красномовний показник внутрішньої великої потужності української нації. Це свідчить, що в 19-му столітті, в час московського панування, в боротьбі за збереження своєї національної самобутності, в безкровній «холодній війні» український народ здобув незвичайно велику перемогу, яка — своїми наслідками — є рівнозначною з величезною перемогою на полі бою. Це всі мусимо усвідомлювати собі, бо воно має для України величезне національно-державне значення. Україна часів гетьманів Хмельницького й Мазепи охоплювала порівняно невелику територію й мала, приблизно, мільйон населення. Теперішня етнографічна територія України охоплює простір значно більший, а кількість населення на ній перевищує 40 мільйонів — більше ніж у старих європейських державах Іспанії, Італії, більше ніж у Польщі, що колись панувала над Україною. При тому український народ здобув собі широкий доступ до моря, а за здобуття якого багатьом народам доводилося провадити тяжкі війни. Не трудно уявити собі, оскільки в світовій політиці менш поважно виглядала б українська визвольна справа, якби Україна простягалась тільки до Полтави на сході, до Кременчука, Умані, Кам'янця на півдні, якби українців було тільки 3-5 мільйонів.

Це все робить у світовій політиці питому вагу України дуже великою. Справжніх відомостей про Україну світ ще недавно не мав, а почувши про них, ставився до них з недовірою. Але тепер державні мужі світу вже починають розуміти вагу України і оцінювати її. Тепер змагання України за своє визволення, її прагнення до відтворення власної держави, стало поважною проблемою світової політики — засвідченням цього є те, що високі представники світової політичної думки вже прилюдно порушують цю проблему, що в приміщенні англійського парламенту відбувається прийняття представників української громадськості, що в Канаді споруджується пам'ятник Т. Шевченкові й на його відкритті виступає з промовою прем'єр Діфенбекер.

Ця велика перемога української нації, її територіальне й кількісне зростання в 18-му і 19-му століттях, неминуче мусили знайти й своє зовнішнє виявлення. Таке виявлення сталося в першу чергу на культурній ниві, в культурно-освітньому відродженні українського народу, чим було ознаменоване 19-те століття. Не було шкіл українських, а, починаючи з І. Котляревського, з'явилися українські літературні твори, зародилося й роз-

вивалося українське письменство, почала творитися українська літературна мова, створилася окрема українська абетка, вироблялися правила українського правопису, заснувався й розвивався український театр, оформилася українська музика. Українські вчені студіювали історію українського народу й з'явилися солідні твори, присвячені історії України.

Хоч російський царський уряд і ставив всілякі перешкоди, але процес культурно-національного відродження українського народу в 19-му столітті все зростав на силі й мав повні й нові успіхи. Самозрозуміло, що культурно-національне відродження українського народу почало ступнево набирати й політичного зафарблення — в кінці 19-го й на порозі 20-го століть почали засновуватись українські політичні організації. Вони в своїх програмах висували переважно різні вимоги щодо соціальної перебудови суспільного устрою в Росії й Україні, але підносились уже й голоси, що ставили національно-державницькі вимоги. У 1900 році Микола Міхновський у брошурі «Самостійна Україна» вперше проголосив гасло конечности державної незалежності України, що мусило бути завершенням процесу культурно-національного й національно-державного відродження України. Цей процес зростання політичної організованості й національно-державного усвідомлення українського народу розвивався й кріпшав і на початку 20-го століття, але він ще не досяг належної сили тоді, коли в 1914 році вибухнула I-ша світова війна.

Коли, наслідком поразок на фронтах, на початку 1917 року в Російській імперії вибухнула революція, й був усунений петербурзький царський уряд, то це відкрило для України й для інших, поневолених Москвою, країн широкі можливості для національно-державного самовизначення, для відтворення державної незалежності, чим багато з тих країн і скористалися й свої власні держави відтворили — Фінляндія, Польща, Латвія, Естонія, Литва. Постає тоді й проблема національно-державного оформлення України, дійшло й до відтворення незалежної Української держави — Української Народньої Республіки й Української Гетьманської Держави, — але нововідтворена Українська держава не змогла встояти проти нападу московського, вже большевицького уряду, й Україна знову підпала під панування Московщини.

Тодішні провідники українського народу, правителі Української держави, зробили багато мильних потягнень, головним з яких було те, що вони не подбали насамперед про організацію міцної української мілітарної сили. Мало того, що не подбали про це — в 1917 році вони всіляко й енергійно протидіяли широким і успішним намаганням багатьох українських патріотів (у першу чергу Мик. Міхновського й генерала, пізнішого гетьмана, Павла Скоропадського) ту мілітарну силу організувати.

Така антимілітарна політика була шкідлива й, урешті, згубна. Її треба засуджувати, як і її керівників, застерігаючи таким способом український нарід від повторення подібних потягнень у майбутньому. Але, об'єктивно розцінюючи справу, треба сказати, що головною причиною кінцевої невдачі національно-державних визвольних змагань українського народу в 1917-20

роках було те, що українська людність ще не була належно психологічно підготована до того. Велика частина української інтелігенції ще не була національно усвідомлена, а й серед національно усвідомленої частини української інтелігенції мало хто був належно національно-державницьки усвідомлений; більшість ще великою мірою перебувала під впливом російських соціалістів. У процесі розвитку визвольної боротьби та національно-державницька усвідомленість швидко зростала, проте саме в потрібний час, у 1917 і 1918 роках, її було ще замало. Вона дуже поширилася й зросла в 1919 й 1920 роках, але тоді вже було запізно.

Основною хвилюючою провідних українських політично-державних діячів того часу було те, що вони не посідали мудрої прозорливості, не спроможні були відчувати необхідні потреби майбутнього, не мали перед собою виразно усвідомленої мети, до якої прямували б і поривали б за собою всю людність. У своїх настановленнях вони не були вище широким народним масам, а тому не вели їх, а тільки йшли разом з ними, на чолі їх — і разом з ними робили великі, з погляду історії, помилки. А це, врешті, й привело до невдачі, до того, що змагання за створення незалежної Української держави було програне.

Ми свідомо кажемо тут про програ, про невдачу, а не про поразку — бо поразки таки не було. Під поразкою ми завжди розуміємо такий невдалий вислід змагання, після якого становище переможеного різко погіршується, стає гіршим від того, яке було перед початком змагання. Так великою поразкою і для українців і для шведів був бій під Полтавою в 1709 році, бо після того бою становище й України й Швеції стало значно гірше, ніж було. Коли ж розглядаємо українські визвольні змагання 1917-20 років, то мусимо сказати, що вони закінчилися кінцевою невдачею щодо досягнення державних прагнень українського народу, але в усьому процесі національно-державної визвольної боротьби їх треба розцінювати, як безперечний великий виграш для цілої української визвольної справи. Ми можемо твердити, що після того періоду визвольних змагань національно-державні позиції українського народу стали кращими, ніж були перед тим, себто — перед 1917 роком.

І справді — до 1917 року ніде в Україні, ні в високих, ні в середніх, ні в початкових школах, не провадилося навчання українською мовою. Після того ж навчання українською мовою провадилося в усіх початкових сільських школах, а також у багатьох середніх та високих. У школах же з російською мовою навчання обов'язковим було й вивчення української мови — тому все населення України, а зокрема молодь українська, було добре ознайомлене з українською літературною мовою.

До 1917 року неукраїнцями й багатьма українцями ставилося під сумнів саме існування української літературної мови — казалось, що такої мови нема, що українська мова придатна тільки для «хатнього вжитку». Після ж визвольних змагань українська літературна мова вже всіма визнана, бо нею провадиться навчання в школах різних типів, вона вживається при

урядовому листуванні й при відправленні Богослужень, і тою мовою видано багато книжок з усіх наукових галузів.

Хоч ставлення органів московсько-советської влади до національних прагнень української людности й не було сприятливим, але все ж таки українські працівники на культурно-освітній ниві використовували всі можливості й невпинно провадили працю для поширення й зміцнення українських позицій і досягнень у різних галузях — у школі, у видавничій справі, в театрі, — й досягали виразних позитивних вислідів. Свідченням цього є те, що майже всі українці (і, зокрема, українська молодь), які після 2-ої світової війни опинилися на еміграції, твердо визначили себе належними до українського національного табору.

Після визвольних змагань визначена етнографічна окремішність української людности, визначені й етнографічні межі українського поселення, які значно перевищують ті межі, що були визначувані раніше.

Україна не стала окремою незалежною державою, але в межах панівної держави (СРСР) вона визначена, як окрема автономна одиниця, з населенням понад 40 мільйонів, з окремою назвою (Укр. Соц. Рад. Республіка), з зазначенням її столиці Києва.

У часи визвольних змагань прийшло до соборного поєднання українців, що раніш перебували під окупацією різних держав. Тепер, після 2-ої світової війни, вони поєднані в одну адміністративну одиницю, з приєднанням до неї й території Криму.

Крім національної Української Греко-Католицької Церкви (Укр. Кат. Церкви), відродилась і національна Українська Православна Церква (УАПЦ), що має своє духовенство й Ієрархічний Провід.

У загальному процесі, змагання України за свою національно-державну окремішність і незалежність напочатку цілком не знаходило розуміння з боку громадської opinii й державних чинників культурного західного світу. Але ступнево, з кожним роком, світ усе більше ознайомлювався з українською проблемою, й вона все більше стає одною з найважливіших проблем світової політики.

Кажучи все це, ніяк не слід забувати тої великої економічної і соціальної руйнації, що її принесло й приносить Україні московсько-советське панування — винищення мільйонів українців під час голоду 1921 й 1933 років, руйнування сільського, хліборобського господарства й ожебрачення нашої сільської й міської людности, висилання знову таки мільйонів українських хліборобів до концтаборів далекої півночі, — що нанесло колосальний удар нашому народному господарству. Тут відзначаються й підкреслюються в основному ті моменти, які вказують на зростання національно-державницької усвідомлености українського народу, й на ті, що є сприятливими у змаганнях за державну незалежність України.

Усе сказане стосується головним чином до періоду між 1-ою й 2-ою світовими війнами. Ще більшою мірою можна це твердити, кажучи про 2-гу світову війну й час після неї. Під час 2-ої світової війни український

народ потужно виявляв свою національно-державницьку свідомість і прагнення до державного самовизначення, сподіваючись, що в цьому він знайде попертя й з боку Німеччини, яка провадила війну з комуністичною Москвою. Але виявилось, що ці сподівання не виправдалися, й українська людність, славетна, легендарна Українська Повстанська Армія, вкриваючи себе невмирущою славою, збройно виступала проти обох окупантів.

Не масмо докладних, вичерпних відомостей про те, як укладається тепер життя наших людей на Рідних Землях. Знаємо добре, що живуть вони в злиденних обставинах, у матеріяльній нужді й цілковитому безправ'ї. Але знаємо також, масмо свідчення того, що процес національно-державного усвідомлення наших людей, тепер соборно посднаних на Рідних Землях, розвивається й далі.

Тут же, на еміграції, в умовах вільного світу, наші українські люди не марнують часу, кажучи собі, що й на чужині вони мусять служити своїй Батьківщині. Вони виявляють велику організованість і тим творять у міжнародному світі добру славу для нашого народу. Вони увесь час провадять і спеціальну роз'яснювальну акцію серед інших народів, ознайомлюючи їх з тим, у якому жахливому економічному й духовому поневоленні Москвою перебуває великий, майже 50-мільйоновий український народ — і наслідки цього виразно відчутні. Можна упевнено сказати, що з визвольною боротьбою українського народу тепер ознайомлений весь культурний світ, а це має величезне значення.

Ми не можемо з певністю казати, як розвиватимуться світові події в ближчому майбутньому. Але, зглядаючись на далеке й недавнє минуле, бачимо велику внутрішню духову потужність нашого українського народу й тому можемо сміливо дивитися в майбутнє з глибокою вірою, що вже в недалекому часі наш нарід виборе свою незалежність, свою власнодержавність і твердим кроком ступатиме по шляху вільного зростання, розвитку й розквіту.

Петро КІЗКО

СПОГАД

*Де ці звуки я чув? .. Звуки тихої, ніжної гри на роялі?
Хто це грав? .. Так безжурно, без тіні легкої печалі?
Ах, задав ... Це, як матір мою у Чека катували
У холоднім і чорнім задушливо тьмянім підвалі, —
Грав чекіст ...*

*Коли матір мою
убивали ...*

Там я звуки ці чув, гру на кров'ю облитім роялі.

1960 р.

У БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ (УВО)

Відновлена 1918 року самостійна Українська держава була остаточно знищена в 1920 р. спільним наступом наїзників, а територію України розподілили між собою Росія, Польща, Румунія і Чехо-Словаччина. Не зважаючи на цю невдачу, український нарід не вирікся прагнень до волі та національно-державної незалежності, і далі, хоч у змінених формах, продовжував боротьбу проти окупантів за своє визволення.

Вже наприкінці 1920 р. група колишніх старшин і вояків українських армій, з ініціативи і під проводом полковника Євгена Коновальця, утворила підпільну *Українську Військову Організацію (УВО)*. Головним завданням УВО було, напочатку, зберегти українську армію в підпіллі, щоб з її допомогою підняти повстання, паралізувати дію ворожих осередків і, перебравши владу, опанувати становище, ще поки ворог спроможеться на протиудар. До часу загального збройного повстання, ближчим завданням УВО було не дати окупаційній владі закріпитися на українських землях.

В підсовєтській Україні акціями УВО керували сотник Андрух і поручник Опока, вислані туди головним комендантом УВО полк. Є. Коновальцем. Під їхнім керівництвом був створений *«Центральний Український Повстанський Комітет»*, що координував діяльність численних місцевих комітетів. Збройно-повстанський рух на осередньо-східних землях України тривав аж до 1924 року. Коли московсько-більшевицький окупаційний режим в Україні закріпився, тоді форми національно-визвольної боротьби українського народу змінилися. Вона (боротьба) виявлялася тепер головню в діяльності підпільних організацій ідеологічно-політичного характеру, з-поміж яких найважливішими були: *«Братство Українських Державників» (БУД)*, *«Спілка Визволення України» (СВУ)* та *«Спілка Української Молоді» (СУМ)*. Найдовше вдержалися СВУ і СУМ, що були зліквідовані щойно 1929 року.

Порівняно легші, ніж у підсовєтській Україні, були політичні й поліційні умови на західноукраїнських землях, під польською окупацією. Тому на західноукраїнських землях УВО змогла так розбудуватись і закріпитись, що вони стали головною базою її діяльності, а пізніше, в 1929 році, і створеної *Організації Українських Націоналістів (ОУН)*.

В першій період існування УВО на західноукраїнських землях (1920-1923), її удари були спрямовані в самі основи польської державности, що намагалась силою закріпитися на землях України. Правно-державна приналежність західноукраїнських земель до Польщі в цей період ще не була вирішена. Польська політика на окупованих українських теренах мала за мету поставити Антанту й українців перед dokonаним фактом примусового прилучення західних земель України до Польщі. Проти цих польських намагань рішуче і солідарно виступило все українське населення,

ставляючи активний і пасивний спротив окупантам. Організатором і керівником активного спротиву українського населення польським загарбникам стала УВО, розгорнувши широку й масову революційну акцію.

Польська окупаційна влада спиралася спершу на військові гарнізони та станиці міліції, які тероризували українське населення арештами, ревізіями, грабунками, насильством. Проти станиць міліції провела УВО бомбову акцію, що зломила зухвальство цього удержавного бандитизму. Проти другої підпори ворога — польських поміщицьких дворів і початків військової колонізації проведено широку саботажну акцію. У відповідь на звільнення з праці 6.000 державних працівників, особливо українських залізничників, які відмовились скласти присягу на вірність польській державі, проведено акцію залізничних саботажів. Водночас широко була застосована метода пасивного спротиву. Крім згаданого бойкоту присяги урядовців на вірність польській державі, проведено бойкот реєстрації українських підстаршин і старшин, бойкот загального перепису населення, бойкот перших виборів до польського сейму і сенату та бойкот призову рекрутів до польської армії. Акція бойкотів була підсилювана відповідними терористичними актами.

Крім своєї революційної діяльності УВО дає ініціативу для відновлення зліквідованого війною громадського життя, зокрема нелегальних українських високих шкіл. Школи ці були безперервно переслідовані польською поліцією, проте проіснували аж до 1925 року.

Рішення Ради амбасадорів у Парижі (15. 3. 1923 р.) про прилучення західноукраїнських земель до Польщі змінило політичну ситуацію. Замість майже однушної до цього часу негачії окупаційної влади, серед українців утворилися три політичні напрямки: 1) *державницько-принципальний*, 2) *легалістично-угодовий*, 3) *советофілський*. Тепер УВО обмежила свою діяльність нечисленними бойовими акціями. Крім конфіскацій державних грошей з урядових установ, що кінчалися часто судовими процесами великого пропагандивного значення, була спроба замаху на польського президента С. Войцеховського 1926 р. та застрілено шкільного куратора Собінського за ліквідацію і польонізацію українських шкіл.

Публіцистичну боротьбу проти пошести советофілства та проти політики угодовецьких партій підняв найвизначніший ідеолог українського націоналізму *Дмитро Донцов*. Його праця вирішально вплинула на формування політичної ідеології, що стала основою мислення нового покоління українських націоналістів. Молоде покоління, захоплене революційною діяльністю УВО, дістало тепер ідеологічно-політичне поглиблення і обґрунтування своїх прагнень. На західноукраїнських землях і на еміграції почали засновуватись гуртки націоналістичної молоді. Сама бойова діяльність УВО стає організаційно-політично завузькою і відчувається потреба поширеної політичної діяльності та її ширшого політичного й ідейного оформлення.

Дві протилежні концепції зустрілися 1925 р. у провідних колах УВО: прихильники першої концепції заступали думку, що легальні товариства української націоналістичної молоді повинні стати прибудівками угодо-

вещьких партій, щоб таким способом зміцнити внутрішню опозицію націоналістів; прихильники другої концепції вбачали в націоналістичних гуртках зав'язок політичної організації, на яку повинна спертися свою політичну діяльність УВО. Представником цієї другої концепції був крайовий комендант УВО на західноукраїнських землях сотник *Юліян Головінський* і ця концепція перемогла. Першим практичним наслідком перемоги концепції сотника Ю. Головінського було зорганізування великих протипольських демонстрацій у Львові, в дні 1-го листопада 1928 р., що відбулися спільними силами УВО й націоналістичних гуртків.

На початку 1929 р., по майже дворічній підготові, відбувся у Відні *I. Конгрес Українських Націоналістів*, на якому представники УВО, націоналістичних груп і об'єднань створили нову єдину організацію — *Організацію Українських Націоналістів (ОУН)*, під проводом дотеперішнього начальника коменданта УВО полковника *Євгена Коновальця*.

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (ОУН)

З моментом створення Організації Українських Націоналістів (ОУН) кадри УВО почали ступінсво вливатися в організаційні рамки ОУН. Цей процес злиття УВО з ОУН був закінчений упродовж двох найближчих років, коли-то УВО остаточно перетворилася на військову референтуру ОУН. До ОУН влилися членські кадри націоналістичних гуртків і товариств, і нова організація вже незабаром розбудувала свою мережу не лише на українських землях, а й серед української еміграції.

Головною базою і тереном діяльності ОУН, так само як попередньо для УВО, стали західноукраїнські землі. Всією діяльністю ОУН на цьому терені керувала *Крайова Екзекутива*.

З допомогою новозорганізованих ланок ОУН розпочато акцію пропагандивної підготовки та залучення широких народних мас до революційної роботи. Засобами виховно-пропагандивної роботи були: розповсюдження підпільної літератури, пропагандивне ставлення політичних процесів, плем'яння і поширення в народних масах маніфестаційного культу героїв, з вістрям спрямованим проти окупантів, виховно-організаційна праця серед студентської, селянської і робітничої молоді, з використанням для цього легальних культурно-освітніх, профспілкових і спортивних товариств.

Впарі з цим ОУН проводила революційні акції. Тому, що терористичні виступи малих бойових відділів, що час від часу повторювалися для більшого загострення окремих політичних моментів, не давали широким народним масам безпосередніх шансів до активної участі в боротьбі, — ОУН почала масові акції.

Постійним соціальним лихом українського селянства на західноукраїнських землях був голод на землю. Загал селянства був малоземельний, великі земельні посілости найкращої якості були скупчені в руках польських поміщиків. Польська земельна реформа передбачала часткову парцеляцію цієї землі, але тільки для польських колоністів, спроваджуваних з глибини Польщі. На знак протесту проти такого стану, ОУН восени 1930 р.,

провела велику саботажну акцію — палення польських поміщицьких дворів і скирт збіжжя на всій території західних земель України. Акція ця, підхоплена народними масами, набрала дуже широких розмірів і викликала паніку та цілковиту розгубленість ворога.

Польський окупаційний режим розпочав репресії супроти українського населення щойно тоді, коли саботажна акція фактично вже була закінчилася. На українські села вислано карні експедиції польського війська і поліції, що грабували і нищили українське майно, масово арештували, били й по-варварськи знущались над населенням.

Про цю ганебну польську «пацифікацію» українського населення зібрано численні документальні матеріали і опубліковано в окремих виданнях та на сторінках міжнародної преси. Вони знайшли голосний відгомін у світі, зокрема ж на форумі Ліги Націй у Женеві. Світова преса, вперше від упадку незалежної української держави, пригадала про існування поневоленого українського народу. Отой перший масовий революційний виступ ОУН приніс повний політичний успіх серед українських народних мас, а також заактивізував українську проблему на міжнародному форумі.

Того ж 1930 року польський ворог завдав болючого удару визвольно-революційному рухові на західноукраїнських землях, підступно вбивши крайового коменданта УВО сотника *Юліяна Головінського*.

Польські репресії не зламали сили українського визвольно-революційного табору, а навпаки — спричинилися до скріплення революційних настроїв у народних масах. Репресії ці приспішили теж процес кристалізації в українському суспільстві двох протилежних позицій, започаткувавши дво-поділ суспільства на революційний і опортуністичний табори.

Впарі зі зростанням сили націоналістично-революційного табору, почався занепад советофілства. Започаткована ще в 1929 р. гостра боротьба проти москво- і комунофілства, знайшла широкий відгомін серед української суспільности і завдала нищівного удару московсько-советофілській диверсії на західноукраїнських землях. Особливо інтенсивну протисовєтську акцію розгорнула ОУН у зв'язку з ліквідацією «Спілки Визволення України» (СВУ) і «Спілки Української Молоді» (СУМ) та у зв'язку з засудженням їх провідних членів на голосному монстрпроцесі в Харкові (тодішня столиця т. зв. советської України), на початку 1930 року. З цього приводу влаштовано масові демонстрації під советським консультом у Львові, як теж розгромлено москвофілські та комуністичні пропагандивні осередки.

Ще більшої напруги набрала протибольшевицька акція ОУН під час великого голоду в підсоветській Україні в 1932-1933 роках. На чолі Крайової Екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях від квітня 1932 р. став *Степан Бандера*, що наголосив інтенсивність і масовість революційної роботи та рівнорядність протимосковської боротьби з протипольською. На знак протесту проти винищування мільйонів українського населення під московсько-большевицькою окупацією навмисне зорганізованим голодом, ОУН повела акцію знищування большевицьких агентів-агітаторів, що допровадило до заламання комуністичної роботи на західноукраїнських землях. Кульмінаційною точкою цієї акції було вбивство в 1933 році

Александра Майлова, секретаря і фактичного керівника консуляту ССРСР та советської агентури у Львові, виконане членом ОУН Миколою Лемиком.

В той час, коли Москва масово винищувала українське населення в УССР, на західноукраїнських землях польська окупаційна влада ще більше загострила протиукраїнський курс, а одночасно розпочала т. зв. політику нормалізації польсько-українських взаємин. Передумовою цієї «нормалізації» повинна була бути цілковита капітуляція української суспільності перед Польщею, повне зречення з самостійницько-державницьких прагнень. Речником цієї «нормалізаційної» політики був Т. Голувко, якого в плані протиакції зліквідувала ОУН в 1931 році. Незабаром після цього зліквідовано теж поліцейного комісара Чеховського, що мав марку «спеціаліста» в безоглядному поборюванні ОУН.

Польські окупанти зареагували на цю протиакцію ОУН запровадженням наглих судів над членами українського революційного підпілля, але це ще більше загострило протипольські настрої серед української громадськості. Повіщення поляками двох українських революціонерів — Дмитра Данилишина і Василя Біласа — створило атмосферу непримиренності, в якій українська суспільність спонтанно зареагувала демонстративним бойкотом посередніх податків державі (від монополів).

У відповідь на обмеження польською владою українського шкільництва, ОУН підтримала шкільний плебісцит і втягнула у фронт боротьби також молодь. Коли дальша польська політика «твердої руки» почала обмежувати навіть патріотичні демонстрації з нагоди Зелених свят на пошану борцям, полеглим за Україну, тоді ОУН відповіла липанням могил на честь Героїв. Поліційні заходи розкопувати їх перервані з допомогою вибухових матеріалів, закопуваних у могилах.

Кульмінаційною точкою акції ОУН проти польського терору був замах у червні 1934 р. на міністра внутрішніх справ Ї. Перацького. Окупаційна влада вирішила за всяку ціну знищити революційний рух. За зразком Німеччини й ССРСР, Польща створила концентраційний табір у Березі Картузькій і заповнила його на безтерміновий час українськими революціонерами й патріотами.

ОУН зазнала тоді великих утрат. За кордоном, за посередництва чеської поліції, до польських рук потрапив таємний архів ОУН. Заарештовано Крайову Екзекутиву ОУН, разом із її провідником Степаном Бандерою. Проти заарештованих відбувся великий монстрпроцес у Варшаві, де чотирьох підсудних, між ними і Степана Бандеру, засуджено на кару смерті, а всіх інших на довголітню важку в'язницю Щоправда, польська влада не відважилася виконати смертних присудів і замінила їх на досмертне ув'язнення. Замах на Перацького і судовий процес у Варшаві відбулися голосним відгомонам у всьому світі та причинилися до заактуалізування української проблеми. Багато в цьому заважила тверда мужня постава підсудних, зокрема Степана Бандери.

Переповнення польських в'язниць українськими націоналістами дало потім нагоду зробити зовсім нову спробу політичної демонстрації. У відповідь на новий тюремний режим, організовано 10-денний голодовий страйк в'язнів, що відбувся одночасно по всіх в'язницях.

Удар по ОУН не міг спинити її росту. Широко розгалужена організаційна мережа ОУН проникала в усі ділянки життя. Народні маси були революційно перевиховані, досягли високого рівня ідейно-політичної свідомості і поповнили проріджені арештами ряди ОУН. Також за кордоном, серед еміграції, щораз більше зростають впливи ОУН, яка безпосередньо або посередньо охоплює громадські установи й видає пресу націоналістичного напрямку. Тут постали також легальні організації, що були ідеологічно споріднені з ОУН. Такі організації утворилися, зокрема, у Франції, США та Канаді.

В той час український націоналізм зріс у силу також на Буковині, під румунською окупацією. Перелякана цим окупаційна влада провела в 1937 р. численні арешти, що закінчилися великим політичним процесом і засудженням членів націоналістичних гуртків, які об'єднувалися навколо часопису *«Самостійна Думка»*, видаваного в Чернівцях. Але після цих арештів законспірована мережа ОУН діяла далі.

Щодо західноукраїнських земель, то тут ОУН, після реорганізації, провела низку селянських і робітничих страйків, скріплених саботажною акцією. Страйки ці мали за мету, з одного боку, поліпшити матеріальне становище селянських і робітничих мас, а з другого — втягнути ці маси в безпосередню боротьбу проти польських висискувачів. Найбільше таких страйків і саботажів відбулося на протязі 1936-1937 років. У відповідь на заборону українцям купувати землю та на насаджування польських колоністів, ОУН провела широку протиколонізаційну акцію, винящуючи оселі польських осадників. Впродовж цих років, аж до упадку польської держави восени 1939 р., постійно відбувалися також протикомуністичні акції, що час від часу набирали вияву масових ударів з московсько-більшевицькими прислужниками.

Загострена світова ситуація та зріст сили ОУН затривожили Москву, і вона підступно вбила 23-го травня 1938 р. у Роттердамі (Голландія) полковника Євгена Коновальця, голову Проводу Українських Націоналістів. Але і цей болочий удар не зламав сили ОУН, що виявилось вже в осінні місяці того ж року.

Після прилучення Судетів до Німеччини й усамотійнення Словаччини був розірваний зв'язок Карпатської України з ЧСР, яка фактично перестала існувати. Це створило шанси цій частині української землі добитися своїх державних прав. Місцевих сил в обличчі сильних зовнішніх ворогів для цього було замало, тому акцію творення на Закарпатті самостійної української держави ОУН підсилила своїми закордонними кадрами. Одночасно почався спонтанний нелегальний перехід членів ОУН і революційної молоді з західноукраїнських земель на Закарпатську Україну, з метою допомоги створити на цій території українську збройну силу — *«Карпатську Січ»*. На Закарпатті відбулися вільні демократичні вибори, і в місті Хусті зібрався перший парламент, який проголосив 15-го березня 1939 р. створення самостійної держави, що мала називатися *Карпатська Україна*.

Відродження Карпатської України закликувало українців усього світу, викликало велике патріотичне піднесення. На західноукраїнських землях ОУН провела масові демонстрації, що були маніфестацією всеукраїнської

національної єдності. Демонстрації ці були криваво придушені польською окупаційною владою. Вороги України, головню ж Москва і Польща, доклали всіх зусиль, щоб молода держава, Карпатська Україна, не вдержалася і не стала першим зав'язком відродження всеукраїнської незалежної держави. В наслідок ворожих інтриг і саботажно-терористичних акцій, зраджена своїм фальшивим нібито союзником гітлерівською Німеччиною, Карпатська Україна впала жертвою збройного наїзду Мадярщини. В обороні державної самостійності Карпатської України загинуло багато української молоді, зокрема у великому бою на Красному Полі біля столиці Хусту.

В той самий час Польща теж зміцнила свій наступ на ОУН і українство взагалі. Останнім ганебним актом польської окупації було руйнування українських церков на Холмщині та Підляшші.

Вибух другої світової війни, в дні 1-го вересня 1939 р., що впродовж кільканадцяти днів знищив польську державу, не дав навіть часу ширше розгорнути приготовані Організацією Українських Націоналістів партизанські дії і приніс західньоукраїнським землям нову окупацію — московсько-більшевицьку.

В наслідок окупації західньоукраїнських земель, Буковини і Бесарабії большевицькою Москвою, український націоналістичний актив цих земель включився в один протимосковський фронт боротьби. Оportunістичні легальні партії щезли з лиця землі, на полі бою залишилася єдина ОУН із своїм незмінним завданням боротьби за повне знищення чужої окупації.

У зв'язку з новою ситуацією перед ОУН відкрилися широкі перспективи, зокрема в ділянках поширення організаційної мережі та опанування своїми впливами центральних і східних земель України. Першим завданням було відновити зв'язки, обірвані воєнними подіями, вивчити методи поневолення з боку нового окупанта і пристосувати до них власну тактику боротьби.

Бастіоном українського революційного руху стала тепер Волинь, де створилися численні озброєні бойвки та партизанські відділи ОУН.

Наприкінці 1940 і на початку 1941 років завершився процес внутрішньої кристалізації в ОУН. Внутрі ОУН виникли були розбіжності поглядів, чи, радше, виникли протилежні переконання, яким шляхом іти до державного визволення в хаосі другої світової війни. Дехто в провіді ОУН був того переконання, що треба вважати на політичні інтенції гітлерівської Німеччини, щоб не потрапити в небезпечний конфлікт з грізною світовою силою. Зате ж думка провідного активу ОУН, що вийшов на волю з польських в'язниць і на чолі з Степаном Бандерою утворив в листопаді 1940 р. *Револьюційний провід ОУН*, — була не зв'язувати себе ніякими чужими інтенціями, а провадити визвольну політику виключно під кутом українських державних інтересів.

II-ий Конгрес ОУН, що відбувся в березні 1941 р., вибрав на Провідника ОУН *Степана Бандеру* і прийняв низку практично-політичних напрямних, згідно з якими мала проходити дальша діяльність ОУН в нових змінених умовах і в перспективі недалекого збройного конфлікту Німеччини з СРСР. На цьому Конгресі підкреслено зокрема konieczність співпраці з іншими поневоленими Москвою народами і піднято нове гасло: *«Свобода народам — свобода людині»*.

В наслідок воєнних дій багато членів ОУН опинилося на українських землях на захід від ріки Сян. Цей націоналістичний актив розгорнув широку і всебічну діяльність на теренах Лемківщини, Холмщини, Підляшшя, і праця ця дуже піднесла національно-політичну свідомість українського населення названих земель. Позитиви вкладеної там праці виявилися повністю за часів нової польсько-московської окупації тих земель, а саме — в героїчній боротьбі т. зв. Закерзоння проти польсько-московських поневолювачів наприкінці та після закінчення другої світової війни.

У зв'язку з наближенням вибуху війни між Німеччиною і СРСР, по всіх клітинах ОУН у підсовєтській Україні проведено працю над організуванням підпільних апаратів для перебрання місцевої влади в українські руки. В той же час проведено організацію т. зв. похідних груп ОУН, що з розвитком воєнних дій мали просуватися на звільнені від московсько-більшевицького окупаційного апарату землі України та допомагати населенню організувати нове життя, перебирати владу в свої руки.

Тим часом Москва дуже загострила терор на українських землях, заповнивши тюрми національно-свідомими і вороже до окупанта наставленими елементами. З вибухом німецько-московської війни в червні 1941 р., більшовики провели масові вбивства по тюрмах і тільки незначна частина в'язнів змогла вирятуватися та вирватися з енкаведистських лабетів.

Відступ більшевицьких військ був для ОУН, і українського населення взагалі, сигналом перебрати владу в свої руки, що на значних теренах України й проведено ще перед приходом німецьких військ. Німецька армія застала на деяких теренах доконаний факт діяння української адміністрації. З ініціативи і під проводом ОУН був проголошений у Львові, 30-го червня 1941 р., акт відновлення самостійної української держави й утворено український уряд на чолі з Ярославом Стецьком.

Акт 30-го червня і створення українського уряду, між іншим, примусили гітлерівську Німеччину виявити свої справжні інтенції супроти України, приховувані й масковані до того часу різними недоговореннями і туманними обіцянками. Факт арештування німцями Провідника ОУН Степана Бандери, прем'єра українського уряду Ярослава Стецька і деяких інших членів цього уряду, переслідування і арештування членів похідних груп ОУН та провідних діячів українського визвольно-революційного руху, — все це не залишало найменших сумнівів щодо ворожих інтенцій гітлерівської Німеччини так супроти ОУН, як і супроти України взагалі. Тому ОУН перейшла в глибоке підпілля і розпочала протинаступ. В політичній оцінці поставлено знак рівності між гітлеризмом і більшевизмом — між німецьким і московським імперіялізмами — та поведено боротьбу проти обидвох імперіялізмів.

Висока національна свідомість, патріотизм і державотворчі здібності українського народу проявилися з великою силою зараз же в перші місяці німецько-московської війни, коли-то українське населення спромоглося власними силами створити і розбудувати адміністративний апарат та налагодити нормальне функціонування всіх органів громадсько-державного життя. Цей процес українського державного будівництва був спершу гальмо-

ваний, а незабаром і зовсім припинений німецькою окупаційною владою, яка повела на території України політику національного гніту і безоглядного колоніального визиску. Масові арешти і розстріли українських патріотів, вивози десятків і сотень тисяч українського населення на примусові роботи в глибину Німеччини, ліквідація українського шкільництва, варварське грабування економічних багатств України, — все це примусило український нарід стати до боротьби проти нових окупантів.

Протинімецькі настрої широких народних мас намагалася використати для своєї мети большевицька Москва. З допомогою своїх агентів, навмисне залишених на території України, ряди яких відтак збільшено через повітряні десанти та висилку збройних рейдуючих відділів, Москва намагалася створити на українських землях власний партизанський рух, який, під прикришкою протинімецької боротьби, мав за завдання винищувати українських патріотів, чи то безпосередньо своїми розстрілами і погромами, чи то посередньо — через провокування німецьких репресій. До того проти-українського походу приєдналася також і польська партизанка, що почала діяти в західних областях України.

З уваги на такий стан, ОУН творила власну збройну силу, щоб захистити українське населення від терору з боку німецько-гітлерівських загарбників і московсько-большевицьких партизанів. Збройні відділи ОУН дали початок створенню *Української Повстанської Армії (УПА)* в жовтні 1942 р., яка в наступні роки виросла у велику військову силу. До організування, розбудови та швидкого зростання сили УПА найбільше причинилися провідні діячі та членські кадри ОУН. Праця й боротьба ОУН та УПА так перехрещуються та доповнюють одна одну, що творять спільну історію, від самого початку постання УПА і впродовж усіх років її героїчної епопеї.

В серпні 1943 р. відбувся Надзвичайний III-ій Конгрес ОУН, на якому зроблено підсумки дотеперішньої боротьби та ухвалено програмово-тактичні напрями на майбутнє. В постановках цього Конгресу сконкретизовано зокрема соціальну програму ОУН і підкреслено антиімперіалістичні тенденції українського визвольного-революційного руху.

Визвольного-революційні кличі ОУН знайшли прихильний відгук і серед усіх інших поневолених Московю народів. Конкретним доказом цього був перехід на бік УПА багатьох чужонаціональних відділів, зорганізованих німцями з полонених вояків совєтської армії та кинених до боротьби проти УПА. З цих відділів, по їх переході на бік українського визвольного руху, зорганізовано окремі національні батальйони та підпорядковано їх Головному Командуванню УПА. З почину ОУН-УПА в листопаді 1943 року відбулася I-ша Конференція поневолених народів, яка поклала підвалини і створила зав'язок майбутнього *Антибольшевицького Бльоку Народів (АБН)*.

Для політичного керівництва і координації визвольної боротьби, з ініціативи Проводу ОУН і Головного Командування УПА в червні 1944 р. створено *Українську Головну Визвольну Раду (УГВР)*. Сама УГВР стала революційним парламентом, а її Генеральний Секретаріат — революційним урядом України. Таким чином, ліквідація німецької окупації і другий прихід московських большевиків не застали України неприємною і безбронною, бо на полі бою залишилися ОУН-УПА-УГВР.

В особливих умовах боротьби з московсько-большевицькими наїзниками витворилося своєрідне доповнювання завдає між ОУН і УПА. Політична, пропагандивна, розвідочна, постачальна робота, підпільна адміністрація й безпека, організація і проведення масових політичних акцій належать до ОУН, а військово-оперативні завдання — до УПА.

Політично-виховна робота ОУН, широко ведена не лише серед бійців УПА, а й серед населення, постійно нівелює впливи большевицької пропаганди. Усну пропаганду доповнює масовий кольпортаж дуже численних підпільних видань — журналів, брошур, листівок, закликів і т. п. В 1945 р. ОУН провела велику пропагандивну акцію серед бійців червоної армії, і ця акція мала чималий вплив на зміну наставлення червоноармійців до українського визвольного-революційного підпілля — з ворожого на невтрально-прихильне.

У висліді другої світової війни большевицька Москва загарбала майже всі українські землі безпосередньо, а деякі частини українських земель опинилися під пануванням московських сателітів — Польщі та Чехо-Словаччини. Перша загарбала українські землі на захід від Бугу і Сяну (т. зв. Закерзоння), а друга — Пряшівщину. Тереном діяльності ОУН-УПА стали всі ці землі, проте головний і найбільший відтинок українського визвольного-революційного фронту — це т. зв. підсовєтська Україна.

Аж до 1951 р. тривала збройна боротьба ОУН-УПА широких масових розмірів, опісля ж діяльність українського революційного підпілля прибирає нові методи й форми, зумовлені та пристосовані до нової підбольшевицької дійсності. УПА переформовується на малі бойові групи і разом з організаційною мережею ОУН переходить у глибоке підпілля.

Про силу і живучість українського визвольного-революційного руху на Рідних Землях свідчать не лише судові процеси проти членів ОУН і бійців УПА, що час від часу відбуваються і в підсовєтській Україні, і на території Польщі та ЧСР, — про це свідчить теж постійна нагінка окупантів на український визвольний рух, як теж і непослабний спротив українського народу ворожому наступові на всіх ділянках життя.

Щоб остаточно зламати цей спротив, Москва проводить не лише масові арештування, а й систематичну депортацію українського населення та запроторювання його в сибірсько-азійських пустелях, тлягах і тундрах, на «цілих землях» і в безчисленних концентраційних таборах. Але навіть і серед тих українців, що їх ворог силою вирвав з рідного ґрунту, далі панує дух непокори та активного спротиву, про що вимовно свідчать зокрема численні збройні повстання в'язнів у концентраційних таборах (Воркута, Норильськ, Кінгір, Тайшет) та на «цілих землях» (Темір-Тау), де українці — головно колишні вояки УПА та члени ОУН — відіграли провідну й вирішальну роль.

*

Під час другої світової війни революційна ОУН продовжувала діяти і за кордоном, зокрема на території німецького Райху. В той час тут перебувало кілька мільйонів українців (вивезені німцями на примусові роботи, в'язні концентраційних таборів, члени військових формацій), і в цій масі розвивала свою діяльність ОУН, не зважаючи на жорстокий нацистський терор

проти членів «Бандерабевергунг» (так називали гітлерівці революційну ОУН, від імени її Провідника Степана Бандери).

По закінченні війни, після «репатріації» (здебільша примусової), на території Німеччини, Австрії та Італії залишилося понад сто тисяч українців, більшість яких виїхала потім до інших країн, головню до США і Канади. В наслідок оцього повосенного розселення постали численні українські колонії також у таких країнах, де перед війною українців було дуже мало (наприклад, Велика Британія, Бельгія), або й зовсім їх не було (наприклад, Австралія, Венесуела, Парагвай, Чіле та ін.).

З розселенням нової української еміграції ОУН розгорнула свою діяльність також і на нові європейські та заморські країни. Члени ОУН, які перебувають на чужині, організаційно оформлені в *Закордонні Частини ОУН*.

Закордонні Частини ОУН розвивають свою діяльність головню в таких двох напрямках: 1) активна допомога для ОУН в Україні та 2) політично-пропагандивна робота на міжнародному терені.

Найбільше зусиль віддають Закордонні Частини ОУН справі вдержування живого зв'язку з ОУН в Україні, як теж справі постачання крайовому революційному підпіллю відповідних вишкільних та пропагандивних матеріалів. Реалізація цих завдань вимагає не лише великих фінансових засобів, а й відповідних людських кадрів — мужніх бойовиків-революціонерів, готових на найбільші небезпеки та на найвище ризико, а при цьому ідеологічно й технічно належно вишколених.

Виконуючи функцію зв'язкових між ЗЧ і ОУН в Україні, важке й небезпечне, добровільне, завдання, багато з цих патріотів заплатили за це власним життям. ЗЧ ОУН здані в цій справі тільки на власні сили, і той факт, що вони спроможні оте надзвичайно важке завдання подолати, переконливо свідчить про їх високий ідейно-моральний рівень та великий революційний потенціал.

Політично-пропагандивну роботу на міжнародному терені ЗЧ ОУН проводить безпосередню — силами свого членства, або посередню — через ідейно пов'язані з ними організації, установи, товариства, видавництва і т. д.

ЗЧ ОУН присвячують велику увагу й віддають багато сил справі координації та зміцнювання визвольно-революційної діяльності всіх поневолених Московою народів, як теж справі створення світового антибольшевицького фронту — через приєднання до спільної акції також іще вільних народів або загрожених московським імперіялізмом і комунізмом. З цією метою ЗЧ ОУН беруть активну участь і всебічно підтримують діяльність *Анти-большевицького Б'юроу Народів* (АБН).

В житті двомільйонної української еміграції у вільному світі, ЗЧ ОУН є рушійною і провідною силою. Українська національна патріотична спільнота політично орієнтується саме на цю силу, з нею активно співпрацює і її всебічно підтримує, бо бачить у ЗЧ ОУН справжнього речника визвольної боротьби України перед вільним світом, як теж промотора в її практичній реалізації.

Як на Рідних Землях, так і на чужині ОУН стала основною силою послідовної та безкомпромісової боротьби українського народу за його національне й соціальне визволення.

Р. ДРАГАН

НОВІ ШЛЯХИ ЛЮДСЬКОЇ ДУМКИ

(Від ренесансу по сьогодні — й що далі?)

(Закінчення, 2)

В другій половині 19-го стол. філософія почала відходити на задній план. Її завдання зводила до одності різноманітність наукових досягнень. Цей своєрідний матеріялістичний монізм пояснював духові проблеми психологічно. Кантівський «категоричний імператив» замінено «енергетичним імперативом». Тільки філософ Гартман (1842-1906) пробує ще створити всеохоплюючий світогляд і знайти компроміс між ідеалізмом Гегеля і песимізмом Шопенгауера. Його «героїчний» песимізм вимагає погодитись із життям таким, як воно є, з його болями і радощами, з його всіма перипетіями. Історія людства — це тільки історія людських пристрастей, звідси й модний тоді реалізм. Зустрічаємо ще неокантіанців і неогегеліянців, до яких належить і визначний італійський філософ Б. Кроче, але всі вони були тільки епігонами великих суспільних систем.

Один тільки оригінальний дух, що його ніде захувати не можна, стоїть осторонь — це Фрідріх Ніцше (1844-1900). Дехто навіть не називав його мислителем, а просто — поетом-літератором, бо форма його вислову дуже неортодоксальна. Про себе самого він думає так: «Я постать у сні Божому, яка вгадує, про що Бог снить». Його великий твір «Заратустра» появився 1882 року, а основні його писання були зібрані аж після його смерті в книзі «Воля до влади». Пророцтво його майбутньої надлюдини дуже захиталося після другої світової війни, а його оцінка сучасних вартостей як невідлуння моралі людини-вівці продемонструвалася саме в Третьому Райху. Він заповідає прихід нігілізму, що його «треба пережити, щоб іти до нових вартостей». Ці останні слова додають сучасній людині надії, бо ж нігілізм справді прийшов у вигляді матеріялістичного екзистенціалізму, а нових вартостей він ніде не бачить. Але про це пізніше. Ніцше-надлюдина закінчив божевіллям. Все ж таки це сильний дух, що пробує знайти свою власну розв'язку й розбиває, як і багато перед ним, свій власний череп.

20-тий вік позначився знеціненням духу та філософії, як суцільної системи поглядів. Звідси відхід від класицизму, що вірив у духа. Взагалі відчувається песимізм і критичний, обережний підхід до проблеми, дарма, що ми залишилися нащадками епохи «просвітлення». Демократична мрія 18-го віку дуже захиталася. Під атаками з обидвох боків із неї залишилося тільки щось невловиме. Помічається загальний зріст націоналізму, в першу чергу — визвольного націоналізму поневолених народів. Український мо-

дерний націоналізм це, безперечно, дитина 20-го віку. Впарі з цим бачимо помітний зріст християнської думки і, в консеквенції, християнської енергії, коли згадати Карла Барта в Німеччині, Р. Нібура у США чи Ж. Марітена у Франції. Виринає і повторюється знову питання, «чому», а не «як». І на це питання може відповісти тільки релігія. Томізм, одна з основних течій сучасності, а метафізика є ядром цієї поважної школи. Найвищим ступнем буття є незалежний дух. Про існування Теорця сумніватись не можна, бо тоді наше власне існування було б іраціональне. Вроджена совість людини контролює моральні закони. Розумом доходимо тільки до передсінку об'явлення Божого, яке хоч і понад розумом, але не проти розуму. Вчення Томи з Аквіну ніби та величава катедра середньовіччя, що перетривала всі бурі по сьогоднішній день.

Загально 20-ий вік вірить у культуру та всеохоплюючий світогляд. Сьогодні у світі бачимо самі, як такий світогляд помагає нам дивитись на речі перспективно. Дух Гегеля тяжить на всьому сторіччі і — хоч це парадоксально — його діалектика стала зброєю все більш агресивного марксизму чи, радше, большевизму.

В астрономії постають нові теореми про світ, як додатки до Ньютонової всеохоплюючої фізики. Розбиття атома, теорія «квантів» Плянка, а особливо теорія релятивності А. Айнштейна, яка переставляє весь космос на інші рейки і підриває віру в абсолютну правду. Проти Гегелевого абсолюту й цілеспрямованості світу виступає теж модерна психологія, що стає навіть дуже модною наукою. Тут виступає З. Фройд, найбільш комплексна постать інтелектуальної історії Заходу. Він випустив нову монету під назвою «лібідо», «его» й інші. Для нього людина це хаотичний жмут думок і бажань, а чин це автоматичний відрух, а не інструмент розуму й думки. Поміж людиною і пізнанням правди знаходиться безліч привычок і нахилів, засвоєних ще в дитинстві. Людину треба студіювати не думаючи про те, чи її поведінка добра чи зла. Своєю психологічною аналізою Фройд буде матеріялістично-вульгарну теорію статі, згідно з якою вся духовна активність нашої душі, все наше земне існування і прагнення зводиться до звіринного статевого гону. Теорія ця заперечує будь-який вищий зміст чи змісл нашого буття. Його ученик Адлер аналізує проблему комплексу меншевартости.

Нищівний дух Фрейда мав теж великий вплив на модерне мистецтво, що зовсім відійшло від інтелекту й заблукалося на манівцях абстрактного. Тільки в архітектурі, впарі з технічним збагаченням життя, постає дуже інтересний, функційно-практичний стиль. Антиінтелектуалізм переходить у заразливую пошесть із кличем: «Жити, не думаючи, великі питання — абстрактний нонсенс». Т. Гарді каже, що «думка це хвороба тіла». Думка залежить від нашого апетиту, переживань, упереджень, привычок і зумовлених рефлексів. Тут виразно віддзеркалюється дух Маркса.

Загально, в нашому суспільстві багато думок і теорій це часто беззиглядний хаос, а пересічна освічена людина це мішанина християнського кон-

формізму й оптимістичного натуралізму. Я навмисне зупинився довше на вступі до 20-го віку, бо в ньому ми живемо.

Щодо шляхів людської думки, то почнемо з філософії історії, що дуже розвинулася як наука в модерні часи. Не можна поминути таких прізвищ як Ортега-і-Гассет, Кроче, Шпенглер і Тойнбі.

Ортега-і-Гассет знаний з твору «Повстання мас» (1929). Він уважає, що філософію треба завжди пов'язувати з історією, бо тільки в перспективі бачимо правду. Рівноправність мас нігілістичні тенденції, бо зрівнює те, що вище і шляхетне. Загальна рівність не допускає глибшого духового життя. Він завзятий ворог нігілізму й вульгаризму.

Б. Кроче стоїть ближче до Гегеля, ніж інші. Це правдивий інтелектуал, що не втікає від абстрактного й інтуїції. Вся історія втілюється в сучасній історії і запліднює її. Кроче — великий ворог історичного матеріалізму і Спенсерового еволюційного агностицизму.

О. Шпенглер (1880-1936) у книзі «Упадок Західного Світу» розгортає своєрідну морфологію історії, де культура в різні епохи родиться, росте й гине, як та рослина. Західна культура своє віджила й хилиється до упадку. Нам не залишається ніщо інше, як з «героїчним песимізмом» погодитися на все. Про подібний героїчний песимізм ми вже згадували раніше, але Шпенглер не подає ніякої надії.

А. Тойнбі теж вірить у невимовимі фази розвитку історії, але людина в нього вільна і може свою долю змінювати. Нові культури живуть у попередніх, що відійшли.

Від Шопенгауера і Ніцше розвивається «філософія життя», яка шукає дійсності в іраціональних підземеллях буття, відкриваючи шляхом інтуїції світ підсвідомого. Найвизначнішим представником цієї школи був Г. Бергсон (1869-1941), що мав великий вплив на духове життя Європи, особливо Франції, після першої світової війни. Бергсонівський елегантний стиль і гарна, поетична мова мали безпосередній вплив на читача. Світ не стоїть на місці, він постійно виявляється у безлічі форм і видів. Тільки ідеї — вічні. Всюди діє «життєвий імпульс», а розум людини це тільки практичний посібник. Фізика й математика також помічні, але вони не поглиблюють струму свідомості. Суть дійсності людина може відкрити тільки з допомогою інтуїції. Вона робить людину вільною, бо перемагає матерію. Його інтуїція приймає місце середньовічної містики і тут Бергсон виводить початок буття від Бога.

Інший підхід до правди і життя має американський прагматизм. Це підхід практичний, отже прагматичний. Думка це інструмент нашої волі. В основі досвід, а на верху — символи мистецтва, релігії і знання. Правдою є тільки те, що корисне для життя. Цей практичний підхід дуже типічний американцям. Людина не є на те, щоб пізнати світ, а на те, щоб — згідно зі своїм бажанням — формувати його. Прагматики взяли дещо від Бергсона, дарма, що Бергсон, як і Кроче, думає з погляду центральної сили. Віровизнання прагматизму можна знайти у словах Гете: «Тільки те правдиве, що дає овоч».

Найвизначнішим прагматиком був В. Джеймс (1842-1910). Світ для нього, як і для Берґсона, це безмежна ріка вставання з нсобмеженими можливостями для людської дії. Релігію він без будь-якого цинізму апробує, бо вірити корисно. Він тільки нічого не вмів сказати про вищі, неспані сили — тут він мовчить.

Другим визначним прагматиком був Джон Дюї (1859-1952). Для нього думка це тільки інструмент біологічної функції. Звідси його інструменталізм. Філософія, на його думку, є активною силою цивілізації і має помагати співжиттю людей, а не шукати за суттю речей, що є непотрібними кошмарами. Його практичне думання зовсім покинуло втерті дороги філософії. Він атакував також Москву й комунізм, бо був проти всякої диктатури.

В іншому напрямі пішов співчасний логічний позитивізм, який пробує доказати, що правду пізнати неможливо, бо нам дані тільки зміслові враження. Напрямок цей набирає характеру логічного досвіду над мовою, що є підставою формування думок, часто уявних і фальшивих. Це так звана логістика. Наш досвід треба інтерпретувати стисло й логічно, тоді елімінуємо весь фальш наших пізнавальних доріг. Особливо нашу хистку мову, без якої ми не в силі формувати жодних думок, треба будувати точно, на взір математики. Дуже цікава на цю тему книжка С. Чейза «Тиранія слів».

На полі логістики особливо знані два прізвища — Карнап і Вітгенштайн. Р. Карнап думає, що філософія це ніщо інше, як тільки логіка знання — в цьому він іде по лінії Б. Рассела і його «Principia Mathematica». Все, чого не можна проаналізувати, немає ніякого зміслу. Л. Вітгенштайн приймає розмовну діалектику Сократа в дорозі до логічної правди. Але всілякої неясності й непорозуміння можна елімінувати дбайливим описом самої мови. В усякій традиційній філософській системі, як платонізм або картезіанізм, можна легко попасти на манівці, не звертаючи уваги на мову. Його книжка «Філософські досліді» популярна сьогодні в колах спеціалістів.

Згадуючи логіків і аналітиків не можна поминути Б. Рассела, що не береться студіювати філософію як цілість, а тільки поодинокі проблеми. Він ворог усякої спекулятивної метафізики. Ми бачимо тільки те, що бачить наш мозок.

Окреме місце в сучасній філософії займає феноменологія, основоположником якої є Е. Гуссерль. Це не світогляд, а метода пізнання, що береться науково досліджувати закони ідеального відтворення дійсності у нашій свідомості й уяві. Відділяючи логіку від психології, Гуссерль пробує дійти до суті явищ, що нас оточують, або феноменів. Він мав особливу любов до найдрібніших деталей досвіду. Його дуже абстрактну схему наповнив змістом життя М. Шелер. Він ставив людину в центр життя і пробує визволити її дух від вітального примусу. Цей примус це сліпа енергія в природі, з якою змагається дух людини. І тому позиція людини одинока. Остаточна мета — це злиття духу зі сліпим примусом матерії. І що тоді станеться? Шелер відповіді не дає. Він і Гуссерль спричинились до розвитку екзистенціалізму і філософії буття або онтології.

Тепер ще про одну з течій, що наробила стільки шуму в повоевній, сторозтерзаній Європі — це екзистенціалізм. Як колись натуралізм Золя й Ібсена, так тепер екзистенціалізм таврують найгіршими епітетами. Одначе в ньому є добре і зле. Серед непомірно розбудованої цивілізації людина губиться, хоч сама цю цивілізацію будувала. Серед досягнень техніки людина почуває себе трагічно самотною, розчарованою і розгубленою. Це помічається сьогодні на кожному кроці, коли уважно приглянутись людині та її діяльності. Питання людської екзистенції виростали з грецьких, римських і християнських джерел, але в модерних часах майже зовсім зникли з обріїв європейської філософії. Екзистенціалізм підіймає екзистенцію людини до основної проблеми сучасності. Але екзистенціалізм зайшов задалеко, концентруючись головню на проблемах смерті, терпіння, свободи й тривоги. Деякі його представники заперечили існування Бога і будь-яких моральних вартостей. Тим самим скотилися в безодню нігілізму й болота. Говорячи про крик тривоги в людині, вони не бачать, що самі стоять по шию в багні. В основному екзистенціалісти виступають і проти матеріалістів, бо боронять першість людського існування супроти матерії, і трохи ідеалістів, бо захищають першість людського існування супроти думки. Бо ні Маркс, ні Гегель не зуміли ліквідувати феномену відчуження людини.

Є два екзистенціалізми — християнський Ясперса і Марселя (обидва католики), і атеїстичний Сартра й Гайдегера. Мені здається, що нам вистачить накреслити силуети оцих чотирьох постатей, щоб зрозуміти суть екзистенціалізму, цього поважного руху сучасності. Але ще перед тим треба сказати, що в основному екзистенціалізм почався від данського філософа Кіркегора, якого твір «Смертельна хвороба» (1849) не знайшов собі за життя автора жодного відгому. Кіркегор — християнський мислитель, що бажає відродження християнства. Не християнством спекулювати, а християнином бути — це його основна теза. Хто Бога не має, той не має себе самого, хто не має себе самого, той в однаї. До Бога не можна дійти розумовою дорогою і тут Кіркегор антиінтелектуальний. Бути людським — це не факт, це завдання. Щодо екзистенції, то вона перша, а цойно від неї виходять усякі теорії.

К. Ясперс (*1883) приходить у філософію з психіатрії і тому можна назвати його психопатологічним філософом. Він не зрікається потойбічного існування, але існування ніколи не можна збагнути. Людина самотна й тому пробує свою самотність прояснити, шукаючи Бога. Ворота до Нього відчиняються людині з безнадійної екзистенції через конвульсії терпіння, боротьби, совісті і смерті. Ясперс тільки наближається до християнства. Його віру можна назвати спінозіанським «*amor intellectualis Dei*».

Далі ніж Ясперс іде зовсім християнський екзистенціаліст Г. Марсель (*1889). Він, як і Ясперс, каже: Коли все провалюється, залишається Бог. Це одинокий твердий ґрунт, на якому розгублена людина в час духового розкладу може опертись. У своєму тривожному існуванні людина, що-правда, загублена у світі, але вона пов'язана нерозривними в'язами з іншими людьми. Їй тільки здається, що вона самотна. У вірі й надії оживає її призначення. Дійсність і вимовність Бога ми досвідчаємо в самому існуван-

ні. Марсель є великим противником цинічного атеїста Сартра, про якого мова буде далі.

Окремою відміною християнського екзистенціалізму є «спільнотний персоналізм» Муньє, що пробує рятувати людську особистість від тоталітарних і індивідуальних збочень.

Незвичайно трудним і заплутаним стилем займається М. Гайдегер (* 1889), головно проблемою існування. Жонглюючи з неймовірним хистом словами, Гайдегер хоче побудувати лабіринт, в якому він сам буде жити. Зі свого існування він виводить змісл існування й існування самого існування («*Sein des Seienden*»). Його світогляд каже, що мисленням не можна збагнути сутті існування. Нема ніякої вищої сили, нема ніяких трансцендентних логічних, етичних, естетичних чи релігійних вартостей. Отже, про Бога думати не можна, як про найвищу вартість. Я змушений жити там, де живу. Там я себе знаходжу у своєму оточенні. Моє існування це журба, що є моєю життєвою практикою. В постійній тривозі я бачу мою обмеженість і скінченість. Від смерті втікаю в анонімне — «людина». Хаотично невловиме потойбічне Гайдегер називає «ніщо», звідси його метафізика «нічого». Темна ніч налягає над західньою цивілізацією від такого вчення. Ще далі від Гайдегера пішов другий атеїст — Сартр, якого я навмисне залишив на кінець, щоб йому більше присвятити уваги.

Ж. П. Сартр (* 1905) здобув собі славу після другої світової війни, особливо у Франції. Його стиль ясний, літературний, бо він не тільки філософ, а й письменник, і через те його медіум більш сприйнятливий. Він пише романи і п'єси, сповнені його нігілістичними, згубними ідеями. Він багато дечого взяв від Кіркгора, Ніцше, Достоевського і з філософії відчуження Кафки. Всі вони пишуть про темні емоції, незвичайних людей. Він мав дуже великий вплив на молодшу генерацію. Навіть серед нашої української молоді, яка, може, про Сартра й не чула, помічається сліпе захоплення голою дійсністю, випадковим існуванням, брак зацікавлення духовістю і ідеями. Кажу — тільки помічається, бо це загальне знам'я сучасності.

Для Сартра, як і для Гайдегера, гола екзистенція вища від суті існування. Навіть у таких раціоналістів, як Дідро, Вольтер і Кант, хоч Бога перекреслено, але суть попереджує існування. У Сартра оцю суть ми творимо самі собі, ба, навіть себе самих творимо такими, як ми є, бо ми абсолютно вільні. Але ця свобода людині нічого не дає, тільки себе саму. Наше існування не можна нічим фундаментальним пояснити і тому воно абсурдне. Це жахливе вчення розгортає він у своєму основному творі «Буття і ніщо». Людина — це тільки жмутик пристрастей і вона надаремно шукає за Богом, якого нема. Значить, нема й нічого вищого в людині, нема і моралі іншої, ніж сама людина. Душа і тіло це тільки два різні види тої самої дійсності. Ніцше хоч пробує шукати незнаного Бога, а Сартр Бога заздалегідь відкидає. Для нього добро, це тільки ілюзія, а зло, це ніщо, що постоє на руїнах добра. Отже, нема жодних нелюдських ситуацій, бо все, що людина робить, є людське. Ось такі цинічні твердження ведуть до перверсії і гльорифікації злочину. Яка іронія, коли Сартр свій екзистенціалізм на-

живас гуманізмом. Любов це статеве похоть. Одиною реальністю є чин, а щоб діяти в кожній ситуації треба керуватися інстинктом. Одиноким стилем до чину — це тривога і самотність.

Такі, тільки деякі, основні твердження Сартра, що б'ють батою по зболілій душі думаючої людини. Чи можна ще далі йти по дорозі жорстокого нігілізму й духового упадку? І подумати тільки, що такий філософ і письменник ще й сьогодні популярний у Західній Європі. Його поняття свободи, тоді, коли він боронить комуністичну партію, абсурдні, якщо не глибоко злочинні. Розвиток Сартра йде паралельно з наукою психопатолога Фрейда, який сказав, що релігія є дитячою неврозою. Філософія голої екзистенції без душі, абстрактне загублене мистецтво — без душі, холодна музика Тенберга, Гіндеміта — без душі, математика Рассела — без душі, всі вони ніби пробують рятувати Захід від смертельної апатії, а насправді ще в глибшу апатію його штовхають. Екзистенціалізм ніколи не охопив цілості філософії і тому він повільно переживається, хоч його метафізичних проблем не можна й не треба елімінувати. Варто згадати, що папська енцикліка »*Humani Generis*« (1950) засуджує атеїстичний екзистенціалізм.

Наприкінці згадаю ще критичний реалізм, в особах таких визначних представників, як Н. Гартман чи А. Вайтгед. Спираючись на логіку, суто науковим описом світу вони відходять від властивих завдань філософії і не вносять нічого нового. Які б досягнення не мала фізика, математика чи інші науки, вони створюють порожнечу. Завзяті антигегелівці Мур і Рассел теж нічого нового не вносять. Шукання спільної формули ніби наближає природу до нас, а вдійсності — віддаляє. Поставмо Ньютона і Гете — одного проти одного. З одного боку математична формула, з другого — дух. Але й дух, коли це тільки розум, зводить на манівці, як це показала така багатонадійна епоха просвітлення. Цивілізація це тільки простір людини, який треба заповнити змістом, щоб знайти рівновагу духових сил і матеріальних досягнень.

Треба ще коротко зупинитися на питанні Сходу. Часто зустрічаємося з думкою, що філософія Далекого Сходу може причинитися до оздоровлення західної духовості. Бувало й так, що філософія Сходу мала деякий вплив на Захід, згадати хоч би великого св. Августина, що не одне прийняв від Плотіна, а той, у свою чергу, був під впливом індійської містики. Також Шопенгауер та інші були під впливом Сходу. Однак, коли ближче приглянемося, то з розчаруванням знайдемо, що, крім деяких оригінальних думок, Схід нічого нового чи спасенного не може нам дати. Навпаки, щоб вийти зі сліпої вулиці, Схід мусить орієнтуватися на Захід і нагинати своє мислення і свою ментальність до Заходу, що йому, здається, не легко.

Індія, щоправда, тепер проходить індустріальну революцію, яку ми вже давно пройшли, але ніколи не мала наукової революції, яка ще в 17-му стол. змінила структуру європейського мислення і на місце магічної причиновості поставила фізикальну й математичну. Індійська побожна туга за »нірваною« і абстрактною рівновагою незаінтересованої душі не дає нічого західній хворій цивілізації. Аналіза значення Ганді чи інших учителів і

апостолів Індії, святі писання і містєрії науки Йога і буддїйської Зєн філософії говорять нам, що Індія, разом з Японією, більше хворі й більше відчужєні від живої віри, ніж Захід. Їхні релігії представляються не як метафізичні доктрини, а радше як практичні вказівки життєвої поведінки, які зовсім не відповідають сьгоднішнім обставинам.

Ані в браманізмі, ані в буддизмі нема метафізичної структури вартостей, нема трансцендентної ідеї добра і зла, тоді коли максими християнської етики є інтегральною частиною ментальности європейця. В містиці Зєн чи Йога ми не знаходимо ні Бога, ні потойбічного життя, ні навіть людини. Мудрець китайсько-японського таоїзму не шукає нічого, не вірить жодним вартостям і логічне мислення є йому вороже. Залишається тільки проповідування інтуїції, чи спонтанний відрух, що часто зводить на манівці. Західня людина через призму різних світоглядів і ідей, що часто зливаються в одне, любить порядок і закон, чого людина Сходу мусить щойно вчитися від Заходу. Фавствівська туга за новими обрядами чужа людині Сходу.

Отже західня людина мусить сама шукати нових шляхів, щоб вийти з затяжної кризи. Глибокі традиції західньої культури допоможуть їй у цьому. Шпенглер каже, що західня культура — це три культури: антична, арабська і фавствівська. Кожна прожила одне тисячоліття. На первнях цих культур виростають модерні часи, неспокійні й нестабільні. Захід здобуває світ своїми матеріальними досягненнями, одначе в постійному конфлікті й напруженні між реальним і ідеальним не може знайти стабільности. Величезна різноманітність у питаннях філософії, теології, мистецтва, соціології і т. п. є питоменною прикметою сучасного інтелекту.

Соціолог Еріх Фром каже, що основною рисою нашого суспільства є нервова нестабільність. Люди вродилися, щоб бути неспокійними, дарма що шукають вигоди й доброго життя на землі. Бракує нам певної твердої бази. Песимістична демократія Заходу вже не в силі запевнити, що існує тривала правда, не як частина історії, а як частина нас самих. Ті, що згубили християнську певність, шукають іншої, але не знаходять. Нема сумніву, що світ мусить повернутись до нової Епохи Віри, відродженої і збагаченої, як повертається блудний син до загороди свого батька.

Курт Марск у своїй книжці «Вчора — Завтра» («Провокуючі Нотатки») подас інтересну візію майбутнього: як завершення синтези цілого ряду культур постане зовсім новий порядок речей. Нам не грозить упадок, як віщує Шпенглер. Технологія буде вітальною силою майбутнього і здобуде пові обрії. Мистецтво, релігія, література — покинуть традицію. Слово «природний» утратить усяку вартість, бо будемо жити в зовсім штучному світі. Мова і думка будуть скорочєні. Шляхом скорочєння вони вже ступають і сьгодні.

Це тільки деякі утопічні думки, а сьгодні маємо їх багато. Питання, куди піде людство — дуже багато залежить від конфлікту між США і московсько-большевицькою імперією, що хоче змінити людину і світ по наказу згори. В цьому конфлікті потрібний авторитет, а цього Захід не

хоче зрозуміти. Потрібне глибше розуміння свободи, як центральної вартості західної культури. В цьому напрямі працює український та інші визвольні націоналізми і їхня роль є історично передова.

Кращий порядок на землі буде тоді, коли всі люди, всі народи будуть вільні, вільні не від морального і суспільного обов'язку, а вільні від тиранії доктрини і людського спотворення. Людина мусить вернутись до себе самої і до Божеського. Раціоналістичний сумнів, який через наукові відкриття багатьох тасмниць природи звів людину на манівці безвір'я, власне через постійне і все глибше проникнення у закономірність світу, тільки підтверджує велич Божеської Всемогутности. Сучасне поглиблення космосу це тільки поглиблення нашої молитви.

Історію філософії можна порівняти з одною великою медитацією, яка з приходом сторіч і епох ніколи не переривається. Людина це єство, що постійно ставить питання і таким чином стається духовим єством. Темі минулих сторіч знову підіймуть майбутні генерації і по-своєму, новими дорогами, далі розгорнуть. Таким чином цей безперервний шлях медитації веде до самопізнання. Заклик Ясперса до філософії «помогти внутрішньому усвідомленню», мабуть, найслухніший сьогодні. Але, чи чути його серед гуку машин, бездарного клекоту спотвореної культури? Нам треба бути оптимістами, бо без оптимізму нема поступу. Ми, українці, були оптимістами в не одну темну ніч, бо знаємо, що наше місце в краї до завтра. В темну ніч блимають зорі звідусіль і ми надіємося світанку.

Яке ж наше місце в процесі розвитку людської думки? Поле філософії в нас лежить незоране. Історія не дозволила нам створити відповідну духову атмосферу, в якій виростають великі мислителі, хоч таланту в нас пребагато. Для великого треба масової праці над дрібним, фундаментальним. Щоб сказати щось світові, треба собі самим не одне сказати, треба кувати зброю, щоб здобути «вежі духовости», як сказав Ольжич. Духу жодна сила не зуміє спинити, жодна тиранія, жодна реакція. Становище наше упрощене тим, що є з чого вибирати перли. Платон сказав, що «філософи це ті люди, що шукають доступу до вічного і до незмінного». Вибирати нам перли і будувати думку глибинну, щоб скріпити духовий стрижень народу. Шукають за істиною філософи, може 99% із них помиляється і блудить. Але вони шукають, вони живуть. Ми ще не блукали, не грішили, бо досі були дітьми.

Д-р О. ВОРОПАЙ

ДО НАШИХ КУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ

Книги і бібліотеки в Україні*

I

Книга, як відомо, є наймогутнішим засобом національного, культурного і наукового прогресу людства. Історія книги нерозривно пов'язана з історією розвитку людського суспільства взагалі та з історією розвитку кожного народу, кожної нації зокрема.

Серед культурних традицій нашого українського народу книга займає одне з найважливіших місць. У старих літописних джерелах знаходимо багато відомостей, як про самі книги, так і про тих людей, що любили книги, збирали цілі бібліотеки та не жаліли для книги ані праці, ані матеріальних засобів.

Вже в XI-му столітті митрополит Іларіон в своєму «Слові о законі і благодаті» каже про «преизлиха насышщемся сладости книжныя», і, посилаючись на численні тексти, він сам виявляє свою неабияку начитаність та велику освіту.

Про князя Ярослава Мудрого літописець пише: «И бѣ Ярославъ любя церковныя оуставы, ... и книгамъ прилежа и почитаю е часто в ноци и въ дне. Ноци же сущи повелѣ слугамъ принести свѣцію, и вземъ книги нача чисти» (Нестор. гл. 20. Цитую за Срезневським).

А Володимир Мономах навіть вибираючись в дорогу, брав зі собою книги.

В Іпатівському літопису про князя Володимира Васильковича говориться, що він «бысть книжникъ великъ и философъ, акого же не бысть во всей земли и ни по нем не будетъ».

В Лаврентівському літопису під роком 1037-м записано, що: «Великая буває польза от книжного учения: книгами ми учимось і наставляємось на путь покоянія; от книжных слів приобретаем ми мудрість і воздержаніє, они ж бо ріки, напоюючи вселенную, они істочники мудрости, в книгах несчислима глубина ...» (Цитую за Альферов и Грузинский «Допетровская лит. и народная поэзия», 1911).

А в «Изборнике Святослава» за 1076 рік читаємо таке: «Добро есть, братие, почитанье книжное, паче всякому хрьстьяноу: блажен бо, рече, испытующей свѣдѣния его, всѣмъ сѣрдцѣмъ възвѣщаютъ его. Чѣто бо рече: испытующей свѣдѣния его? Егда чѣтеши книги, не тыштися бѣрзо иштисти до другья главизны, нѣ поразоумѣи, чѣто глють книги и словеса

*) Реферат, прочитаний на Науковій Сесії з нагоди відкриття Бібліотеки ім. Т. Шевченка в Лондоні при Союзі Українців у Великій Британії, — 16-го лютого 1963 року.

та, и трижды обращаяся о единой главизнѣ. Рече бо: въ сѣрдци моемъ съкрыхъ словеса твоя, да не сѣргѣшу тебѣ».

Далі говориться про те, що хто читає і розуміє добрі книги, той керується ними в щоденному житті: «Рекоу же: оузда коневі правитель есть и въздержание, правѣднику же книги. Не съставитъ бо ся корабль безъ гвоздии, ни правѣдникъ безъ почитания книжѣнааго: и якоже плѣньникомъ оумъ стоить оу родителѣ своихъ, тако и правѣднику о почитаньи книжѣнѣмъ. Красота воиноу ороужие и кораблю вѣтрила, тако и правѣднику о почитание книжное». (Полн. собр. рус. лет. т. I, 1846).

У «Слові» Данила Заточника (XIII стол.) читаємо: «По многимъ книгамъ собирая сладость словесную и разумъ». В іншому творі того ж часу записано: «Злѣ живутъ, яко же имянь не вѣдати чтомыхъ книгъ». (Цит. за Срезневським, I, стор. 1391). А в *Патерику Печерському* говориться, що — «Григорій Чудотворецъ не бѣ иного ничто имѣя развѣе книгъ».

Протягом тисячоліть книги в стародавні часи розмножувалися рукописним способом. В древньому Єгипті, в Месопотамії, в Китаї, в Греції, в Римі існували спеціальні майстерні з великою кількістю переписувачів книг. В переважній більшості стародавні книги переписувались у монастирях.

В Київській Україні-Русі переписування книг було відоме з IX-го століття, але особливої інтенсивності воно набуває з початком XI-го століття. За свідченням літописця, київський князь Ярослав Мудрий: «Собра писцѣ многы и списаше книги многы, ими же поучащеся вѣрнии людѣе».

Переписування книг вважалося богоугодним ділом. В житті *Теодосія Печерського* (1114–1156) говориться: «Сии по вся дни и нощи писааше книги въ келии оу блжєнааго». А в житті *Теодосія Студійського* (XIII стол.) записано, що він «роукама книги пиша, и свои троудѣ роукодѣльными вѣнося оученикомъ».

Книги писалися на пергамені, який вироблявся зі шкіри тварин, бо паперу в той час ще не було. Папір, як відомо, з'являється в Європі лише в XII-му столітті, а в загальний ужиток увійшов тільки в XIV-му столітті. Прийшов папір з Китаю, де він був відомий вже в I-му віці по Христі.

До писання вживалося чорнило та різні фарби, найчастіше червона; спочатку «кіновар», а пістім і «сурик». Переписувачі старанно виводили кожну літеру, а заголовні літери оздоблювалися орнаментом; було чимало. як на той час, добрих ілюстрацій. Праця над книгою була розподілена поміж окремими фахівцями: одні писали текст, інші виводили заголовки, а ще інші малювали ілюстрації. Книги були змістовні, вони ж бо ще й досі є найціннішим джерелом для вивчення історії Батьківщини, — побуту та звичаїв наших предків.

Робота над книгою продовжувалася місяцями, а то й роками. Закінчивши працю над книгою, переписувач, бувало, висловлює радість в кінці книги та дякує Богові, що допоміг йому завершити той тяжкий труд: «Слава тебѣ, Господи, яко сподоби мя написати книти си». (рік 1047-й, цитую за Срезневським, I, стор. 1391).

Крім того, приписки, що звичайно робилися в кінці книги, показували коли, де, хто і для кого переписав книгу. Трапляються і заклинання проти тих, хто буде кепсько поводитися з книгою, або відважиться її вкрати.

Найстародавнішою з відомих рукописних книг давньоруської писемності є *Остромирова Євангелія*, що була переписана в Києві, в роках 1056-1057, — це один з найважливіших пам'ятників нашої старовини. І ось в кінці цієї книги записано, що переписав її дяк Григорій для новгородського посадника Остромира.

Лаврентівський літопис, що був переписаний року 1377-го, імовірно в Суздалі, кінчається такими словами: »Радуется купецъ прикупъ створивъ, и кормчий въ отише приставъ, и странникъ въ отечество свое пришедъ; также радуется и книжный писатель, дошедъ конца книгамъ, также и азъ худый, недостойный и многогрешный рабъ Божий Лаврентий мнихъ».

Далі Лаврентій каже, що цю книгу він переписав з якогось стародавнього рукопису і просить не гудити його за помилки, які він при переписуванні зробив: »И ныне, господа отці и братья, оже ся где блуду описалъ, или переписалъ, или не дописалъ, чтите исправливая Бога деля, а не клените, занеже книги ветшаны, а ум молодъ не дошелъ».

Незвичайна висока майстерність письма і мистецького оформлення найстарішої книги України-Руси, згадана вже нами *Остромирова Євангелія*, переконливо свідчить про те, що це не була перша книга переписана в Києві. Мусіли бути ще й інші, назавжди втрачені для нас рукописні книги — цінні пам'ятники не тільки письма, а й мистецтва стародавньої України-Руси.

Другою і третьою з відомих нам рукописних книг нашої старої Батьківщини є *Ізборник Святослава*, що був написаний у Києві року 1073-го і переписаний року 1076-го. Крім всього іншого, цей твір цікавий ще тим, що там вперше в нашій літературі наводиться опис цілого ряду лікарських рослин, що вже в той час широко вживалися в побуті нашого народу.

Під впливом Києва переписування книг почалося і в Чернігові, Луцьку, Львові, Острозі та інших містах України-Руси.

Довга і тяжка праця над переписуванням і мистецьким оформленням книг, дорогий матеріал, коштовні обкладинки — все це робило рукописні книги незвичайно дорогими. Так, на одній *Євангелії* початку XII-го століття, що була замовлена князем Мстиславом, сином Володимира Мономаха, для князівської церкви в Новгороді, написано:

»Цену же евангелія сего един Богъ ведае«. Була та книга й справді дуже дорога, бо щоб її оправити, князівський слуга, Неслав, возив її до Києва, а потім ще й до Царгороду.

В той час дорогі були книги і в Західній Європі. В Національній Бібліотеці в Парижі, наприклад, зберігається один екземпляр Біблії, що має 5122 книжні оздобы, які коштували в часи середньовіччя 82 тисячі золотих франків. І це ж тільки оздобы, без пергамену, без переписування та оправы.

Отже, в стародавній Україні-Русі, так само як і в країнах Західньої Європи, книга була високо шанована і коштовна річ. Книги, поруч з і

святими образами, були оздобою храмів Божих, поширювачами християнських ідей та рушіями культури в кращому і найвищому значенні цього слова. Це розуміли наші мудрі предки, а в першу чергу князі, що не жаліли матеріальних засобів на придбання і оздобу книг, —

»И оустроилъ есми ю (церкву) иконами многоцѣнными и Евангелиемъ многоцѣннымъ, и всѣми книгами исполнь...«

— Як читаємо в грамоті князя Всеволода, за 1136-ий рік. (За Срез., I.).

Першою відомою бібліотекою на території України, була бібліотека при *Святій Софії Київській*, заснована князем *Ярославом Мудрим* року 1037-го. Це була найповніша збірка книг стародавньої України-Руси. По рукописних фондах цієї бібліотеки списувалися нові книги для інших бібліотек, а також звірялися ті книги, що вже були в ужитку.

Свято-Софійська бібліотека була центральним сховищем книг не тільки для самої церкви, а й для держави. Яку саме кількість книг вона мала ми, на жаль, не знаємо, але, судячи по літописних джерелах, це мусіла бути велика бібліотека, де переписування книг відбувалося постійно, з року в рік, а також добре було організовано і доповнення бібліотечного фонду новими книгами на чужих мовах. Тут були книги не тільки церковні, а також і літературні пам'ятники стародавньої України-Руси та тодішньої Західньої Європи.

Бібліотека при *Святій Софії Київській* — це було найбільше вогнище освіти і культури тогочасної України, а це сприяло збільшенню освічених, культурних і добре начитаних людей того часу.

Тоді ж, в XI-му столітті, виник в Києві ще й другий культурний центр незвичайної ваги — *Киево-Печерська Лавра*, а при ній і бібліотека. З життя Теодосія Печерського знаємо, що там писалися та переписувалися книги; там був і книгохранитель, що тепер би ми його назвали бібліотекарем.

Книгохранитель мав обов'язок доглядати за книгами та дбати за їхнє добре збереження. В житті Теодосія Студійського (XIII стол.) записано таке: »Аще книгохранитель достойно не прележит, не творя, ни отрясае, искоутае от праха, всегда сухо да есть«.

Ченці *Кисво-Печерської Лаври* були зобов'язані читати книги. Б дпії вільні від церковної служби, книгохранитель скликав братів, вдаряючи в »било«*, а коли всі збиралися, роздавав їм книги для читання. Увечорі, за тим же сигналом, відбирав ті книги від братії і складав їх на полиці. За монастирським правилом, книги читалися і вголос для всіх ченців під час трапези.

*) »Било« — це дерев'яна дошка, в яку били або клепали, скликаючи до церкви на Богослуження, чи трапезу — »Егда вѣсклепа било«. (Пат. Син. XI в.), або »Било бо ударяюще... аще не рѣчью возвѣщающе намъ, но образомъ глаголють намъ, присылая къ святѣи церкви на божественное пѣніе«. (Теод. Печ. VI, 209). Залишок цього звичаю зберігся ще й досі на Поділлі: у Великодну п'ятницю, коли замовкають дзвони, то молоді хлопці клепають в дошку, — це і є »било«. — О. В.

Перед татарською навалою в Україні нараховувалося понад 70 монастирів і кожний з них мав свою бібліотеку. Отже, то були вогнища національної культури.

Про збагачення монастирських та церковних бібліотек після Ярослава Мудрого дбали вже й інші князі. Так, в Іпатівському літопису під роком 1288-им є перелік книг, які були даровані князем Володимиром Васильковичем Волинським різним церковним та монастирським бібліотекам.

Крім того, на багатьох стародавніх рукописних книгах є помітки, з яких видно коли, ким та з якої нагоди, якому монастирю, чи церкві була дарована книга.

Визначним культурним центром стародавньої України-Руси був і Чернігів, де княжили сини Ярослава Мудрого, — Святослав і Всеволод. Князівські сини, як і їхній батько, любили книги і шанували освіту. Святослав, як каже літопис, наповнював свої «клеті» книгами.

Тут же, в Чернігові, було і високоосвічене духовенство, що з його середовища вийшов, як думають дослідники, ігумен Данило Паломник, — автор славнозвісного «Житія и ходження Данила руськая землі ігумена», — високопатріотичного і культурного твору початку XII-го століття, але який не втратив своєї вартості ще й тепер.

II

В зв'язку з інтенсивним розвитком ремесла, науки і мистецтва та з поширенням освіти, рукописні книги вже не могли задовольнити потреб населення. Виникає необхідність швидким і дешевшим способом розмножувати книги. В цей час і з'являється друк, що замінює собою ручний спосіб переписування книг.

Друк, як і папір, вперше з'явився в Китаї дуже давно, десь поміж VI-им і VIII-им століттям по Христі. Найстаріша з відомих друкованих книг, що називається «Алмазна сутра», видана 11-го травня 868 року; надрукував її китайський друкар Ван Чі. Ця книга мала форму сувою 4,9 метра завдовжки, і являла собою переклад китайською мовою індійського твору.

В Європі книгодрукування з'явилося року 1447-го в Німеччині. Це був Йоган Гутенберг, хто вперше почав вживати металеві рухомі літери для друку книг з Західній Європі.

На слов'янських землях першу друковану книгу було видано чеською мовою, «Троянську хроніку», в Пльзені року 1648-го. В Празі друк розпочався 1473-го року. Отже, раніше ніж в Лондоні, де перша друкована книга з'явилася в 1480-му році.

На українських землях перша книга була надрукована у Львові 25-го лютого 1574-го року. Цією першою книгою був «Апостол», що його видав Іван Федорів, поклавши цим самим початок українському книгодрукуванню.

Могутній національно-визвольний рух, що виник і розгорнувся в Україні в кінці XVI-го та в першій половині XVII-го століть, сприяв швидкому

розвиткові української національної культури взагалі, а зокрема розвитку книгодрукарської справи та організації бібліотек в Україні.

На території нашої батьківщини в той час виникає цілий ряд друкарень. Як ось *Львівська друкарня*, заснована Іваном Федоровим в році 1573-му; *друкарня в Острозі*, теж заснована Іваном Федоровим у році 1580-му; *Києво-Печерська друкарня*, заснована року 1606-го; *друкарня в Почаєві* — з 1618-го; в *Чернігозі* — з 1646-го. Були в той час друкарні і в *Кременці*, *Житомирі*, *Новгород-Сіверську*, *Ярошові*, *Минківцях*, *Костянтинові* та в багатьох ще інших містах і селах України. Існували тоді і мандрівні друкарні, що зупинялися в якомусь місті чи селі, на короткий час, друкували книги. Тут же їх і продавали, а потім мандрували далі. Таким мандрівним друкарем був прославився в той час Павло Домжків-Люткович, що відіграв не абияку роль у розвитку друкарської справи в Україні, в XVII-му стол.

В той же час, у XVII-му столітті, виникає і цілий ряд бібліотек в Україні, а серед них і такі важливі, як бібліотека при *Києво-Могилянській Академії*, заснована року 1615-го, та бібліотека при *Львівському університеті* — з 1661-го року.

На самому початку XVIII-го століття, як відомо, українська армія на чолі з гетьманом Іваном Мазепою потерпіла поразку. Ця трагедія українського війська боляче відбилася і на розвитку національної культури, а в тому і на друкарській та видавничій справі. Вже року 1720-го, за цenzурним указом московського царя Петра I-го, над книгами, що друкуються в Україні, встановлюється нагляд — «даби никакой розни и особого наречия не было». Та проте природний розвиток української національної культури подібні «укази» чужих царів уже зупинити не могли. Тоді ж, у XVIII-му столітті, вийшла друком «*Енеїда*» Івана Котляревського, яка, як ми знаємо, мала таки велику різницю не тільки в «наречии», а й у самій мові, — це був початок розвитку української літературної мови в сучасному розумінні.

XIX-те століття відзначається бурхливим розвитком української культури, а також і української національної свідомості. Учні і послідовники українського філософа Григорія Сковороди, в році 1805-му заснували в *Харкові* університет, а при ньому організовується і велика бібліотека. В році 1830-му відкривається велика народна бібліотека в *Одесі*. В році 1834-му відкривається *Київський університет*, а в році 1875-му — *університет у Чернівцях*.

Новий етап в історії розвитку української книги та української культури взагалі, починається з виходом «*Кобзаря*» Тараса Шевченка в році 1840-му. Під впливом Велетня українського духу і будителя національної свідомості розгортають свою діяльність такі визначні діячі української культури як *Пантелеймон Куліш*, *Марко Вовчок*, *Микола Костомарів*, *Михайло Максимович* та багато інших. В Західній Україні з'являється «*Русалка Дністровая*» *Маркіяна Шапкевича*. В році 1848-му, у *Львові* виходить перша газета українською мовою «*Зоря Галицька*»*.

*) Перша газета в Україні, але не українською, а французькою мовою. була «*Gazette de Leopold*», вперше вийшла теж у *Львові* року 1776-го.

Новий вибух розвитку української культури знову лякає нашого ворога. В році 1863-му, якраз сто років тому, з'являється горезвісний циркуляр Валуєва, який забороняє друкувати книги українською мовою в Україні.

На якийсь час це знову гальмує розвиток української національної культури, та вже недовго, бо під впливом могутнього слова Великого Кобзаря виросла ціла когорта активних і сильних діячів української культури. На цей час припадає діяльність *Бориса Грінченка, Олени Пчілки, Лесі Українки, Митайла Старицького, Олександра Кониського* та багато інших. З'являються і такі меценати-видавці як *Василь Смиренко*. Але найвищою і мабуть найпродуктивнішою в той час була діяльність *Івана Франка*, який видав цілу серію книг «Літературно-наукової бібліотеки» та брав активну участь у виданні цілого ряду журналів і газет.

В другій половині XIX-го століття постає цілий ряд науково-освітніх товариств і організацій, які ведуть широко видавничу діяльність та активно діють щодо організації українських бібліотек. Такими були: львівська «Народня Рада», «Народній Дім», київська «Громада», Галицько-руська *матича**, «Просвіта, але найактивнішою видавничою і бібліотечною діяльністю вже у той час займалося «Наукове Товариство ім. Т. Шевченка».

Та найбільший розцвіт української книги був, як відомо, в часи визвольних змагань та в ті, на превеликий жаль, недовгі роки, коли український народ був господарем на своїй власній землі. Але про той період розвитку української книги, як і розвитку національної культури взагалі, слід говорити окремо.

На закінчення цього стислого огляду розвитку української книги, коротко зупинимось і на українському книгознавстві, — науці, що вивчає історичні та теоретичні проблеми книги, як пам'ятки матеріальної культури людства взагалі, а зокрема — пам'ятки національної культури.

Першим, хто займався проблемами українського книгознавства, був *П. О. Ярковський* (1781-1845) — бібліотекар Кременецького ліцею, а пізніше він був бібліотекарем і Київського університету. В роках 1809-1832-му Ярковський читав у Крем'янці курс бібліології, де подавав багато цікавих відомостей з усіх галузей книгознавства. У Львові при Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка існувала *Бібліографічна комісія*, де розроблялися проблеми українського книгознавства.

У московсько-совєтський період, в Києві, в році 1922-му був створений *Український Науково-Дослідний Інститут Книгознавства (УНІК)*, який видавав окремі монографії, а також і журнали: «Бібліографічні вісті» з 1923-го по 1930-ий рік, всього вийшло 25 номерів; «Труди УНІКУ» — з 1926-го по 1930-ий, всього вийшло 4 номери. Журнал «Критика» — з 1928-го по 1935-ий. В роках 1923-30 при Академії Наук у Києві працювало *Українське Бібліографічне Товариство* під керівництвом академіка *В. М. Перетца*.

Та, як бачимо, ані Український Науково-Дослідний Інститут Книгознавства, ані Бібліографічне Товариство при Академії Наук у Києві довго

* «Галицько-руська матича» організована українцями у Львові (в 1848 р.), як просвітянське товариство, що видало багато популярних книжок, а в тому і Читанку Маркіяна Шашкевича. Пізніше «Матича» потрапила до рук москвофілів.

існувати не могли, як не могли існувати довго і етнографічні установи та організації, бо ж українське книгознавство, як і українська етнографія, як і всі інші галузі української культури і науки, — тоді, як і тепер, — пекли вогнем ненависті очі гнобителів української національної культури!

Та понад всі «укази», «циркуляри» і заборони українська національна культура живе, діє і розвивається. А шанобливе відношення до книг і організація бібліотек — це наша стара і добра культурна традиція. На злість нашим ворогам та на добро українському народові ми не забуваємо цю добру традицію і тут, на чужині!

TO OUR CULTURAL TRADITIONS

Books and Libraries in the Ukraine*

by

O. Woropay, Ph.D., F.R.A.I.

SUMMARY

In the first part of this paper are cited many extracts from old Chronicles which show a serious and respectful treatment of books in the old Ukraine-Russ.

Hand-copying of books in the Ukraine was well known in the 9th century. However, the oldest hand-copied books of the Kiev writing are known from the 11th century. Thus Ostromyriy New Testament copied in Kiev, is dated 1057 A.D. and "Izbornik Svyatoslava" which we have in two different copies, is of 1073 and 1076 A.D. respectively. The last work is interesting also because there were described in it medicinal plants used at that time in the Ukraine.

The First Library in the Ukraine was organized by the Ukrainian Grand Duke Yaroslav Mudry at the St. Sophia Cathedral in 1037 A.D. At the same time was also formed another very important cultural centre in Kiev, Kiev-Pechers'ka Lavra (the Kiev Cave Abbey) which also had a Library with a "book-keeper" (librarian) who was responsible for the books. Before the Tartar invasion (in the 13th century) there were in the Ukraine about 70 monasteries with well organized libraries.

The second part of the paper explains how, because of the development of trade, science and art in the country, the copied books could not satisfy people and more and there appeared the necessity for a quicker method of reproduction of books. That was why print appeared which replaced hand copying of books.

*) Paper read at the Scientific Session during the Opening Ceremony of the Shevchenko Ukrainian Library in London on 16th February, 1963.

In Western Europe printed books appeared in the middle of the 15th century but in the Ukraine they made their first appearance in 1574 A.D. From the middle of the 16th and beginning of the 17th centuries appeared in the Ukraine many, well organized for that time, printing offices. This led to the formation of many libraries in the country among them such an important library as that at the Kievo-Mohylyans'ka Akademiya organized in 1615 and at the L'viv University organized in 1661.

At the beginning of 18th century, after the occupation of the Ukraine by the Russian forces, Peter the Great issued a decree which was designed to regulate printing of books in the Ukraine in order that "there will not be any separate dialect". Despite this decree of the Russian Czar, books in Ukrainian Language as we understand it now, begin to appear in the 18th century.

With the appearance of T. H. Shevchenko's "Kobzar" begins a new period in the history of development of Ukrainian books. This new growth of Ukrainian culture again frightened the occupier and in 1863 was issued a well known "document" of Valuyev, which prohibited printing books in the Ukraine in Ukrainian Language. However, despite this prohibition there appeared in the Ukraine in the second half of the 19th century many scientific and educational associations and societies who actively published Ukrainian books and organized Ukrainian libraries.

The highest point in the development of Ukrainian books development was reached during the struggle for independence in 1917-1921 and during that short period when free Ukrainians were owners of their own country.

Study of a book (Bibliology) as a remainder of a national material culture begun in the Ukraine in the middle of the 19th century. The work was carried on by the Bibliographical Commission of the Shevchenko Scientific Society outside the Soviet sphere of influence up to the Second World War (1939). In the Ukraine under the Soviet occupation there was organized the Ukrainian Scientific and Research Institute of Book-science* (UNIK). In addition there existed at the Ukrainian Academy of Sciences in Kiev the Bibliographic Society which was headed by Academician B. M. Perets'.

In 1930 all these organizations in the Soviet Ukraine were closed down.

However, despite all these "decrees", "prohibitions" and "closures" the Ukrainian national culture lives, acts and develops. And respectful treatment of books and organization of libraries is our old and good cultural tradition which we maintain even in exile.

*) Bibliology.

Лев БИКОВСЬКИЙ

ПОЛЬСЬКЕ ПОВСТАННЯ У ВАРШАВІ 1944 РОКУ

(Продовження, 2)

Час від 22-го серпня до 6-го вересня 1944 р.

Серед щоденних клопотів і нервового напруження, що його виклика́ла безнастання стрілянина, ми дотягнули до 22-го серпня 1944 року. І ось після полудня зголосилось до мене двох військових польових жандармів, як потім з'ясувалось, і заявили, що хочуть поговорити зі мною на самоті. Я завів їх до мого службового кабінету та спитав, чого собі бажають?

У відповідь почув від них: «Пан — Лев Биковський? Українець?»

Я відразу здогадався, з ким маю діло, в чому справа і чим воно пахне.

— Ах, ти драню! — вигукнув старший з них, — я за тобою стежу вже три місяці!

— Якщо за мною стежите, то чого мене питаєте? Ви ж повинні знати все.

— Ти видавав німцям польські книжки!

— Неправда, — спалахнув я, — брали книжки й за попередніх директорів, брали, не питаючись мене. Я сам нічого не видавав.

У відповідь, жандарми почали мене бити гумовими палицями. Потім наказали нагнутися, підняли робочий плащ, що був на мені, й били далі по плечах, по лівому боці.

Мені згадалось. по асоціації, сам не знаю чому, польське гасло: «За вашу і нашу вольність!»...

— Ось тобі за те, що ти українець! — приговорював молодший.

— Та й за те, що ти судився з дочкою письменника Свєнтоховського — Чайковською! — вигукнув старший. — Дай мені гуму, нехай я накладу йому ще й за це!

І били далі...

Тепер я догадався, що це й приватні порахунки, що жандарми підіслані клікою тої ж пані Чайковської та пань Д. Г. і Я. П. Я щораз більше був небажаною особою для повстанців, бо вони хотіли використати міцний будинок Бібліотеки і аполітичний характер установи для своєї мети, але без такого свідка, як я. Крім того, це було зведення приватних порахунків. Таке діялось довкруги — денунціяції, наклепи, провокації, вбивства і т. п.

Пані Чайковська — невдала донька визначного польського публіциста й письменника Свєнтоховського, сама ж цілковите ніщо, старша пані з витребеньками, — мала синекуру в Публічній Бібліотеці. Всі мали з нею непорозуміння. Під час першого советського літунського нападу на Варшаву (здається, ще в 1941 році?), вона, як урядничка Бібліотеки, поступила безвідповідально, від чого Бібліотеці загрожувала небезпека. Я, як тодішній

комендант ОПЛ, вилаяв її за це по-вояцькому. Вона образилася і заскаржила мене до дисциплінарного міського суду. Суд відкинув цю справу. Тоді вона звернулася до «суду гродського». Місто мене боронило, але все ж таки мене покарали символічною дрібною грошевою сумою (250 польських злотих). Це її не задовольнило і вона внесла апеляцію до Вищого суду, який покарав мене вже більшою сумою (600 польських злотих). Цю кару заплатило за мене місто, але обидві сторони — і місто й пані Чайковська — не були задоволені таким вирішенням справи. Та присуд був остаточним. Магістрат міста за таке поступування звільнив п. Чайковську з праці. Все це діялося ще за попереднього директора Бібліотеки п. Р. П., який також не любив п. Чайковської і був радий, що таким способом її позбувся. Про цю справу я вже давно забув, але не забула її пані Чайковська, що в польських судових колах була «своею людиною», і тепер вона постановила докінчити зі мною особисті порахунки. Її син (журналіст) був саме одним із військових прокурорів і на жадання котрогось із його колег мене заарештовано. Згодом я дізнався, що товаришка пані Чайковської, пані Д., була в одного з колишніх директорів Публічної Бібліотеки, д-ра А. Бахульського, і говорила йому про те, що настав відповідний час, щоб «зліквідувати» Биковського... Тепер вони здійснювали свій план...

Але вертаюсь до сцени в мого кабінеті. Скінчивши бити, жандарми наказали мені йти з ними. Ми вийшли на подвір'я. Тут мені наказано віддати ключі від Бібліотеки заступникам. Я віддав ключі інтендантці, згаданий уже пані Я. П., та старшому возньому Ф. П., прохаючи їх дбати про Бібліотеку так, як дбав я. Мої бажання жандарм іронічно висміяв.

Чутка про те, що мене били вже була дійшла до урядовців і тодішніх мешканців Бібліотеки. Вони зібрались довкруги нас, не знаючи, що почати, як реагувати. Вже перед тим були випадки, що жандарми впадали вночі до Бібліотеки в інших справах до тих же Я. П. і Ф. П. і тероризували їх, вимагаючи зброї, яка нібито в них переховувалась. З оточуючої нас юрби відважився відізватися тільки мало мені досі знаний професор Ю. К. (зі Львова), кажучи: «Якщо він (себто, я) українець, так це ще не провина! Як же ви поступаєте? Адже ж це директор Бібліотеки!»

— Не втручайся в не свої справи! Хто ти? — грубо відповіли жандарми.

— Я ж професор Ю. К.

— То ж дивись, щоб і ти не обірвав.

Тим часом пані М., дружина колишнього польського консула в Бразилії, що перебувала з чоловіком у той час у Бібліотеці, закликала із сусіднього дому мого шефа по ОПЛ, інженера Р., який зажадав від жандармів винесення справи.

У відповідь вони показали йому наказ прокурора про мій арешт і повели на вул. Познанську, ч. 12, де містилась судова влада. По дорозі, наслідком втручання інж. Р., мене вже не били.

Привівши до будинку суду, мене посадили в сінях лицем до стіни. Півгодини пізніше прийшов жандарм і написав мені на плечах білою фарбою польську літеру «У» (українець). З розмови між присутніми жандармами я довідався, що «прокурор знає оскарженого особисто». Це ще більше підтвердило мої підозріння, що тут іде про особисті порахунки.

Потім мене запровадили до вартового старшини. Він іронічно звертався до мене на «ви», але не на «пан». Запитав, хто я і забрав мої документи. На моє запитання, чому мене заарештували і в чому оскаржують, він відповів: «В документах Брюловського палацу наші люди знайшли, що ви в німців були своєю людиною».

На цю провокацію я нічого не відповів, бо що ж я мав відповісти, коли кожний знав, що Брюловський палац ще далі був у руках німців і поляків там не було. Старшина наказав відвести мене до тюрми.

В'язниця складалася з коридора, першої і другої, біля туалети, кімнат. У другій кімнаті сиділи «небезпечні» в'язні: українці, німці й поляки, що ніби мали найбільші провини. Туди посадили й мене. Я був приголомшений від биття та свідомости, що так безславно закінчилась назавжди моя 16-тилітня (від 1-го жовтня 1928 р.) будь-що-будь льоаяльна праця у поляків і тепер я вступаю в нову фазу життя. Для мене це був якийсь рубікон!

Приміщення, в якому ми сиділи, було типовою за мирних часів буцегарнею у підземеллі, розміром 5×6 метрів. Впоперек кімнати, під вікном, було дерев'яне підвищення, що служило за ліжка. Було сухо, досить чисто, без задухи. Долівка цементована.

Сиділо тут кілька осіб. Спочатку ніхто не відзивався. Потім мене розпитали, хто я, звідки та за що сюди попав. Виявилось, що один з присутніх був українцем з Волині, студентом III-го курсу правничого відділу Варшавського університету, одруженим. Його жінка також сиділа у в'язниці, тут же — в першій кімнаті. Між нами запанувала приязна атмосфера. Мене поінформували, що тут уже не б'ють, але сидітиму довго і буду, мабуть, зліквідований, як українець. У найкращому випадку піду до т. зв. концтабору. Всі іронізували й нарікали на безглузде повстання тощо. Говорили, що в буцегарні сидить уже 15 осіб. Кажали мені заздалегідь зайняти місце на долівці, бо на підвищенні вже нема де, а незабаром повернуться з праці інші товариші недолі.

Між присутніми було кілька інтелігентних осіб, а решта — якісь невізразні типи: поляки, що сиділи за спекуляцію і крадіжки. Один з них був ранений на роботі. Всі поводитися чемно, мало хто лаявся.

Увечір повернулися інші в'язні, що були на праці. Вони також поводитися стримано і повідомили, що один із них уже вбитий. Були пригноблені. Земляні роботи, де вони працювали, відбувались десь біля 40-ого числа на вул. Емілії Плятер. Копали підземний прохід попід вулицею під обстрілом німців. Одне стрільно впало недалеко них і відламок з нього вбив одного робітника, а іншого поранив. Просто і ясно. Це саме чекає нас усіх, раніш чи пізніш.

Увечір нам принесли якусь юшку — воду, в якій плавало трохи круп. Це обід і вечеря. Їжа слабенька, але казали, що — мовляв — і вояки не мають що їсти, а що ж говорити про нікому непотрібних в'язнів. Знайшлася і якась свічка. Потім відбулася перевірка присутніх і всі полягали спати. Вночі, як комусь було треба, то стукав у двері, сторож відчиняв і вів його до туалети.

Відношення між службою і арештантами було «запанбрат». Деяким в'язням жінки приносили з міста білизну, їжу тощо. Принесені речі в'язні

відбирали в канцелярії або від сторожа. Таким самим способом діставалися в тюрму й цигарки.

На другий день нам усім обстригли волосся на голові, щоб не завелися воші.

Вранці почали викликати «бажаючих» на роботу. Частина арештантів пішла, а потім з'явився якийсь військовик, з наганом у руках, що погрозами почав забирати решту людей на земляні роботи. Мені порадили також зголоситися на працю: будете цілий день — говорили — на свіжому повітрі, вояки дадуть вам їсти, а тут, у тюрмі, змарнієте або заберуть вас на роботу силою. А смерть і так скрізь чигає на вас.

Я пішов разом з іншими. Нас запровадили до канцелярії, викликали поіменно, вистроїли двійками й повели під вартою на працю. По дорозі нам приглядалося багато людей...

На місце праці ми прийшли біля 9-ої години. Роздали нам відра, лопати і джагани та наказали докінчувати тунель. Найгірше було тим, що працювали на поверхні землі, бо їм загрожував обстріл з боку німців. Під землею праця була тяжка, але безпечніша. Біля нас, з обох боків вулиці, сиділи зартові з револьверами в руках, що час від часу підганяли до роботи. Хто не зник до фізичної праці, тому тяжко було тут працювати та ще й у голоді. Під час більшого обстрілу ми лягали на землю або ховалися в тунель. Кожної хвилини можна було сподіватися смерті, але люди сприймали все байдуже. В'язні говорили між собою про те, що тут ще кращі умовини праці, бо зартові ставляться до в'язнів по-людяному, дають їсти тощо. В інших місцях на роботах катують, а по дорозі на роботу на в'язнів нападає юрба, б'є так, що сторожа мусить їх охороняти. Бувають часто смертельні випадки від німецьких стрілів. Тим часом до нас приходили на працю інші вояки — хлопчачи від 15 до 20 років. Вони розпитували нас, хто ми і звідкіля. Довідавшись, що я українець — насторожились, а коли в дальшій розмові виявилось, що я наддніпрянець — наступило відпущення. Потім принесли нам цигарки, а біля полудня дали солодженої кави. О 2-ій годині покликали нас на обід. Загально їх ставлення до нас було людяне, але стримане. Під час обіду нам казали сідати за стіл у якомусь партеровому помешканні. Там була кухня, в першій кімнаті — їдальня, а в другій — комора. Це була їхня вояцька кухня. Нам подали те, що й самі їли, а хто хотів, то давали й по другій тарілці. Я був зворушений цією дивною ситуацією: те, що одні псували, заарештували мене й били, інші — ця будь-що-будь ідейна молодь — своїм відношенням виправляли. Дали нам ще цигарок і ми пішли знову копати.

Надвечером, біля 6-ої години, ми скінчили працю. Працюючи, я спостеріг, що ціла вулиця була спалена, в деяких ще цілих будинках із повибиваними вікнами, час від часу з'являлися якісь постаті, мабуть мешканці з тилих кімнат. На підвечірок нам дали каву і по шматку хліба. Потім дозволили помитися біля крану з водою і під вартою відпровадили нас до в'язниці.

Після цілоденної тяжкої і небезпечної праці я вертався до в'язниці, як до «рідної хати». Так само було й на другий день. Мене заарештували у півторок 22-го серпня, отже в середу й четвер я працював.

В п'ятницю вранці в канцелярії, під час перевірки, мене на роботу не пустили, бо виявилось, що прокурор кличе мене до себе. Я вернувся до в'язниці й довго чекав того виклику. Так просидів цілий день.

Тим часом до нашої камери привели нових в'язнів з інших в'язниць. Між ними був також один українець із західноукраїнських земель — методист. Його також перед тим били. Він був тихий і ввесь час молився. Від нього я довідався про долю іншого українця — Шевченка. Той Шевченко сидів з цілою родиною разом з методистом у в'язниці. Згодом виявилось, що німці евакуювали його з Володимира Волинського примусово і до Варшави він попав випадково. Тоді поляки випустили його на волю.

Новоприбулі оповідали, що на Гожій і Вільчій вулицях наші в'язні сидять у звичайних пивницях. Уночі до камер вриваються польські жандарми і б'ють в'язнів. Одну українку систематично били щодня, аж врешті закатували. Серед новоприбулих було також двох фольксдойчів, що служили в «Зондердіністі». Їх били і вони приготувлялися до смерті.

Про всі ці речі в'язні оповідали спокійно, байдуже, втомлено, а смерть витала над усіма. Деяких в'язнів викликали, як казали, на розстріл, але потім я бачив їх живими, отже це були тільки балачки. Говорили про якихось інших в'язнів, що їх вбило стрільно під час роботи. Одного з них обливали нафтою й палили, але труп не хотів горіти — шкварчав, смердів... Розмови настроєві!

Згодом, коли я вийшов із в'язниці на волю, довідався, що справді на Познанській вулиці, де я сидів, була найбільша катівня в'язнів і було найбільше розстрілів. Але як тільки з'ясувалася невдача повстання, зараз же змінилось ставлення до в'язнів на більш людяне. Отже моїм «щастям» було те, що я попав до в'язниці вже в більш «гуманний» час.

Одного дня привели до нас знайомого мені німця Мангольдта, чоловіка колишньої нашої бібліотечної рахівнички. Вона була нібито полькою (протестанткою), а він німцем. Був її давнім приятелем і згодом, перебравшись з Берліну до Варшави, вони одружились. Повстання захопило його у Варшаві. Мангольдт — літня людина — дуже страждав, навіть черевиків не скидав з ніг, бо не мав сили. Був перевтомлений і збайдужілий до всього. Хворів на пухиря, мочив під себе і за це його били в попередній в'язниці. З його очей визирала смерть. Потім його перевели до т. зв. концтабору, де він швидко помер.

Кожний в'язень розповідав про себе і свої пригоди. Сидів між нами також один справжній німець, дезертир з німецької армії, механік від машин. Він довгий час переховувався у Варшаві від німців. Перед війною працював у Марокко. Тепер його заскочило повстання і невідомо за що — він потрапив до польської в'язниці.

Езагалі ця в'язниця була збором якихось нісенітниць і протилежностей так само, як тодішнє довкілля життя. Напр., привели одного поляка-акіста, з підбитими очима й побитими п'ятами. Провинився він тим, що

голодний, як вовк, щось там десь украв і хтось зробив на нього донос. Це був хлопчак літ 17-ти.

Сидів з нами і якийсь німець, що перед тим відігравав невиразну роль між німцями й поляками, спасаючи буцімто життя багатьом полякам. За це, як казав, він також потрапив сюди. Він мав гроші й поводив себе, як у себе вдома.

Сидів і якийсь фольксдойч, власник німецького підприємства. За німецьких часів він допомагав польській таємній організації і за це, мовляв, одержав тепер нагороду.

Сиділи тут і поляки за крадіжки, бо, як вони казали, невміло грабували...

Жінки деяких в'язнів сиділи в сусідній з нами кімнаті. Використовуючи час від часу відчинені двері, вони приходили до нас, припадали до своїх чоловіків, плакали й нарікали. Але все це відбувалось із якоюсь тупою резигнацією, наче під тиском «Вищої Сили». Деякі в'язні ставились до всього легковажно, чекали або большевиків, або німців, як визволителів з цього безладдя і лиха.

Всі співчутливо слухали нарікання один одного й переходили до денного порядку. Іноді дехто дискутував з нашим методистом на релігійні теми. Німці співчували полякові тому, що його били свої ж. Коли я, миючись, скинув сорочку і в'язні побачили синяки від биття, зараз же «похвалились» і своїми.

Загалом в'язні нашої камери не були типовими бандитами чи кримінальниками, а просто нещасливцями, частинно інтелігентами, що попали сюди кон'юнктурно. Напр., між нами сидів один член організації нічних сторожів за те, що пильнував уночі крамниці від злодіїв, а це, мовляв, була «німецька» організація, і т. п.

Великі й середні німецькі «риби», маючи зв'язки, вивтікали з Варшави ще перед повстанням, а дрібні залишилися, бо не встигли або не вміли вирватись, або просто тому, що були «тутешніми» і не мали куди їхати. Сгже їх переловили. Вони відповідали символічно за все зло, заподіяне наїзниками, а при цьому діставалося і українцям.

На вечерю (разом з тим і обід) принесли тим разом несолоджену каву і по шматочку сира. В нашій буцегарні ночувало вже біля 22 в'язнів. Ми лежали покотом на долівці, як оселедці в бочці, що й ніг не можна було випростувати. Задуха була така, що сторож, на прохання нашого в'язничного старости, мусів залишити наніч двері відчиненими на коридор. Хоч звідти тягло від туалети, але все ж таки був якийсь протяг...

На другий день (в суботу), біля год. 10-ої рано, мене викликали на переслухання. Прийшов сторож, якийсь тихий чоловік, і відпроводив мене до другого будинку до прокурора. Тут на побачення з прокурором чекав я біля півгодини. Нарешті сторож запровадив мене до того самого старшини, що приймав мене до в'язниці. Він наказав мені чекати, а сам пішов до другої кімнати. За хвилину вернувся і, проходячи повз мене, сказав мені пошепки: «Ваша справа на добрій дорозі, будете, мабуть, звільнені, бо я веду вас на допит до судді Ялбжиковського(?). Бадьорість вступила в мого зголодніле й збайдужіле тіло і я подався за ним до кімнати, де мав прийти той суддя.

За кілька хвилин до кімнати ввійшов, досить привітний з вигляду, старший пан. Привітався і сказав мені сідати. До мене звертався на «пан». Він списав мої зізнання, в яких був увесь перебіг мого життя та докладно вияснені події неправдивої «видачі» німцям книжок з Бібліотеки. Врешті він прийшов до висновку, що я не мав жодних конфліктів з поляками. Наказав мені підписати зізнання і подав надію, що «все скінчиться щасливо», мовляв, «справедливості сполучення мусі сев стаць задосьць».

Після того сторож знову відпровадив мене до в'язниці. По дорозі, в канцелярії в'язниці, він сказав урядовцям, що мене, буцімто, мають випустити на волю.

Я радісно розповів товаришам недові про перебіг справи. Вони терпеливо вислухали мене і вкінці сказали, що радість моя видається їм передчасною. Деяких з них уже кілька разів переслухували таким самим способом, говорили їм те саме, що й мені, а вони й досі сидять без кінця.

Але зараз же, десь за півгодини, мене викликали вдруге до в'язничної канцелярії. — «Хтось до вас прийшов», — сказав мені сторож. Я пішов і в канцелярії застав сторожа, що водив мене до прокурора, і післанця від моєї дружини — возного з Бібліотеки. Він, перемагаючи небезпеку й труднощі, приніс мені білизну й трохи харчів. Розповів, що досі до мене не пускали, бо відбувалося слідство. Що моя дружина і співробітники Бібліотеки порушили в моїй обороні всі, які тільки могли, уряди. Дістались навіть до «Делегатури Жонду» (уряду), де я мав знайомих із моєї попередньої праці в Марістраті (напр., інж. Ск.). Це їм удалося і моя справа справді на добрій дорозі.

Тепер, маючи надію, їжу, коц і подушину, я почував себе у в'язниці вже інакше, ніби в другорядному «пенсіонаті», бо й на волі я постійно сидів також у пивниці.

Надійшла ніч. До нас знову привели нових в'язнів. Не було вже де розміститись і ми сидячи проспали до ранку. Ранком (в неділю) більша частина в'язнів пішла на працю і залишилось біля 12 в'язнів, разом зі мною і кількома пораненими, яких на роботу не гнали. Але потім прийшов старшина і, не питаючи згоди, забрав усіх здорових, разом зі мною. Я не хотів іти, маючи їжу з дому, та мене й не питали. Провірили, вистроїли двійками й повели. По дорозі товариші сказали, що нас ведуть в інше місце, досить небезпечне, але й там ставлення до в'язнів людяне і дають «добре» їсти.

Справді, на місці праці у відношенні до нас не було жодних ексцесів. Нас повели далі «на фронт», де треба було докінчити тунель при кінці тої ж вулиці Емілії Плятер, поблизу якогось костьола. Місце було небезпечне, бо знаходилось під прямим обстрілом німців.

Десь півгодини ми нічого не робили, бо не було знарядь для праці. Потім частину людей загнали з лопатами під землю, а нас двох, мене й методиста, лишили на поверхні приймати відра з піском і сипати барикаду, що тягнулась впоперек вулиці між нами і німцями. Довкруги доми були спалені й не видно було ні душі. З обидвох сторін вулиці сиділа варта з пістолями в руках. Вартові час від часу підганяли нас до праці. Були значно прикріші, ніж попередні. Хоч не лаялись, але мали до нас постійну претенсію, що ми «лінуємось» і не працюємо як слід. Один з них, погрожуючи

нам, побіг навіть до начальства із скаргою на нас. Ми ж, себто я і методист, у своїй чинності були узалежнені від працюючих під землею. Всі відра, що звідти подавались, ми справно і своєчасно випорожнювали на барикаду.

Тим часом біля нас пронесли ноші з якоюсь зв'язковою панночкою, що дуже кривавила. Її поцілили німці.

Потім нам дали трохи холодної кави і ми працювали далі.

Раптом, узявши відро з піском, щоб його висипати на барикаду, я почув, що мене щось сильно вдарило в шию. Відро випало мені з рук, я вхопився руками за горло й покотився на землю. Кров бухнула між моїми пальцями, що стискали горло, й полилась струмком. Мене не боліло, я міцно тримав руками шию, з якої ллялась кров. Невже прийшов мені кінець? — спало мені на думку, так само, як колись, коли я топився в одній річці на Чехах.

Робота спинилася. Мені гукнули, щоб я підповз до підворотні, що я й зробив. У брамі вже був мій товариш-методист і вартовий. Кричали, що треба забандажувати шию, а довкола мене вже була калюжа крові. Я лежав у крові, харчав, але слова не міг промовити. Очима й рукою я показав, нарешті, товаришеві на хустину в кишені. Він міцно об'язав мені нею шию, а вартовий, тим часом, приніс бандажі, якими замотали рану. З'явилися ноші й товариші по праці понесли мене так, як недавно панночку-зв'язкову, до найближчого санітарного осередку. Це не була легка справа, бо треба було пролазити різними дірами в стінах і підземеллях. Я зомлів, потім блював, але мав втомлено-радісний настрій, що нарешті, може, скінчиться це собаче життя. Тільки жаль прокидався, що не зможу вже зробити того, що намірявся, а передусім докінчити розпочаті видання Українського Чорноморського Інституту. А як лишусь живим, мабуть вже не зможу говорити, бо прострелена гортань і голосові струни.

На санітарному пункті мене оглянули і зняли тимчасовий бандаж. — «Маєте щастя, — сказав лікар, — з цього ще зможете вилізатися». Рана вже не кривавила, її заліпили плястрами, забандажували й заборонили мені говорити.

Санітари віднесли мене до польового військового шпиталю на вул. Гожій під ч. 39. Нести було так само тяжко, бо треба було знову пролазити з ношами льохами, потайними ходами та через різні діри.

В шпиталі мене прийняли без застережень, хоч я не мав при собі жодних документів. Тут панувала затишна атмосфера під керівництвом д-ра Г., доброго хірурга. Цей польовий шпиталь ч. 2 містився у глибоких підземеллях величезного нового кільккаповерхового будинку. Тут, отже, була деяка певність, що не грозить небезпека від літунських і гарматних стрілен, бо подвір'я теж було тісне. В цьому будинку приміщувалась перед тим фармацевтична фабрика. Було чисто, стіни помальовані білою олійною фарбою, а малі, вузькі вікна ледве пропускали світло знадвору.

Шпиталь міг вмістити до 300 осіб, а нас було лише біля 149. Кожний мав окреме, вигідне ліжко, подушки, коци — все зібране від населення. Бракувало тільки посуду на їжу і самої їжі, хоч хворі, що були на дієті, діставали, що треба було: рибу, яйця, вино, манну кашку, бульйон, овочевий сік і т. п. Видно, що шпиталь мав ще якісь припаси. Застрижки і деякі ліки здобувалися по околишніх аптеках. Інгаллятор для віддихання якимсь

лікарством, напр., позичила мені добросердна мешканка того ж дому. Лігніни також було досить.

Медперсонал складався з кількох лікарів та біля 10-ти медсестер. Поміж ними були й лікарки, черниці, фахові медсестри і добровільці. Носили білі фартухи або були й без них. Шпиталь мав навіть малий хірургічний кабінет. Не було лише електрики. Це був типовий середнього гатунку шпиталь. Відрізнявся від звичайного шпиталю тільки одним — своєю обслугою. За виїмком одного лікаря, типового п'янички, всі сестри й лікарі незвичайно дбайливо опікувалися хворими, не звертаючи уваги на те, хто це був.

Після перебування в останні часи в Бібліотеці, а потім у в'язниці — для мене це був справжній відпочинок. Я ні про що не думав, а про мене дбали всі. Я навіть не звертав уваги на стрільянина. Одного разу горів сусідній будинок, але це мене не турбувало, хай журяться інші. В наш будинок потрапило німецьке стрільно, від чого повилітали шиби, але й це мене не турбувало.

На другий день мого перебування у шпиталі (в понеділок) прибіг той жандарм, що мене заарештував і бив. Лікар, що привів його до мене, в моїй присутності заявив, що він не потребує турбуватися мною, бо я викинчений, тяжко рапений і нікуди звідси не втечу. За мене відповідає шпиталь. Але я помітив, що настрій у жандарма теж був уже інакший. Він поінформував лікаря про те, що я буду випущений на «волю» і запитав мене, чи маю якісь бажання. Я відповів йому, на письмі, бо говорити не міг, що нічого не хочу. тільки спокою, щоб вилікуватись. Він відійшов.

Так у шпиталі нарешті дізнались від жандарма, хто я і за що попав до в'язниці, але доброзичливе ставлення до мене від того не змінилось...

Все моє лікування обмежувалося тим, що я не порушно лежав навзнік, не міг говорити (властиво, шипіти), споживав тільки холодні плинки і віддихав через інгалятор. Згодом дозволили мені їсти різні кашки, також холодні, а крім того робили мені впорскування глікози та постійно міряли температуру. Я був до краю втомлений через велику втрату крові і лежав у півзабутті.

Ранених у шпиталі постійно відвідували різні друзі й подруги. Від них ми довідувались про події на відтинках «фронту», але цілості з того годі було уявити собі. Між іншим, майже щодня приходив до нас ксьондз «народового визнання». Цей симпатичний «духівник-бунтар», потішаючи нас, одночасно намовляв, щоб ми домагались від адміністрації шпиталю його Богослужби. Одночасно він зафундував нам підвечірки, що їх приносили дві гарні пані. Але в короткому часі з'явився «законний» штивний військовий католицький капелян і, не питаючись нас, оголосив, що в шпиталі відбудеться його Богослужба.

Я намагався вислати листа до дружини. Після тридневих зусиль мені пощастило. В той час ніхто не хотів іти з листом на «фронт», в небезпечні околиці, що були під обстрілом. Я, лежачи у шпитальному затишку, навіть не уявляв собі, яке пекло зірвалося над Публічною Бібліотекою (вул. Кошикова) та розпросторилося у її будинку. Бібліотека опинилась власне у лінії такого «фронту»...

Майже половина хворих одержувала з дому харчі від своїх родичів. Особливо ласували такими харчами двох синів якогось власника ресторану. Лежав тут також якийсь москаль Ванька, що брав участь у рядах польських повстанців. Хлопець віком до 20-ти років. Був ранений, але вже видужував. Всі носилися з ним, як з «писаною торбою», подивлялися його «хоробрість», інформували про польське життя та пишалися таким «союзником»...

Щодня кількість ранених збільшувалася. Моя дружина, нарешті, нав'язала зі мною листування і описувала бомбардування Бібліотеки та всілякі інші страхиття, що вони їх там переживали.

Відвідала мене також вродлива молода пані, мені незнана, в ролі делегатки від якоїсь організації під назвою «Польсько-українська угода» (?). Таку організацію монтував, буцімто, ще перед повстанням, князь Кочубей. Ця пані була тепер секретаркою котрогось прокурора, говорила, що її група зацікаувалася мною, питала, чи мені чого треба, казала, що вони дали наказ шпиталеві догоджати мені, що я буду напевно звільнений, що вона сама цього допилює, принесе мені наказ звільнення і т. п.

Справді, пару тижнів перед повстанням, за посередництва пана Максиміліяна Плечка, князь Кочубей був відвідав мене у Бібліотеці. Ми говорили про польсько-українські взаємовідносини, але я ухилився від будь-якої участі в тій акції, покликаючись на те, що я не політик, а тільки культурно-науковий діяч. Потім, з тим же п. Плечком, я ревізував князя Кочубея (здається, на вул. Вільчій, ч. 44) і ми говорили також на цю тему. Мене особливо цікавила мапа, яку — буцімто — князь Кочубей бачив у польських колах. Ця мапа була нібито привезена літаком з Англії, як проєкт майбутнього устрою Східньої Європи. На ній була показана велика Польща зі східними кордонами до 1939 року, і велика Україна, при чому до України належали також Білорусія і Підкавказзя. Україна і Польща мали, нібито, бути під скіпетром одного короля — Едварда Англійського, чоловіка пані Сімпсон (?). Але тої мапи, на жаль, Кочубей в той час «не мав під рукою» (?) і я, властиво, нічого не дізнався. Крім того, Кочубей цікавився діяльністю Українського Чорноморського Інституту, отримував його публікації і на цьому ґрунті продовжувались наші взаємини. Жодних філопольських симпатій я не проявляв, радше — навпаки. Польонофілство Кочубея не годилося з моїми поглядами на польсько-українську справу. Тому тепер я був дуже здивований симпатіями та опікою вищезгаданої групи. Це скидалось мені на якусь провокацію (?), хоч і покликалися на князя Кочубея. Згодом я довідався що поляки тримали впродовж 18-ти днів у в'язниці й жінку Кочубея, польку, допитуючись, де її чоловік, а Кочубей завчасу виїхав поза межі Варшави. Отже виходить, що він також не користувався великими симпатіями у польських колах, незважаючи на його польонофілство.

2-го вересня 1944 року ця сама пані знову з'явилась і принесла мені від прокурора наказ про звільнення. Наказ цей, у перекладі українською мовою, звучав так:

«Наказ про звільнення затриманого з арешту... Ім'я і прізвище — Биковський Лев. Віще поданий звільнений з арешту і має право удатися на

вулицю Кошикова, ч. дому 26, з обмеженим рухом під час воєнних дій, з обов'язком зголошуватися в коменданта ब्लоку, який має над ним нагляд. Варшава, дня (без дати) серпня 1944 року. Прокурор 27 Обводу: Анджей» (прізвище неясно написане).

На цьому звільненні штампель в'язниці: «Звільнений 31. VIII, 1944 р. о год. 13.45. Дижурний...» Між штампом і підписом прокурора стояла кругла печатка з обвідкою, польським орлом посередині та літерами по боках: «В(ійсько) П(ольське)».

Цей малий клаптик паперового машинопису виглядав, навіть на повстанські умовини, аж надто скромно. Також і зміст його зовсім не відповідав моїм сподіванням. Це не була, як обіцяла пані-делегатка, а також і суддя, «реабілітація», це було умовне звільнення під наглядом. Я сказав про це представниці «польсько-української угоди», а вона аж розплакалась, просила пробачити це безладдя і обіцяла, що подбає про правдиву «реабілітацію», якої я ніколи не одержав.

Час ішов, я почував себе значно краще. Ляринолог підтвердив, що в мене порушені тільки т. зв. голосові струни, а дійсні — щасливо не зачеплені й згодом зможу говорити.

Тим часом німці виперли повстанців з дільниці т. зв. Старого Міста («Старувка») і звітди почався наплив утікачів: цивілів, військових, санітарної служби і ранених. У шпиталі бракувало місця і всіх, що вже краще почували себе виписували зі шпиталю. Між них попав і я, хоч стан мого здоров'я ще не був задовільний. Мені видали посвідку про перебування у шпиталі й медсестра, разом із знайомою панею Я. Е., відпровадила мене до Бібліотеки. Текст звільнення із шпиталю був такий (в перекладі українською мовою):

«Польовий шпиталь ч. 2, 6. IX. 1944 р. Посвідка про виписання зі шпиталю. Пан Биковський Лев перебував на лікуванні у шпиталі з приводу рани від пострілу в гортань від 27. VIII. 44 до 6. IX. 44 року. Виписаний зі шпиталю, не потребує дальшого шпитального лікування. Призначений на лікування амбулаторійне. Доктор (підпис невиразний)».

Зрештою, треба сказати, що всі підписи, де б вони не були, хоч би й виразні, в час польського повстання у Варшаві не мають значення. Вони є лише псевдонімами (прозвищами), під якими приховуються правдиві прізвища, або перекрученими справжніми прізвищами, що їх вживали з метою конспірації. Це особливо стосується військових і поліції: Бур, Тадеуш, Вільчур, Методи, Хрущіцель, Анджей і багато інших прізвищ були тільки видуманими для маскуванню слідів.

З-поміж медсестер з приємністю згадую панночку Т., дочку відомого громадсько-культурного діяча у Варшаві, що 1-го серпня 1944 року був поїхав на передмістя Черняків. Там його захопило повстання і відділило від родини, що жила в середмісті. Жодних відомостей про нього не було. Другою — була фахова медсестра, черниця, що за свої гроші купувала мені ліки. Коли я звертав їй гроші, вона рішуче відмовлялася взяти щось понад належне, мовляв, не годиться...

(Далі буде)

Мігр Іван БОДНАРУК

ДО ІСТОРІЇ ОДНОГО ТАБОРУ

Думка написати історію табору переміщених осіб у Бургдорфі, біля Ганноверу, прийшла мені трохи запізно, бо 7 років після того, як я його покинув і жив у Бразилії. Крім деяких шкільних записок і матеріалів про історичне минуле Бургдорфу, не привіз я з собою нічого. Решту треба було відтворити з пам'яті. Звертався я з Бразилії, а потім із США, до людей, які жили колись у тому таборі й займали в нім чільні становища, з проханням, щоб допомогли мені матеріялами. На жаль, тільки дир. Степан Бобеляк, інспектор українських шкіл у Німеччині, пішов назустріч моєму прохання й доставив мені дуже цінні відомості, за що йому на цьому місці складаю сердечну подяку. Ця праця не є повною історією бургдорфського табору; це радше тільки матеріяли для майбутнього історика, який, користуючись ними, зможе написати історію табору, де довгих п'ять років жила 1.000 наших воєнних збігців, поки дали їм змогу переселитися за океан.

Бургдорф біля Ганноверу — це мале місто, що перед останньою війною нараховувало до 6 тисяч мешканців, а після війни, коли велика частина німців мусіла покинути землі на схід від залізної заслони, збільшилося удвос. Місто гарне й чисте, має мальовниче положення, повне узгір'їв. Комунікація в нім досить добра, бо сюди йде поїзд на Гамбург і Ганновер. Крім того, щодня їздять автобуси до Ганноверу, що віддалений 18 кілометрів. Залізнична станція є таки в місті, дуже близько місця, де після капітуляції Німеччини постав табір для переміщених осіб. Остання війна була ласкава для Бургдорфу; вона його не знищила. Не було в нім ні одного будинку зруйнованого бомбами.

Хоч я мав багато праці в таборі, як директор школи й культурно-освітній референт, то все ж таки траплялися години нудьги. В такі хвилини любив я мандрувати містом і околицею та цікавитися усім, що було зв'язане з минулим міста. Вкінці вдалося мені й дещо прочитати про історію Бургдорфу та околиці. Я переконався, що сьогоднішнє містечко має свою багату тисячолітню історію, якої свідками донині залишилися численні пам'ятки.

Початки Бургдорфу сягають у сиву давнину. Існував він уже в XIII стол., а знахідки, розкопані на терені міста, вказують, що жили тут люди вже кілька тисяч літ тому. Між іншим, знайдено тут ціле цвинтарисьце урн із залізної доби (800 літ перед Христом) в 1933 році, коли фабрика консерв Варнеке почала в північній частині міста орати поля під управу шпаратів (заячий холодильник), якими Бургдорф сьогодні славиться. На підставі джерел, залишених римським істориком, припускають, що в околицях Бургдорфу жили херуски, наймогутніше західно-германське плем'я, яке загородило було сміло дорогу Варусові й римлянам у їх поході на схід і примусило їх затриматися на лінії Райну. Десь коло 100-го року після Христа херуски, внаслідок міжусобиць, сильно ослабли і в околицях Бургдорфу поселилися

сакси. Спочатку оселя називалася Гарвезе, а потім почали її називати Бургдорфом. Підлягала вона в XI стол. єпископові, коли Людовик Побожний заснував єпископство в Гільдесгаймі. Газом з околицею творив тоді Бургдорф частину провінції Остфален. Але вперше записана назва Бургдорфу щойно в 1260 і 1279 роках. Коло 1300 року Бургдорф був уже містом і називався в тамошньому діалекті Борхторпе. В 1446 році місто дістало свій герб: на білому полі на мураві, між двома соснами, лежить жовтий лев. У половині XV стол. місто збільшилося через прилучення до нього сумежних сіл: Оце, Рамлінген, Алірзе, Шіллерслеґе та інших. Велике нещастя впало на місто й околицю в час 30-літньої війни. 1626 року Тіллі розгромив данців і нідерсаксів; у Пайне мав свою квартиру і звідси плонджував цілу околицю. Коли 1632 року напали шведи, згоріла тоді велика частина міста, а половина населення була вбита або загинула з голоду. Сумно виглядала тоді околиця: поля лежали облогом, села були зруйновані, появилися стада вовків, розпущені наємники перетворилися у грабіжницькі банди, що руйнували населення. Кілька разів Бургдорф погорів, між іншим — у 1658 і 1809 роках.

Щороку, від 1596 р., місто влаштовує велике стрілецьке свято ("Schützenfest"). "Schützenkönig" мав завжди вслики привілеї: він був вільний від усіх міських податків. У 1736 році приїхав до Бургдорфу на лови ганноверський король Юрій III і подарував стрілецькому братству прапор, яким місто гордиться і сьогодні.

На краю міста при вулиці, що називається »Vor dem Braunschweiger Tore«, в тіні кріслатих дубів ховається сьогодні скромний пам'ятковий камінь, на яким написано: »Тут таборував 2 серпня 1809 року герцог Фридрих Вільгельм із Бравншвайгу із своїми відважними чорними кіннотниками« (вони мали чорні мундури, — І. Б.). Отже, тут відпочивав кілька годин із своїм військом герой німецької визвольної війни під час свого відвороту перед переважаючими силами французів і їх союзників, саксонців.

У 90-их роках минулого століття Бургдорф почав на велику скалю управляти шпаратами. Постаła тут фабрика консерв, а для робітників відкрилися ще інші широкі можливості, коли біля недалекого села Генігзен (10 км. від Бургдорфу) відкрито Kalilager.

Бургдорф лежить у Нідерсаксені. В історії тієї частини Німеччини були моменти зв'язані з історією України і слов'янського світу. Наші козаки були в північній Німеччині та брали участь у 30-літній війні на боці католицького німецького цісаря. Наші молоді люди в минулому студіювали в німецьких університетах і в хроніці університету в Геттінген знаходимо не одне українське прізвище. Вкінці, ще сьогодні стрічаємо в провінції Ганновер, особливо в околицях Люнебурґу, сліди слов'янського життя, а саме вендів, у назвах місцевостей, у ноші, в прізвищах, у кольорі волосся й фізичних рисах мешканців.

У Генігзен після війни був приміщений московський табір »Кольорадо«, де жили переважно московські емігранти і якась частина наших людей, поки вони не перенеслися до нашого табору. І Генігзен був заселений уже в передісторичні часи, чого доказом є зроблене з кременю приладдя, як

ножі й сокири, знайдене між селами Генігсен і Оберсгаген. Жили тут, мабуть, кельти, а їх потім витиснули германи. Коло 550 р. по Христі Остфаленлянд здобули сакси, частиною якого був і Генігсен. Вони засимілювалися з тубільцями й накинули їм свою назву. Король франків Карло Великий завоював саксів у 30-літній кривавій боротьбі. В 782 році він наказав відрубати голови 4.500 сакським знатним людям, а багато тисяч саксів із жінками й дітьми переселив до Франконії. З того часу сакси втратили свою могутність. Переможець силою навертав їх на Христову віру й заснував багато монастирів, напр., Фульда, які мали ширити християнство серед саксів. Коли появився Лютер, Генігсен прийняв реформацію.

Ще сто років тому всі доми в Генігсен будували в стилі давніх саксів. Дах був критий соломою, доми прикрашувано вгорі кінськими головами. Біля кожної хати, як вірні сторожі, росли дуби. Ще сьогодні над входовими дверми хати або на бальках зустрічаємо написи, що часто є споминами про давні часи. Ті написи розказують про давновимерті родини, про війни й пожежі, хвалять Божу й людську поміч або подають цінні життєві правила. В тих написах віддзеркалюється вдача і світогляд старих саксів. У них бавер висловлював свої гарячі почування, бажання і мрії.

Генігсен лежить оподаль великих комунікаційних осередків і торговельних шляхів, тому мало потерпів у давніх війнах. Усе ж таки місцевість була спалена 1519 року, в час війни шляхти з гільдесгаймським єпископом. Тоді згоріли Бургдорф, Шіллерслагє, Оце й Рамлінген. Потерпів сильно Генігсен і в 30-літній війні, бо Тіллє плундрував околицю, а чого не зробили його вояки, те докінчили грабіжницькі ватаги.

У відстані 8 км від Бургдорфу лежить місто Лерте із шпиталем, куди возили хворих із нашого табору. У віддалі 30 км є гарне місто Целле із славним музеєм, який охоплював усе, що було зв'язане з минулим Нідерсаксену. Мав і чудову панораму битви під Лянгензальцою, що стала могилою для незалежності Ганноверу. Початки Целле губляться в легендарній темряві. При кінці IX стол., під час війни з норманами і слов'янами, якийсь сакський графський рід побудував тут той перстень валів, який ще сьогодні, оповитий поезією й таємничістю, стоїть у лісі біля села Бург.

У віддалі 18 км лежить Ганновер, що став великим містом завдяки своєму положенню й добрій комунікації. Його господарський розвиток базується головню на індустрії, що має світову славу. Тут збереглися рештки дуже старої німецької культури. Місто здавна славиться великою кількістю дерев і зелені. В час боротьби Гайнріха Лєва проти цісаря і його сина, Гайнріха VI, Ганновер згаданий уже як місто. В 1189 р. був спалений, а коли його відбудовано, почалась нова доба його розвитку. Хто приїжджає поїздом з Бургдорфу до Ганноверу, зараз біля станції побачить гарний пам'ятник великого ганноверського короля Ернеста Августа, якого володіння було золотою добою в історії Ганноверу. Це часи, про які ганноверці з тугою згадують. Смерть Августа була кінцем світлого розвитку Ганноверу, незабаром Ганновер утратив свою незалежність і став складовою частиною Прусії. Долю Ганноверу вирішив бій під Лянгензальцою, де ганноверці,

щоправда, побили прусаків, але потім, оточені, мусіли капітулювати. Ернест Август був це король, що виріс в англійській атмосфері, але не почував себе англійцем*).

Для українця цікава примітка: В Ганновері жила славна красавиця Аврора, яка відіграла велику роль в т. зв. північній війні. До неї приїздив, очарований її красою, наш Андрій Войнаровський, небіж гетьмана Мазепи.

*

До того-то Бургдорфу восени 1945 року привезено кілька наших родин з Берліну й вони були першими мешканцями табору. Приміщено їх у дерев'яних бараках, у яких за Гітлера жили німецькі вояки. Було тих бараків кільканадцять. Стояли вони на досить великій рівній площі недалеко згаданої мною вище фабрики Варнеке, при шляху на Генігсен. Дорога ділила табір на дві нерівні частини: в більшій жили переважно українці, а в меншій — переважали балтійці. Та остання прилягала безпосередньо до стадіону. Кругом табору були німецькі хати, поля й городи. Бараки були великі, довженні і в кожному з них містилося 10–12 родин. Згодом, коли табір розрісся, англійська влада побудувала ще залізні військові шатра, звані популярно «бочками». Потім побудовано ще театральну залу, церкву (спільну для католиків і православних), магазини й гаражі. В деяких «бочках» приміщено робітні: шевську і столярську. Частину деяких бараків зайняли бюро УНРРА (потім ІРО) й управа табору, пральня, кухня, школа, лазня й лікарські та дентистичні кімнати. Біля входової брами була поліційна станиця. Реєстраційне бюро приміщено там, де була УНРРА й управа табору. Через вулицю, але все ж у межах табору, була розкинена серед дерев решта бараків, але українців жило там мало. Директор табору й урядовці УНРРА чи ІРО жили поза табором і щодня доїжджали з міста.

Спершу бургдорфський табір «Огайо» мав характер різнонаціональний, але українська група завжди була найчисленніша. Жили в нім румуни, балтійці, москалі. Пізніше, коли табір став українським, залишилася в нім маленька група балтійців.

У цьому-то таборі довелося мені з родиною прожити майже 4 роки (від 9 березня 1946 до листопада 1949), а декому й довше. Звідси роз'їхалися люди в різні сторони світу, а мала частина, що залишилася, була включена до німецького господарства, коли 1950 року зліквідовано табір, зруйновано бараки й побудовано нові муровані будинки. Хоч табір «Огайо» був невеликий, то все ж плив через нього безперервний потік людей, що намагалися вирватися з Німеччини в широкий світ та втекти від жахливого московського терору. Що якийсь час вивозили звідси тягаровими автами людей до перехідних таборів, а на їх місці тим же способом давали нових з інших таборів, напр., з Генігсен, Бравншвайгу, Гайденав тощо. В перших

* Матеріали до історії Бургдорфу та околиці я взяв з таких джерел:

1) Anton Scholand — Beiträge zur Geschichte der Stadt und des vormaligen Amtes Burgdorf;

2) Hermann Meyer — Das Kirchspiel Hänigsen;

3) Otto Weber-Krohse — Ernst August von Hannover, König und Sozialist, Aristokrat und Rebell.

роках дехто приїздив і власними кіньми, бо спочатку можна було їх у таборі тримати.

Табір «Огайо» пройшов три етапи. Спершу був він під опікою англійського військового відділу. Керівником був англійський підофіцер, а його помічником голляндець, якого таборяни називали загальною «голендром». Комендантом табору був назначений англійцями москаль інж. Свірідов, старий емігрант із Югославії.

Як сказав я вище, початок табору датується від осені 1945 року. Тоді група українців становила 35% населення табору, в яке входили ще румуни, балтійці й москалі. З виселенням 1946 року румунів і москалів, табір прибрав український характер і управа табору, разом з комендантом, (з приходом УНРРА) була українська, за вийнятком директора англійця і кількох дівчат-урядовців. Поки табір перебрала УНРРА, управа табору фактично була в руках згаданого голляндця, який — догадувалися люди — був голляндським жидом; його помічником був Свірідов. Були це досить прикрі часи для українських скитальців у Бургдорфі. У фабриці Варнеке, недалеко табору, примістилася большевицька репатріаційна комісія, яка часто заходила до табору й навіть харчувалася в ній. Голляндець вечорами пересиджував з енкаведистами й це ще збільшувало страх таборян. Вони ночами не спали, бо боялися примусової репатріації. Але большевицька комісія не відважувалася забирати скитальців, бо англійська команда не погодилася на примусову репатріацію в британській зоні.

Спокійніше стало жити, коли табір перейшов під опіку допомогової організації УНРРА. Сталося це з весною 1946 року. Директором табору став *Мітлснер*, занглійщений чех, дуже симпатична й зичлива людина. Відносини в таборі значно покращали. Групу москалів, разом із Свірідовим, переселено до табору «Кольорадо» в Генітзен, де жили переважно москалі й деякі малороси. Тоді в таборі відбулися вибори і на коменданта обрано *д-ра Петра Глібовича*. Пізніше командантами були з вибору: *інж. Михайло Поточняк*, *д-р Богдан Коваль* і *м-р Ничка*.

Десь під кінець 1948 року табір перейшов під опіку IPO і директором став англісець *Сулліван*.

Кількість людей у таборі що якийсь час змінялася, але рідко коли переходила тисячу. Здебільшого в таборі жило до 800 людей. Коли табір став українським, залишилася в ній незначна кількість інших національностей, передусім балтійців. Українці належали до трьох віровизнань: католицького, православного й баптистського. Тих останніх було найменше, а найчисленнішою групою були українці-католики з Галичини. Поліція й обслуга табору були теж українські. До останньої хвилини велику роль в таборі грав *Ціммерман*, що говорив добре по-українськи й подавав себе за українця з Харкова. але з наддніпрянцями розмовляв тільки по-московськи. Його не любили таборяни, проте в дирекції табору він мав великі впливи. Був, мабуть, москалем або «отверженим малоросом», а може й жидом. Подібних до нього було більше в таборі. Деякі вдавали українців, а коли виїхали з табору, особливо до Англії, пускали фарбу й горнулися до «старшого брата».

Мешканці табору, як чоловіки, так і жінки, виявляли себе назовні передусім своїми розмовами й поведінкою, залежно від ступеня культури. Загально населення табору складалося з людей спокійних. Але траплялися й такі, що інколи влаштовували бучі й авантюри, переконані, що їм діється «кривда». Це особливо траплялося серед жінок. Бували й вічні мальконтенти, які спричинювали заколот у таборі, виступали проти розпорядків коменданта й управи табору, цькували проти інтелігенції тощо. Але всю цю різнобарвну людську масу тримали в руках суворі розпорядки таборової влади.

Я приїхав до табору 9 березня 1946 р. з Гамбургу. Спершу якийсь час жив «кутом» у бараці, де була кухня і бюра, а потім дали мені окрему кімнату в першому бараці від входової брами. В маленькій кімнатці з одним вікном, де ледве вдалося поставити три ліжка, жило нас 5 осіб. Були родини, які жили ще гірше. Важко було обернутися в тій кімнаті, бо частину її зайняли ще піч, стіл і наші баражі. Таких кімнат, або трохи більших, у бараці бувало 10 або й більше. Стіни такі тонкі, що з другої кімнати було чути кожне слово. На щастя, ми завжди мали дуже спокійних і культурних сусідів. Усе ж таки треба сказати, що мешкальні умовини в таборі були погані, бо людям було затісно, чоловіки й жінки спали разом з дітьми. Світло було електричне, але воно часто псувалося, або взагалі його не було, і тоді треба було світити свічками. Це бувало особливо тоді, коли в деяких кімнатах уживали електричних печей і машинок. Це було недовольне табовою владою, але надужиття все ж таки траплялися дуже часто.

Харчування було недостатнє. День-у-день давали в таборовій кухні рано чорну каву, опівдні несмачну пісню зупу, ввечорі знову каву. Люди мусіли варити собі вдома додаткову їжу. Що якийсь час приділювали харчі, як каву, м'ясо, товщі, рибу і хліб, а також цигарки. Ті приділи дедалі ставали скромніші, особливо за влади ІРО. Говорили, що це навмисне так погано харчують людей, щоб їх примусити до виїзду на «родину». Діти діставали молоко. Все те не вистачало, тому люди «промишляли», торгували з німцями, спекулювали. Витворилася каста спекулянтів, у яких можна було все дістати за добрі гроші. А ті, що не мали до того хисту, ходили по німецьких селах та міняли каву й цигарки за картоплю, овочі тощо. Хліб інколи цілими місяцями давали нам із Бельзен дуже гливкий і слабо випечений. Але загально хліба ми мали досить, що можна було ще й другому дати. Окремої їдальні в таборі не було, тому кожен їв у своїй кімнаті. З огляду на такий стан харчування, всі, кому дозволяла кишеня, догодовувалися самотужки: ходили по селах, їздили до Кіль по оселедці, або купували в таборових спекулянтів. У місті можна було дістати без карток тільки лихе пиво й лімонаду. Дехто взявся виробляти самогон, хоч це було суворо заборонене. По 10-ій годині вночі, коли вже таборяни спали, самогонщики пускали в рух свій промисел. Поліція й управа табору примикали на це очі, а директора вже в тих годинах не було в таборі, бо він жив у місті. Час від часу дістав хтось кер-пакет з Америки чи Канади, і тоді було велике свято в родині. Але й ті щасливці мусіли деякі речі міняти

в баверів за картоплю, городину, овочі тощо. Особливо часто діставали такі кер-пакети баптисти; вони й найбільше торгували.

Гігієна в таборі загальною вдовольяла, хоч кльозети бували здебільша дуже занечищені. Порядок у них по черзі тримали всі мешканці табору. Те саме на коридорах. Раз на тиждень ходили всі купатися до лазні, досить примітивно улаждженої. Окремі дні були для жінок, а окремі для чоловіків. Білизну прали у пральні. Кльозети були спільні для чоловіків і жінок.

Хто приходив до табору, мусів перейти лікарську перевірку. Така перевірка повторялася час від часу. Щепили людей проти тифу, холери, робили рентген, деколи шукали знаків СС у мужчин. Лікарем спочатку був німець з Бургдорфу, а пізніше діпісти: спершу естонка, а потім українець. У поважніших випадках відсилали хворих до Лерте окремим амбулянсом, що їздив туди майже щодня. До помочі лікареві були дві сестри-діпістки. Був теж дентист: спершу д-р Глібович, а пізніше наддніпрянець, якого прізвища не пам'ятаю.

Мешканцям табору дуже дошкулювали блощиці. Була це язва, якої ми ніколи не могли позбутися. Бувало, сидиш чи лежиш на ліжку, а тут тобі падає із стелі на ніс здоровенна блощиця. Пересічно раз на рік спроваджувала таборова влада німецьку дезинфекційну комісію, яка дезинфікувала всі бараки. Була тоді велика морока й невигода для таборян, бо барак замикали на два дні й треба було таборувати на майдані й не було деколи де переспатися. З помешкання можна було винести тільки дещо, напр., харчі, шовкові речі, які газ нищить. Але таборяни виносили здебільша все, разом із блощицями. Через те дезинфекція ніколи не давала потрібних наслідків, бо до очищених бараків таборяни вносили речі з блощицями й вони далі множилися.

Іншою справою, поза харчами, мешканням і гігієною, що турбувала всіх таборян, крім дітей, було постійне вичікування хвилини, коли можна буде вирватися з табору й виїхати з Німеччини. Всі мешканці табору жили лише здогадами, хвилювалися і своїм настроєм та поведінкою випроваджували з рівноваги інших, більш спокійно до цього наставлених. Щасливі були ті, що їм вислав свояк афідавіт з Америки, або хто міг записатися як ремісник до Канади. Але такі траплялися рідко. Якась частина людей могла виїхати до Англії, але туди попадали спершу тільки бездітні подружжя, або самітні. Решта таборян мусіла довго ждати, поки відкрилася їй дорога в широкий світ. Почали брати людей до Австралії, але не легко було туди потрапити, бо комісія була гостра й вибирала лише найсильніших.

Минали місяці й роки, а справа виїзду для таборян не вирішувалася. З розпачу дехто голосився навіть до Парагваю, хоч ця країна мала опінію найбіднішої, найгарячішої й найпримітивнішої. Якась частина людей голосилася до Аргентини. До них належав і я. Ми вже мали оформлені папери, поробили знімки, пройшли перевірку — коли раптом спинили наш виїзд, бо в Буенос-Айресі відбувся тоді т. зв. слов'янський конгрес, у якому мачали пальці комуністи. Аргентинський уряд заарештував деяких членів конгресу, а ми потерпіли, бо припинено виїзд до Аргентини.

Про масовий виїзд до США й Канади не можна було навіть і мріяти. Тоді ми зголосились до Бразилії. Туди виїхав був уже наш приятель Г. і

став на працю в редакції оо. Василіян у Прудентополі. Я написав до нього листа, а через якийсь час прийшов для нас пакунок, а вслід за тим лист з афідавітом від Отців. Але ще довгі місяці прийшлося нам ждати, поки ми дістали дозвіл виїхати до Бразилії. Декілька разів мусіли їздити до бразильського консула Уба Туба до Ганноверу, а потім перейшли ґрунтовну лікарську перевірку в таборі і в Целле. Намовляв нас покійний о. Пришляк, який почав від Католицької Акції саме тоді записувати людей до Америки, щоб ми затрималися, бо незабаром зможемо виїхати до США. Але навіть ті люди, що записувалися до Америки, не вірили в успіх справи. Зрештою, несподівано одного дня в листопаді 1948 р. повідомила нас таборова влада, що маємо приготувитись до виїзду. Вістка нас заскочила, і навіть перелякала, бо ми не думали, що так швидко доведеться виїхати. Не мали навіть часу стягнути старшого сина з ганноверського табору, де він ходив до гімназії. Вантажними автами в холодний листопадовий день виїхала група людей із табору, а між ними й ми, до перехідного табору в Фалінґ-бостель. Через кілька днів приїхав туди й наш син з Ганноверу. Це був, мабуть, третій транспорт людей до Бразилії, бо вже перед нами поїхали були туди дві групи. а між ними наш режисер *Лукіяненко*. Дехто з тих людей писав потім листи до табору, але в них було багато казок. Пам'ятюю, що навіть «Час» помістив був листа одного з діпівців, що виїхали до Бразилії. У листі було повно фантазії й нісенітниць. Але це ми могли перевірити щойно тоді, коли самі опинилися в Бразилії.

В 1947 р. приїхав був до Бургдорфу суперінтендант пок. *Василь Кузів*. Було це велике свято для наших баптистів, бо при його допомозі вони сподівалися виїхати до США. Тоді теж відбулося в одному з бургдорфських потоків хрещення новоприйнятих баптистів, а після того всі таборяни, без різниці віровизнання, зішлись в приміщенні управи табору, щоб привітати Кузева. Були промови від табору, а потім промовляв Кузів. Від наших баптистів говорив Ковальзецький, що очолював тоді рух баптистів у нашому таборі. Він нарікав, що таборяни роблять пакості баптистам, що не дають їм молитися в «бочці», що католицькі діти калом обсмарували їм «бочку» й таке інше. Йому відповів православний Долбачук, що це зробили малі діти й годі за це обвинувачувати таборян.

Великими подіями в таборовому житті були скринінґи й приїзд усіляких комісій. Мені особливо врзалася в пам'ять реєстрація скитальців за управи УНРРА, яку переводив француз. Казали, що це був жид. На прохання директора табору Мітленера допомагали йому в цій реєстрації таборіві інтеліґенти. Ми працювали кілька днів у час морозів у залізній «бочці» й не нарікали на француза, бо здавалося нам, що він ставився до нас прихильно. Він часто розмовляв з нами зичливо, хоч і насторожувався з недовір'ям, коли ми, щоб рятувати людей, мусіли інколи писати неправду або піддавали думку, особливо старим простим людям, як вони мають зізнавати. Напр., підійшла була до мене стара бабуся. Я поставив їй питання, що було в запитнику: «Чому ви виїхали з дому?» А вона добродушно відповіла: «Та втікłam від большевиків, паночку». В тій хвилині підійшов до мене француз і, підозріваючи щось, спитав: «Що вона сказала?» А я

змістя збрехав: «Вона каже, що наслідком воєнних дій німці евакуювали ціле її село й вивезли всіх на роботу до Німеччини».

Але пізніше виявилось, що прихильність француза була тільки вдавана. Кілька днів після скринінгу управа табору ствердила, що він, від'їжджаючи, запропонував виключити деяких інтелігентів з табору і з-під опіки УНРРА. Він заявив, що ми не були запропорені німцями силою, а втекли з краю, як німецькі коллборанти. Запропонував виключити з табору 3 чи 4 родини. Щодо мене, я заявив французові в час скринінгу й написав це у запитнику, що мене виселили німці наслідком воєнних дій. На запитання, що я робив за німецької окупації, я сказав, що вчив у гімназії. Це не подобалося йому, а ще більше те, що я заробляв 500 польських злотих.

Але прихильний нам директор табору, Мітленер, вирятував нас із біди. Він поїхав до Целле, а вернувшись, повідомив нас, що внесення француза уневажнене й ми залишаємося в таборі.

Під час управи УНРРА 1947 року, за Мітленера, наш табір був попав у велику халепу, що могла для всіх закінчитися трагічно. До табору приїхала большевицька репатріяційна комісія — лейтенант і майор. Вони хотіли розмовляти з людьми особисто й домагалися, щоб їм було вільно відвідати кожного окремо в його кімнаті. Надаремне переконував їх Мітленер, що в таборі нема людей, які мають бажання вертатися на «родіну». Большевики завзялися таки ходити по бараках, і Мітленер не міг їм відмовити. Але як тільки вони вийшли в присутності Мітленера з бюро табору, в тім же бараці, збіглося багато людей, зчинився натовп і крик, і хтось завдав майорові кілька ножів у спину й покалічив так, що його мусіли негайно відвезти до лікарні в Целле.

Наступного дня до табору приїхала англійська військова комісія й поставила таборовій управі вимогу видати винувників. Коли Таборова Рада заявила, що не має кого видати, бо не знає, хто завинив, комісія почала грозити репресіями. Тиждень або й більше возили день-у-день людей до Целле на переслухання, до якого прислухалися й большевики. Справа подій у Бургдорфі знайшла відгомін навіть у Берліні і большевики гостро домагалися видачі винувників, а англійці грозили, що розв'яжуть табір і кинуть людей напризволяще. Таборяни в погетівлі сиділи ночами перед бараками, стероризовані, чекаючи, що буде далі. Боялися теж, що їх силою можуть репатріювати. Тоді Мітленер знову прийшов нам із допомогою. По довгих нарадах Таборова Рада прийшла до висновку, що треба знайти якийсь вихід з халепи. До Таборової Ради зголосилися два юнаки і заявили, що це вони покалічили большевицького майора й будуть далі бити большевиків, де тільки їх зустрінуть. Догадувалися, що це Мітленер порадив Таборовій Раді знайти людей, які взяли б на себе вину, але Таборова Рада мала водночас подбати про їх майбутнє і примістити їх в якомусь іншому таборі. Із зізнань юнаків списано протокол і вони перейшли жити до іншого табору. Потім було трохи клопоту, чому винувників не віддали в руки таборової поліції. На це була відповідь: Склавши зізнання, вони втекли. Англійці цим вдовольнилися. Опісля в цій справі, на домагання большевиків, відбулася перед англійським судом розправа. На ній були теж енкаведисти, що їх у Бургдорфі побито. Головним свідком був Мітле-

нер. Він твердив, як говорив потім д-р Лисяк Павло, що серед метушні не міг зорієнтуватися, хто бив большевиків. Д-р Лисяк, колишній посол до польського сейму, виступав на тій розправі від українців. Він говорив добре англійською мовою й надав події політичного забарвлення. Англійський суд вкінці цю справу відкинув. Д-р Павло Лисяк помер на рака в лікарні в Дрюте біля Бравишвайгу, мабуть, 1948 року й похоронений у Гюсларі.

Час від часу відвідували наш табір англійські генерали-інспектори або інші достойники, а також наші визначні люди, як митр. УАПЦ Полікарп, ген. вікарій Укр. Кат. Церкви о. М. Вояковський, *Басиль Кузів*, посол до канадського парламенту *Глинка*. Деколи приїздили хори й письменники (напр., *Михайло Ситник*), аматорські театри, виступали з відчитами *Микола Лівницький*, о. *Карачківський* з Ганноверу, *Вожаківський* від СУМ-у та інші. Приїздили до делегатури Об'єднання Українських Жінок делегатки Головної Управи ОУЖ, п. *Білякова* й п. *Луцька*. Був теж якийсь достойник Англіканської церкви. Всіх їх завжди вітав, інколи дуже врочисто, весь табір, не зважаючи на різниці віровизнання. Наприклад, о. Вояковського вітали не тільки католики, а й православні; подібно було й тоді, коли приїхав митр. Полікарп.

Деяка кількість людей із табору (чоловіки) працювала в лісі для англійців. Вони вирубували ліс в околицях міста Целле й туди щодня вранці возили їх вантажними автами. Частина людей працювала по кілька годин денно в таборі. Вони одержували додаткові харчі, а решта сиділа бездільно й нудьгувала. Особливо багато непрацюючих було серед жінок. У таборі не було ніякої бібліотеки, тому одиниці з-поміж інтелігентів позичали книжки в міських бібліотеках.

У соняшні дні більшість таборян вигрівалась до сонця, дехто ходив на прогулянки або мандрував по німецьких баверах, щоб роздобути їжу. Майже ніхто з тих «перелетних птахів» не звертав уваги на околиці містечка. Мало хто цікавився тим, що Бургдорф має стародавню історію, не цікавився ніхто й численними пам'ятками минулого. А шкода, бо пізнання історії та багатств природи Нідерсаксену могло було б уцурьти виповнити людям нудне очікування виїзду та збільшило б відомості діпста про країну тимчасового невеликого перебування.

Назагал таборяни вели себе гарно. Все ж таки траплялися випадки пиянства й розпусти серед деяких груп мешканців. Особливо важко було таборовій владі втримати дисципліну серед самотніх хлопців і дівчат. Хлопці спроваджували собі на ніч до табору німецьких дівчат, деякі наші дівчата, які без батьків виїхали на еміграцію, вели себе неморально. Час від часу Мітленер із комендантом табору влаштовували «нічний напад» на ті бараки, де жили самотні хлопці або дівчата. Але це нічого не помагало. Особливо такі дівчата були тягарем для табору, бо поза розпустою нічим не цікавилися, хоч голова делегатури ОУЖ, п. *Лукія Бобелякова*, улаштовувала різні курси, напр., шиття й крою, і намагалася їх втягнути до тої праці.

Раз на тиждень, у неділю, а як було свято, то й частіше, відбувалися в таборі Богослуження. Поки в таборі побудовано церкву, католики ходили

до німецького костьола в місті, де для них відправляв Службу Божу о. *Петро Романишин*, колишній сотрудник о. Вергуна в Берліні, що належав до тих, що жили в бургдорфському таборі від першого дня його існування. Пізніше Богослуження відправлялися в таборовій церкві, спільній для католиків і православних. Православні спершу мали Богослуження тільки тоді, коли приїздив духовник з іншої місцевости. Багато їх ходило й на католицькі Богослуження. Деколи Богослуження відбувалися під голим небом на площі, недалеко в'їздової брами. На площі зроблено символічну могилу з тризубом, довкола обгороджену й обсажену квітами.

Баптисти сходилися на молитву в своєму бараці, а пізніше в «бочці».

Коли о. Романишин виїхав 1947 р. до Канади, духовну опіку над католиками табору мав якийсь час о. *Фукальчик*, що приїхав до нашого табору з частиною людей із польського табору в Бравншвайгу. Коли він, після короткого перебування в таборі, виїхав до Бельгії чи Голляндії, прийшов о. *Теодор Пришляк*, що помер кілька років тому в США. Він утік на зелений кордон з Пряшівщини, де якийсь час жив під комуністичним режимом. Останнім католицьким душпастирем бургдорфського табору був о. *Денис Кульчицький* (тепер у Франкфурті).

До православних приїздив деколи покійний о. *Карачівський* з Ганноверу, пізніше, майже щонеділі, відправляв Богослуження о. *Іван Цибуля*, а по нім — о. *Василь* (не пам'ятаю прізвища).

Католицька Церква в таборі зорганізувалася без труднощів і релігійна обслуга католиків була добра. Важче було з УАПЦ. Вона має за собою свою окрему історію й тут хочу про це розказати. Кілька тижнів після того, як опіку над скитальцями в таборі перебрала УНРРА, Свірідов і москалі нашого табору спровадили з Гамбургу двох московських священників і повідомили Мітленера, що вони хочуть у таборі зорганізувати православну парохію. А що в таборі була вже спільна для обидвох українських церков Церковна Рада, про існування якої Мітленер знав, він покликав її представників — голову інспек. *Степана Бобеляка* (живе тепер у Фельберті й працює інспектором українських шкіл у Німеччині) і його заступника, проф. *Якова Ковалівського* (професор інженерно-буд. відділу в Сталіно, тепер у США). Повідомив їх про мету приїзду московських батюшок і просив, щоб з'ясували своє становище в тій справі. В імені Церковної Ради інспек. Ст. Бобеляк склав заяву, що православні українці в таборі вже визначили свою приналежність до УАПЦ, мають свою Церковну Раду й не бажають собі опіки московських батюшок. Тоді батюшки, які вміли говорити по-англійськи, почали переконувати Мітленера, що УАПЦ не визнана канонічно і як така не повинна мати дозволу на існування в таборі. На це Мітленер відповів, що національній групі, яка має свою церкву, він не має права накидати іншої церкви. Московські батюшки від'їхали з нічим.

Тут треба додати, що коли того ж дня згадані московські батюшки правили Богослуження для москалів у домі молитви баптистів, то в Богослуженні цьому брала участь також значна кількість малоросів із нашого табору.

Спершу був клопіт з організацією парохії для православних українців у таборі, бо не було українського православного священика. Тому зараз наступного дня, як тільки від'їхали московські батюшки, інспек. Бобеляк і проф. Ковалівський поїхали до митр. Полікарпа до Гронав і просили приділити для Бургдорфу священика. Митрополит доручив релігійну опіку над православними в таборі о. Карачківському, що був тоді катехитом в українській гімназії ім. Олеса в таборі ім. Лисенка в Ганновері. Короткий час доїздив до Бургдорфу на Богослуження о. Карачківський, а потім знову православні опинилися без духовника. По якомусь часі митр. Полікарп післав о. І. Цибулю, але він швидко відійшов і прийшов о. Василь, який також не побув довго. Православні духовники в нашому таборі змінювалися часто. За винятком о. Карачківського (вже не живе), який мав високу освіту й був професором теології, всі інші були з низькою освітою й не мали великого впливу на своїх вірних. Спільна Церковна Рада для обидвох церков тривала несповна рік, а потім були дві окремі Ради. У проводі католицької Церковної Ради стояв до кінця інспек. Бобеляк.

Окрему групу таборян творили баптисти. Вони мали свій окремий дім молитви і свого керівника. Ця група жила в таборі відокремлено й зовсім не брала участі в громадсько-національному житті. Ця обставина поглиблювала нехоть до баптистів з боку таборян, винесену ще з Рідного Краю. Чимало причинився до того й той факт, що таборовим баптистам помагали баптисти США й посилали їм кер-пакети, тому таборові баптисти жили краще, ніж інші мешканці табору. Коли наш табір відвідав д-р Кузів, він закликав баптистів нашого табору до активної участі в громадському житті. Але це не мало успіху. Баптисти далі тільки молилися і співали своїх релігійних пісень, не брали участі в національних імпрезах, їхні діти не хотіли навіть ходити на спів у школі, мовляв, співати світських пісень не годиться, бо »це не на хвалу Божу«.

Щоб не нудьгувати, таборяни, особливо молодь, відвідували німецькі кіна в місті, ходили на спортові змагання, футбол, змагання атлетів тощо. Часом і в таборі відбувалися імпрези, як театральні вистави, концерти, святкування національних річниць тощо. Всі ті імпрези відбувалися в примітивній театральній залі, що приміщувалась в окремому будинку. З другого боку в тім же будинку була й церква. Деколи приїздив з Генігзен московський таборовий театр, але Таборова Рада не бажала собі його за-часто, бо наші малороси й без того занадто тужили за московською культурою. Декілька разів у таборі були шахові змагання. Грали таборяни з німцями або з московськими емігрантами з Генігзен. Один раз наші шахісти їздили на змагання до Генігзен.

У таборі була делегатура ОУЖ, зорганізована п. *Лукією Бобеляк*. Вона влаштовувала курси: шиття, що його вела кравчиня німка, крою, який провадила також німка Кляйн, і вишивання, що його вела сама пані Бобеляк. При ОУЖ був добрий жіночий хор під диригентурою п. *Олени Глібович*, який дав ряд гарних концертів. Працював теж драматичний гурток під режисерством здібного *Лукіяненка*. Була теж Культурно-Освітня Рада, яка давала майже щоп'ятниці доповіді на різні теми. На доповідях

було завжди найменше 20-30 людей. Існував балетний курс під проводом п. *Грини Шумилович*, відомої на еміграції поетки Шуварської. Відбувалися автомеханічні й шоферські курси, що їх закінчила велика кількість скитальців, втім і жінок. Ті курси були дуже популярні, бо всім здавалося, що за морем будуть з того їсти хліб. Вів їх інж. *Костянтин Цереквицький*, а вчили інженери *Олександр Гусаківський* і *Михайло Поточняк*.

Щоб дати фаховий вишкіл нашим скитальцям з обсягу сільського господарства й уможливити їм працю в тій ділянці за океаном, на весні 1947 року зорганізовано заходом Мітленера зональні сільсько-господарські курси з інтернатом для учнів з інших таборів британської зони. По кінець 1948-1949 шкільного року перешколено 2 випуски по 80-90 учнів. Адміністративним керівником курсів був інспек. Ст. Бобеляк, а фаховим керівником — німець, інж.-агр. *Рель*. Виклади відбувалися в німецькій народній школі і в приміщенні німецької Сільсько-Господарської Школи в Бургдорфі. Практична наука відбувалася в полі і в час екскурсій під проводом фахівця *Реля*. На курсах працювало 8 учителів, що доїздили з ганноверського табору автами. Учні відвідували зразкові німецькі господарства, молочарні, годівлі худоби й домашньої птиці, пасіки тощо. Обов'язковим предметом була історія та географія України. По закінченні кожного курсу відбувалися кінцеві іспити перед комісією, в склад якої входили інж. *Рель*, інспек. *Бобеляк* і вчителі курсу. По іспитах видавано учням свідоцтва.

Делегатура ОУЖ під умілим проводом п. *Лукії Бобеляк*, яка заснувала делегатуру й була її головою, влаштовувала, крім різних курсів, а링크у, свячене, розвозила по шпиталях харчі для хворих, організувала виклади для матерів тощо. Інспектор Ст. Бобеляк з рамени делегатури дав доповідь на тему «Виховання дітей у передшкільному і шкільному віці»

Він же заснував у таборі СХС і був його головою. Короткий час головуство СХС було в руках таборового лікаря *Василя Ревса*.

В таборі працював СУМ, зорганізований д-ром *Богданом Коватем*. Була теж чинна організація ІМКА, яка працювала під проводом *Тараса Шумиловича*. При ній були 2 секції: спортова й фотографічна.

Культурно-освітньою працею в таборі керувала Культурно-Освітня Рада, а головою її був автор цих рядків. В обсяг діяльності Ради входила організація доповідей, імпрез, вистав, концертів і національних свят. Вона влаштовувала теж курси для неграмотних, бажаючи їм уможливити виїзд за море (неграмотних комісії відправляли), курси українознавства, англійської й іспанської мов.

Уже в початках існування табору організовано в нім школу. До неї вписалися діти від 6 до 18 року життя. Для потреб школи управа табору віддала одну кімнату. Вчили в ній 3 вчителі й спочатку працювали безплатно. Наука відбувалась від год. 8 рано до 6 вечора.

Куди кращі умовини настали в шкільному 1946-1947 році, коли табір перебрала УНРРА, яка виявляла більше зацікавлення до потреб школи. Зорганізовано тоді курс доповнюючої освіти для старших хлопців і дівчат, які не мали закінченої народної школи.

У шкільному 1947-1948 році школа мала вже 6 клас, в тім 4 народні і 2 гімназіяльні. Разом із катехитами тоді працювало в школі в першому півроці 10 учителів, а в другому — всього 5, бо 4 вчителі виїхали, а 1 покинув працю в школі. Молоді вписалося до школи 72, а залишилося з кінцем року 60. Наслідком виїзду вчителів треба було аж тричі переорганізовувати шкільну науку, складати новий порядок зайнять і поділ годин. Управляв школою автор цієї статті, опікунами клас були: *Наталія Коваль, Леонтія Боднарук, Микола Свідерський, Ключас Софія*, в обидвох класах гімназіяльних — *Іван Боднарук*. Найважче було з гімназіяльними класами, бо від березня 1948 року, після виїзду одного з учителів, управитель школи приневолений був сам учити обидві класи всіх предметів.

Не зважаючи на переселенські настрої, що охоплювали табір, удалося в школі налагодити працю і здійснити намічену у виховному й навчальному пляні мету. Зорганізовано шкільний хор, що виступав на шкільних святах та імпрезах, до мінімум викорінено абсенції та спізнювання, матеріял з окремих предметів пророблено, введено англійську мову в двох класах. Зате не могла в другому півріччі з-за браку вчителів відбуватися наука рисунків. Впродовж шкільного року відбулися в школі такі імпрези і свята: Перший Листопад, Свято Крут, Свято 22 січня, Проголошення самостійности Карпатської України, Роковини смерти Петлюри й Коновальця, Шевченкове Свято, День І. Франка, Свято Матері, Свято-Миколаївська виставка з роздачею дарунків, Ялинка. Новістю в школі був Вертеп у час Різдва. Нав'язуючи до світлої традиції спудеїв, учні трьох найвищих клас ходили з вертепом і косядою. Весь прибуток у сумі 924 н.м. вислапо на культурно-наукові потреби ЦПУЕ.

Релігійне виховання молоді, особливо православної, натрапляло на деякі труднощі. Постійного православного священика в таборі не було, а ті, що приїздили, часто мінялися й не приділяли багато уваги науці. В останній чверті шкільного року таборовою молодь залишилася взагалі без катехитів, бо о. П. Романишин виїхав до Канади. Щойно під кінець року приїхав о. Пришляк, відбув з молоддю підготову до сповіді та включив її до релігійного походу в час Свята Евхаристії.

Школа, з браку приміщення, мусіла працювати на дві зміни: 3 класи до обіду, а 3 після обіду. Майже вся молодь належала до ІМКА, а деякі дівчата вчилися класичних і народних танків під керівництвом п. *Ірини Шумилович*. Управа табору, на чолі якої стояв д-р *Богдан Коваль*, що був до вересня 1947 року управителем школи, ставилася до школи з повним розумінням та йшла назустріч її потребам. Крім згаданих вище вчителів, учили ще такі: *Марія Березовська* (руханка, ручні роботи і спів), д-р *Михайло Березовський* (помер у Канаді), *Анна Марченко, Марта Плющ, Сергій Польовий* (рисунки). Катехит о. *Романишин*, крім католицької релігії, учив німецької і англійської мов. В кожній класі опікуни мали щотижня одну годину виховну. Зокрема мушу згадати п. *Оленку Глібович*, що вчила в школі співу й вела хор. Виїхавши до Канади, вона веде там квартет «Верховина». Довго вчили в таборовій школі також д-р *Богдан Коваль* та інспек. *Степан Еобеляк*. Вони були засновниками таборової школи й

багато праці вклали для її розвитку. Після мого виїзду з табору, вчив *Іларіон Луштинський*, а управляла школою *Іванна Поточняк*. Учителювали короткий час також *Родак* і *Ала Лозинська*.

Нагляд над таборовими народними школами, гімназіями, фаховими школами й дитячими садками виконував від 1947 року інспек. *Степан Бобеляк*. Він і досі виконує обов'язки інспектора наших шкіл з доручення Обласного Представництва ЦПУЕН на північно-західно Німеччину та веде широку громадську роботу для наших залишенців у Німеччині. Відвідавши нашу таборову школу 1947 року, після 2-денної візитації, він подав таку оцінку праці школи:

«Організація навчальної й виховної праці в школі вміла та доцільна. Реалізація навчального й виховного плянів та гарні висліди праці є наочним доказом, що управа школи знаходиться в руках досвідченого педагога. Зокрема виховна праця в школі, що охоплювала релігійне, національно-державницьке й суспільно-громадське виховання, заслуговує на вирізнєння й повне признание. В тій праці віддзеркалюється душа керівника школи, як учителя-громадянина й державника. Висліди праці дуже добрі. В цьому часі школа в Бургдорфі, хоч ведено її серед тяжких таборових умовин, була на висоті свого розвитку».

На повізитаційній конференції дня 12. 11. 1948 року інспек. Бобеляк сказав:

«Зайнятися спеціально тими дітьми, що прийшли з польської школи. Виховна праця не менше важлива, як навчальна. Свідомість національної приналежності до українського народу розбуджувати серед дітей, впоювати їм національну гордість, щоб пам'ятали про те, що вони діти великого народу, хоч нещасливого, що вони діти української Церкви. Обидві українські Церкви нам дорогі. Дух взаємної релігійної толеранції мусить проявитися на кожному кроці. Моменти національно-державні підкреслювати на кожній лекції. Стверджую, що це є в школі. Стверджую, що кляси під оглядом естетичним у межах можливости відповідно наладані. Фізичне виховання ведеться в школі в межах можливости. Я відвідав 9 лекцій і 2 години садку. Подам звіт Сулліванові коротко. До школи пришло докладний звіт. Стверджую, що організація навчальної частини в школі зразкова. Денники й каталоги роблять гарне враження. В загальному праця в школі йде гарно. Бібліотека для учнів має понад 100 книжок. Треба її комплектувати. Клясифікація учнів переведена стисло. Документація школи ведена зразково».

Учителі нашої школи брали, час від часу, участь у педагогічних конференціях, що їх організовано в Ганновері, Мюнстерлягері, Гайденау, один раз також у Бургдорфі. Слід особливо згадати зональну дводенну педагогічну конференцію в Нойштадт, що відбулася з ініціятиви інспек. Бобеляка, окремо для вчителів народних шкіл, а окремо для учителів гімназій. Її завданням було устїйнити навчальні й виховні напрями та знайти засоби реалізації виховних проблем, спираючись на загальному рефераті інспек. Бобеляка: «Засади навчання й виховання в школі», на рефератах учителів і дискусіях після тих рефератів та на основі дотеперішнього досвіду в

школі. Навчальні програми, опрацьовані фаховими комісіями для народних шкіл і гімназій, видав був Відділ Культури і Освіти при Центральному Допомоговому Комітеті в Бльомберзі. На тій конференції було 50 учителів з британської зони. Вона мала дуже поважний і діловий характер. Крім інспек. Бобеляка, ініціатора конференції, були приванні 2 інші інспектори: *Шевченко* і *Л. Бачинський*. Як прелегенти, виступали вчителі *Харчук*, *Костюкова*, *Данчук*, *Аришинський*, *Леськів*, *Юзькевич*, *о. Побігушка*. Останній дав доповідь п. н. »Релігійно-моральне виховання в школі на еміграції«.

Що якийсь час відбувалися в нашій школі інформаційні конференції з моїми доповідями для батьків. Коли учні занедбувалися в науці, ми завжди викликали батьків. Я відвідував лекції вчителів і висліди вписував до окремої книги. В течці переховувалися всі шкільні акти. Я завів хроніку школи й сам її писав. Досить часто збиралися вчителі на педагогічні конференції, на яких обговорювано недоліки школи й обдумувано засоби для піднесення рівня науки. Вчителі мали наказ звертати увагу на поведінку учнів у школі й поза школою. На коридорі в час перерв постійно відбувалися дижури. Я сам мав 12 дижурів у тижні. Хоч, як директор школи, зобов'язаний був учити 8 годин тижнево і брав платню за 8 годин, проте учив 21 годину на тиждень. Плян виховних лекцій вписувано до денників і його реалізовано. На таблиці в канцелярії писав я оголошення для вчителів, а в окремій книзі — для учнів. Завдяки нашій наполегливій праці, поведінка учнів була бездоганна. Трапилося кілька випадків порушення шкільних правил, але в цьому завинили батьки, бо взяли своїх дітей до кіна й на таборову забагу, а це було заборонене Відділом Культури і Освіти. Учителі дижурували в час додаткового харчування учнів. Коли в час вакацій ІРО зорганізувало вакаційну оселю за містом, деякі вчителі допомагали їй вести й по черзі днювали й ночували в оселі. Взагалі вчителі часто робили жертву з себе. Вони їколи і голодні вчили, а їх учні часто краще їли від них. Ми дбали про те, щоб молодь часто купалася й раз на тиждень ходила до дентиста. Хоч мало було книжок у шкільній бібліотеці, заохочували ми молодь до читання. Кляси й коридор ми прикрашували самотужки. Шкільне приладдя вчителі деколи робили собі самі. Кожна кляса мала свою клясову громаду й патрона, якого портрет висів на стіні. До церкви ходили учні під проводом учителів. Багато клопоту мали ми з підручниками, бо їх не було й часто треба було самому писати.

При школі існував дитячий садок, зорганізований *Леонтією Боднарук*. Належали до нього діти від 3 до 6 року життя. Крім згаданої вчительки, виховну працю в садку, під її проводом, вела пані *Басенко*, а потім — *Шрам*, *Емілія Коваленко* й короткий час *С. Ключас*. Час від часу я відбував конференції з садівничками, допомагав їм влаштовувати гутірки для дітей з приводу національних свят.

Але помалу люди виїздили з табору, а в зв'язку з тим зменшувалася кількість дітей у школі і в садку. Еміграційна гарячка охоплювала табір. У 1949 р. було в народній школі вже лише 47 дітей, у двох гімназіяльних

клясах — 16, в дитячому садку — 33. Для добра школи я у звітномленнях для директора табору мусів подавати трохи більшу кількість дітей. Але це не довго помагало. Директор Сулліван наказав зредукувати 4 учителів з уваги на те, що у школі замало дітей. Для мене це була дуже прикра справа, бо всі вчителі були добрі, хоч половина з них не мала кваліфікацій, а я все ж таки мусів рішити, хто має із школи відійти.

Відкриваючи першу пленарну конференцію 20. 9. 1948 р., я сказав:

»Шкільний рік ми почали, але невідомо, чи його закінчимо. Починається наша праця в школі в еміграційній гарячці, що охопила й наш табір. Починаємо шкільний рік у дуже несприятливій атмосфері, бо нема в шкільній праці вчителя грізнішого явища, як підвищена температура переселенської гарячки. А ці настрої уділюються дітям і вони приносять їх до школи. Ми, учителі, мусимо бути тими капітанами на кораблях, що мають зберегти духовий спокій навіть тоді, коли корабель потапає. Ми навіть тоді, коли вже будемо спаковані, мусимо виконувати свої шкільні обов'язки. Мусимо зрозуміти, що кожна змарнована година й лекція це велика втрата для молоді і для нашої культури. Наш учитель має донести рідношкільний прапор до кінця і до останнього дня свого виїзду працюватиме так, як розпочав свою працю тут на чужині кілька років тому. Я вірю, що товариші виконають свій обов'язок і збережуть добре ім'я українського вчителя».

Я вже згадував вище, що перші вчителі таборової школи під владою англійського військового відділу вчили безплатно. Стало краще, коли табір перебрала УНРРА, бо вчителям уже платили, але смішно мало. Напр., я спочатку брав 81 марку, коли на чорному ринку пачка «Честерфілдів» коштувала 120 марок. Потім платили вже більше, але все ж за ті гроші не можна було багато купити, бо німецька марка була обезцінена. Зовсім добрі гороскопи відкрилися для вчителів після валютної реформи в Німеччині. Але те «щастя» мав я всього кілька місяців, бо мусів покинути школу й виїхати за океан. З 1946 року всіх учителів у таборових школах оплачувала англійська влада з окупаційних фондів (Besatzungskosten).

Хоч важко було жити в таборах британської зони, бо люди недоїдали, не мали відповідних житлових умовин, хвилювалися часто й виснажували свої нерви, то все ж, треба сказати, національно-громадське життя кипіло. Це особливо треба підкреслити, коли взяти до уваги застій у нашій праці в нових країнах поселення. Мабуть, близькість Батьківщини давала людям снагу працювати для загального добра в невимовно важких обставинах. Я сьогодні з вдячністю й пошаною згадую багато таборян, які, часто голодні й обдерті, виконували совісно свої громадські обов'язки й ніколи не бракувало їх там, де треба було дати час і працю для добра спільноти. І коли сьогодні згадую тих ідеалістів, стає моторошно, що мало є таких між нами за океаном. І тоді приходять хвилини, коли в моїй душі розбуджується туга за таборовими злиднями в Бургдорфі.

Федір БАЛИЦЬКИЙ

Табір «Орлик»

(Лірична поема)

З АСПІВ

Берхтесгаденська природо,
 Краю сонця, краю тіні,
 Небосяжні гори-стіни,
 Пишно гарна ваша врода!
 Ваші ґруні. скелі-ґрати,
 Ваші альми-полонини
 Так нагадують Карпати,
 Що аж серце в грудях стине.
 Ах, Карпати наші милі,
 Що сплили так щедро кров'ю,
 Вас в диявольським похмиллі
 Кат червоний із московою
 Озвірілою мордує,
 Аж лунають стогін-крики!
 Та, Москво, пируеш все,
 Проклята всіма навіки!
 Тіні мертвих пробудили
 Всенародні дужі сили,
 І УПА, метка й могутня,
 Вже в свої нестримні води
 Поривас всі народи,
 Що попали в лапи трутня.
 І вона зрива завіси
 З тьми московської примари,
 Та й несеться з-за куліси
 Сопух трупів, чад ізгарищ
 До баварських полонин,
 До австрійських верховин.
 Скрізь по всій старій Європі
 Та в Америці новій
 Йде тривога-буревій:
 «Людська гідність у потопі!
 Людський дух кона в тюрмі!
 Наступаймо вже й самі!»
 Париж, Лондон, Вашингтон
 Для незривної сполуки,
 Під народів унісон,
 Простягають сильні руки.

Та й озвався вічний Рим:
 »Хай іщезне, наче дим,
 Богохульний сатана!
 Проклят будь! Анатема!
 Рідні хвилі чар-етеру,
 Янголи мов благовісні,
 Сповнили небесну сферу
 Гомоном гучної пісні:
 »Йде остання вже розправа!
 Честь тобі, УПА, і слава!»

БЕРХТЕСГАДЕНСЬКІ АЛЬПИ

День альпійський вже світає.
 Простирас свіжі крила;
 Мов навзаводи співає
 У садках пташняя пурхлива.
 Український табір Орлик
 Спить іще в казармах штрубських;
 Пробудивсь між таборових
 Сонних стін один лиш Зрубський.

Степан Зрубський з гір Ворохти —
 Це гуцул, немов ялиця!
 Всі дівчата й молодичі
 П'яні аж від цеї вроди,
 Цеї щедрости природи.
 Він кохає ж — став аж сохти —
 Лиш Марусеньку з Текучі,
 Ту смагляву, чорнобриву
 Санітарочку вродливу.
 Зночі виявив жагучі
 Серця гордого чуття.
 Впало з рук її шиття;
 І лунало, мов трембіта:
 »А весілля серед літа!» —

Вийшов Зрубський на подвір'я.
 Сніг на Вацмані в промінні,
 А тумани на узгір'ях
 Розпливаються, мов тіні.
 Мріє велетень Гохкальтер;
 Гей на втечі, Райтеральпе,

Що сховалася, як злодій,
Поза Зільберґ за близький.

Все в задумі й самотний,
Зрубський дома в цій природі.
Злазив він це царство скельне
Вже не раз, та не знайшов він
Проти туги ліку-зілля,
Хоч всі альми цвіту повні,
У цвіту теж звір пустельний,
Хоч гілля — цвітне похмілля. —

Вниз він табором подався.
Зір орлом повис на горах.
Вправо Грюнштайн розіслався,
Мов яка розглядня спора,
Що в тихеньких стіп її
Шенав мріє в рівнині.
Зриш звідтіль близьке та й даліне:
Берхтесгаден по копальні
Соляні та Кнайфельшпіце
З Марксенгеге та й Шаріці
Полонини-пустирі,
Що попід Високим Гелем
І під Кельштайну горою
— З замком хижого героя —
Стережуть свій зелен келех
З рінню скельною вгорі;
І Високий Брет і Єннер,
Що стримить, немов стіжок;
Кельберштайну збіч зелену,
Ззаду Бренделя горбок.
А повернешся — о диво!
Під тобою рай туристів:
В береги, стрімкі, скелисті,
Плесо Кеніґсзе засклилось;
А від кожного судна,
Наче з шовку, борозна!
Глянь управо й хоч сягай
Вацмана сім'ю рукою;
Спробуй тільки — і махай
Не одіюю ще горою!
Лиш не дайся крок назад,
Бо злетіш кудись на дно
З дріб-камінням, наче град.
А що далі — все одно!
Краще йди лиш трішки вбік

І побачиш Рамзав сонний,
Річки Ахе бистрий тік,
Шлях Альпійський многотонний.
Він вел-луком в горах в'ється
Й поворотню Штрубом мчить. —
Чарівнича то гора!
Грюнштайн казка дорога!
Зрубський зве його водно:
»Берхтесгаденське вікно«.

Глянув він на Унтерсберг,
Тії скелі піднебесні,
Що до них з Марія Герн
Він ходив на Гохтрон звесни.
Збоку Равгенкопф крилом.
Злазив раз його в туманах;
Там в коробці під хрестом
Тліла книжка в сильних рамах;
Він вписав: »Світ — наче гріб;
Я гадаю, він осліп«.
А дедалі — Чарівниця,
Що сягає носом неба,
Що її волосся в'ється
Лісом вниз ще більш, як треба.
Він не раз питав про неї,
Та все інші чув байки;
Для цікавості своєї
Правди не дізнався таки.
І зідхнув гуцул наш важко
(А на серці тяжко-тяжко):
»Гарно тут — ніщо й казати,
Та проте — це не Карпати!«

ГУЦУЛЬСЬКА ЧВІРКА

Таборова церква в дзвонах.
Бачить Зрубський крізь віконця
Світ світил і на іконах
Золоте проміння сонця.
В церкві цій старенький парох
Повінчає незабаром
Богобійною рукою
Молодого з Молодою.
Наче золоте проміння,
Щось сповняє й душу вмить,
І по сходах передсіння
Він до церковки спішить.

Запах цвіту й тиміаму;
Образи своїх мистців;
Скрізь узори, що в руці
Склались пильних таборянок
На полотнах, рушниках,
Килимах і хоругвах
У неспані, довгі ночі,
Як то звичай вже жіночий.
Ллється сяєво з двора
До бічного вітваря
Богоматері з Дитям;
А там в сяєві... а там...
Там — Маруся, пишна пава,
У молитві, у покорі
Д вітваря стопі припала,
Аж сплили стяжки шовкові.
Став і Зрубський на коліна,
Втер, зворушений, сльозу
Та й клячив серед моління
Службу Богу він усю.
Вже відколи світом світ,
Гарячіші молитви
До Всевишнього воріт
Ще ніколи не приникли,
Як оце тепер з грудей
Молодих цих двох людей.

По відправі привітались
І в близький пустились гай.
Де в цвіту пташки співали,
Де сміявся ясний май,
Де шум Ахе наче кличе
Над квітчасті береги,
Та й легенько по узбіччі
Вниз вони зійшли в луки.
»Ось — і наші!« по хвилині
Голосом одним зраділи,
Як попід сосною в тіні
Федора й Івана вздріли.

Це чотар упівський, Федір
Семенюк з Ферескула.
В ньому сил за двох медведів,
А меткий, немов стріла.
Так його в УПА теж звали —
Раз Медведем, раз Стрілою,

Та сміялися, що в Раві
Бугая звалив рукою
Вкрай роз'яреного. — Федір
Той чотар, що перед роком
Перебився в славнім рейді
До спасаючого стоку
Прибаварської Шумави.
А коли їх п'ять здавали
Зброю вже в несвійські руки,
Задивився в блискавиці
Він на мушці на рушниці
Та з шаленої розпуки
Слізьми заривав, словами:
»Хоч мала ти, та завзята!
Добре ти ціляла в ката!
Ліку вже всьому й не тями!«
Ось чому Москва горлала:
»Золото за карк Медведя!«
Все ж таки чуприни Федя
В хижі лапи не дістала. —
Де горить, там він гасав.
Вояк він ціпкий, як дрюк.
Отакий то Семенюк!
Віком він переважає.

Наймолодший з легінів
Родом з Кут — Іван Дутчак.
Невисоко підлетів,
Та кремезний, як дубчак.
Він аж рветься до танків,
З нього славний і співак,
А заграє на сопілці,
То аж в'яне лист на гілці. —
Як тягли його з дараби
Ті наїзницькі нахаби,
Черешом ревів-гудів,
Злісно ясені скрипіли,
Тужно явори шуміли.
Як у потяг же саджали,
Білі руки обіймали
Милу шию, аж прив'яли;
І в сльозах сплила Олена,
Нещаслива наречена:
»Чуй, Іване, жду на тебе,
Поки сонця й зір на небі!« —
Ніжний чар у цих словах!
Чув він і вдень і в снах,

Наче грає десь сопілка,
Наче кличе перепілка
Десь у Кутах самотна:
»Чуй, Іване, жду на тебе,
Поки сонця й зір на небі!«
Ці слова він учуває
Вже роки та пам'ятає
На укохану Олену,
Нещасливу наречену. —

Цілий ранок прогуляла,
Як їх звуть, гуцульська чвірка —
І квітистими лугами,
І тінистими гаями,
Аж Маруся, ясна зірка,
Друзів так ось упрошала:
»Вже пора лишати кручі!
З приводу ж моїх заручин
Вас прохаю на обід!«
Весело вони вертались,
А весь час за ними вслід
Срібні хвилі Ахе слали
Ще прощальний свій привіт.
»Річенько, приїдем, кохана,
Ще ж у твій зелений храм,
Тільки завтра, взавтра зрана
Ми йдем на Тотерман«.

ПРОГУЛЬКА НА ТОТЕРМАН

Сонце з гір зійшло на доли.
Щоб невпинно ткати далі
В буй-лісах, гаях і в полі
Майові серпанки-шалі.
Роси в травниках заграли,
Наче перли-самоцвіти.
Грімко півні заспівали,
Гомонять пташок привіти.
Всюди сонять, сушать плаття;
Діти в іграх надворі.
Над книжками школярі.
Скрізь життя нове завзяття
В українським таборі.

Наша чвірка вже в дорозі.
Ось, розкішний Енгедай
— Втоплений в цвіту розмай —

З біл-капличкою на розі,
Що з зеленого стіжка
Полонинського горбка
Марить ув альпійський край,
Де в промінні никнуть гори.
Збочують уже праворуч
В боровий стрімкий ізвір;
А руслом глухого звору
Поспіша поточок з гір,
Тиші цій наперекір
Вічно гомінкошумливий,
Пінистий і промінливий —
Аж п'яніє щасний зір.
Злазять радісно все вище
Зельденкепфеля плечище;
Ось — і верх! Вже перейшли
Затишним гірським сідлом
У новий альпійський круг.
Вліво діл з гучним струмком,
Вправо зруб поміж яруг,
А напроти Тотерман,
Свій підняв скелистий стан.
Що його гірські орли
Облітають, мов плили б,
Ячучи. Знов хід горою,
Круто витими плаями,
Аж обідньою порою
Осягнули зелень альми,
Зелень зільнозапахну
На широкому ґрунью.

Гей, які ж альпійські гори
Враз грізні та ніжно милі!
Хто ж одю красу поборе?
Ах, слова такі безсилі!
Чей сполохалися коні,
Пасучися на припоні?
Буїні гриви тільки грають,
Кожна іншу здоганяють!
Може навіть синє море
Так безмежний простір оре?
Чи ж не хвилі то хребтами
Там сплилися з небесами?!

Відпочили прогульківці,
Покріпились і рябі
В тіні рослої ялиці

Спомини снують собі...
Лине сонечко бадьоре
Сяйно в простір голубий,
Наче човен золотий,
Що пливе по мрійнім морі.
Десь дзвіночки полонинські;
Чути блекоти овець.
Милі звуки верховинські
До гуцульських б'ють серцець.
Взяв Дутчак свою сопілку,
Що її ще з Кут привіз;
Як утне він коломийку —
Зворушив усіх до сліз!
Та нараз згадав Олену
Та й від болю застогнав —
Аж овечки налякав,
Що під чарівничі звуки
Вийшли з гуцула верх зелений
І гуцулам лижуть руки.

Ось, на нього співчутливо
Глянув Зрубський самотний
І промовив так тужливо:
»Хоч і край не будь-який,
Та — уже ніщо й казати —
Це, Іване, не Карпати!
Їх як скоро не уздрю,
З туги я ачей умру!»
А Іван відповідає:
»Нишком сьомий рік минає,
Як нудьгую в чужині
З тугою в душі страшною.
Друзі, вибачте мені:
Вирішив я йти в Карпати!
Сивий батько й рідна мати
Пропадають там за мною.
Сьомий рік там жде дівчина,
Мов розлучена пташина;
Ва тужливо виглядає,
Ба з розпуки примліває.
Вся надія там моя
Рідні гори та й УПА».
А Маруся, ясна зірка,
Смаглявенька, чорнобрива
Санітарочка вродлива,
Мов журлива перепілка,
Озивається словами:

»Правду ти сказав, Іване!
Хто родився в чар-Карпатах,
Той не знайде в світі хати
— Хоч би й у гостиннім краї,
Що з-за моря нас вітає —
Де б душею зміг спочити...
І Степан іде в Карпати!
Та не можу вас лишити,
Милі друзі — йду я з вами!
Непривітними шляхами
Вас я проводжатиму,
Вас я доглядатиму,
Мов сестра ріднесенька.
Ваші районьки криваві,
Збиті ніженьки біляві
Буду слізьми я вмивати
Та в хустини завивати,
Наче вовна теплесенькі,
Наче вата білесенькі;
Буду рани лікувати.
А сестриця-жалібниця
Теж УПА чей пригодиться».

Взяв Степан її за руку
Та й цілує ніжно шию;
Пригорта свою голубку
До грудей, немов лілею.
А проворний Семенюк
Приступив до них нараз,
І звучить рішучий звук
Дружніх слів, немов наказ:
»Через тижнів три — весілля!
Третій день уже опісля
Вирушаємо в підпілля
Нєвмирущої УПА!»
Випрямились легіні,
Мов на скрипці дві струні:
»Тут уже ніщо й казати,
Як Медвідь веде в Карпати!»
Радість понеслась така,
Аж пішла луна в долині,
Аж отара боязка
Розбрелась по полонині.

»Федоре, а в тебе вдома
Хто в Ферескулі остався?»
Враз Маруся запитала.

Федір зблід і так зам'явся,
Що й язик не повертався.
»Ой, одна страшна содома
Там, Марусенько осталась...
Мав я жінку — серце чисте,
Мав я сина-немовля,
Мав теж батенька старого.
Та прийшли енкаведисти
(Всі до одного — москва)
І зарізали — дружину;
А мого сінка малого,
А моє дитя єдине,
Під наруги та й під кпини,
Розтрощила твердь-земля;
А старому ясні очі
Викололи тії звірі,
І з розпуки батько скочив
У криницю на подвір'ї.
Запалили стріху хати.
Як у полі я це вздрів,
Викопав я дві гранати
Та й додому полетів...
Ціла шайка там осталась!
Я всіх вісім у пожар
Позметав як злий товар,
Тільки зброю відібрав
І в УПА попрямував,
Що мені сім'єю стала...
Ой була, була розплата!
Так карав я п'явку-ката,
Що аж золотом манив.
А тепер іду кінчати,
Що успів я розпочати,
Заки в Альпах відпочив!«
Федір змовк. Усі мовчали.
В задумчивім співчутті
Начебто себе питали:
»Ба, як наші там кохані?...«

Закувала десь зазуля.
Надлітає ближче — й ближче
По зеленім верховітті,
Та співа все вище й вище,
Та кує все дужче й дужче,

Та й віщує ця віщуля
Так настирливо ж у гуці,
Що їх думи сумовиті,
Наче хмари дощовиті
Під буй-вітру заклинання
І веселки загравання,
Розбрелися. —

Йдуть додому.

Сходять до бірка в яру
Та й по взбіччі по стрімкому
Злазять упослід гору.
А як Геченкоф ізлізли,
Сонце свій сяй-біг кінчало.
У промінні все зникало,
Наче з сонечком прощалось
Ніжноссяйними слізьми;
Навіть гори розпливалися —
Торували мов заногу
Сонцю в дальнюю дорогу.

Далі йдуть вже тільки вниз
Вішофсвізену збочами;
Рідний спів лунає скрізь
Пролісками й буй-лісами. —
Вечоріло, як на битий
І широкий вийшли шлях.
Вже були хати в світлах,
А тумани по яругах
Мріли сонно в сірих смугах.
Вже ж і зірка осяйна,
Мов царівна самітна,
Вийшла тужно над горою,
Щоб на Вацман гордовитий,
Лицаря та красуня,
Хоч би скоса подивитись.

Як були вже в таборі,
Ясний місяць за сосною
Мрійно слав свій срібний шлях
І дививсь, як злотні зорі
У тасмних просторах
Їх вітають дружнім хором;
Поміж них і Косарі,
Три небесні лицарі.

(Закінчення в наступ. числі)

ПОЯСНЕННЯ

Берхтесгаден (Berchtesgaden) — гірське місто у південно-східній Баварії, при австрійській границі. Берхтесгаденський край німці вважають за най-гарнішу частину Баварії.

Штруб (Strub) — західне передмістя Берхтесгадену.

Орлик — український табір Ді-Пі (Displaced Persons — переміщені особи) в Берхтесгадені у штрубських казармах. Так названий у честь великого українського емігранта Орлика. Цей табір проіснував від 1946 до 1951 року.

Запоріжжя — кілька домів за казармовим муром, у яких жили українські емігранти, бо в казармових бльоках не було місця для всіх таборян.

Грунь (по-гуцульськи) — горб, шпиль гори.

Вацман (Watzmann) — найвища гора в берхтесгаденських Альпах, 2714 м. Як дивитися на Вацман з Берхтесгадену, то ця гора має вигляд величезного стіжка. Побіч нього с менший стіжок, 2307 м. Це т. зв. *Малий Вацман* (Kleiner Watzmann) або *Дружина Вацмана* (Watzmannfrau). Поміж обома верхами є ще менші скельні вершки, т. зв. *Діти Вацмана* (Watzmannkinder). За народним переказом, Вацман був у прадавніх часах королем у Берхтесгаденському краї. За його жорстокість і злочини Бог перемінив його та його сім'ю у камінь.

Гохкальтер (Hochkalter), **Райтеральпе** (Reiteralpe), **Зільберг** (Silberg), **Грюнштайн** (Grünstein), **Кнайфельшпіце** (Kneifelspitze), **Марксенгеге** (Marksenhöhe), **полонини Шаріци** (Scharitzkehl-Alm), **Високий Гель** (Hoher Göll), **Кельштайн** (Kehlstein), **Високий Брет** (Hohes Brett), **Єннер** (Jenner), **Кельберштайн** (Kälberstein), **Брендель** (Brändlberg), **Унтерсберг** (Untersberg), **Гохтрон** (Berchtesgadener Hochthron), **Равгенкопф** (Rauhenkopf), **Чарівниця** (Montgelasnase, по-народному: Hexe), **Тотерман** (Totermann або Totter Mann), **Геченкопф** (Götchenkopf), **Зельденкенфель** (Söldenköpfel) — це все гори та гірські масиви в околиці Берхтесгадену.

Шенав (Oberschönaun. Unterschönaun) — оселі між Берхтесгаденом і Грюнштайном.

Замок тишого героя — так званий Чайний дім (Teehaus) Гітлера на Кельштайні, 1834 м.

Кенігсзе (Königssee) — велике, подовгасте озеро між стрімким узбіччям високих гір. Від Штрубу добра година ходу. Чудове положення.

Рамзав (Ramsau) — подовжнє село на південний захід від Берхтесгадену, в гарній околиці.

Альпійський шлях (Alpenstrasse) — бетоновий шлях, що веде з Рамзав поперек Альпійських гір до Райхенгалю, а звідтіля через Штруб назад до Рамзав.

Марія ГERN (Maria Gern) — церковка в ГERN, оселі на північ від Берхтесгадену.

Рава — Рава Руська, повітове містечко коло Львова.

Текуча — село біля містечка Яблонова, Печеніжинського пов. в Галичині.

Ферескул — гуцульське село.

Кути — містечко на Гуцульщині.

Черемош — гуцульська річка.

Шумава (Böhmerwald) — лісисті гори на пограниччі між Чехією та Баварією.

Енгедай (Engedei) — околиця на захід від Штрубу.

Краї, що з-за моря нас вітає, — т. зв. переміщені особи здебільша виїхали з Німеччини до інших, переважно заморських країн, а передусім до США і Канади.

Юрій СТРИЛЕЦЬ

Вістун Олесь

Повстанець Олесь своєю зовнішністю нічим не відрізнявся від інших: невисокий на зріст, середньої будови, спокійний. Але було щось інше, що притягало до нього увагу: йому ледве 17-ть років, а він уже між повстанцями, як рівний з рівними.

В повстанському відділі «Турів», де Олесь був зарахований «на стан», його прозвали «орлям». І не даремно: вдатний до всього, твердий, рішучий, відважний, бадьорий.

Сьогодні для Олесья день несподіванок. Наказом командира Залізного його відзначено ступенем вістового і призначено командиром роя «Вовків». Рій «Вовків» складався, як казали повстанці, з самих «Жовтодзюбів». І справді найстаршому повстанцеві роя «Жовтодзюбів» щойно вчора минув 20-ий рік життя.

Вістку про відзначення Олесья повстанці прийняли з задоволенням, як справедливую нагороду, бо, не зважаючи на свій юний вік, він уже не раз доказав свою зрілість як повстанець, зв'язковий і розвідник.

Але Олесь не пишався своїм відзначенням, він тільки, передумавши, вирішив у душі: Коли ти, Революціє, робиш мені виклик, то знай — я готовий!

*

Вже смеркало. Вістун Олесь із своїм роєм «Вовків» залишав місце постою. Рій вирушив у похід. Над повстанцями густими чередями пролітали весняні хмари і посіяло густим дощем. Зробилось неймовірно темно, рій борсвся з темрявою і грузькою дорогою. А вістун Олесь, мов стрілами в темну ніч, кидав по рядах повстанців словами:

— Швидше, друзі, швидше, щоб встигнути на час із засідкою!

Молодий вістун відчував тепер тягар законів революції, бо ж це вперше його призначено командиром бойової акції.

Кругом бешкетували московські большевики. Понура тінь московської півночі впала на Україну. Зайди-кати тягнули український народ під червону гільйотину.

— Ось тут уже головний шлях! — повідомив повстанець Чумак із трійки передньої стежі.

Вістун Олесь зупинив рій і звернувся до повстанців:

— Одим шляхом кожної ночі проїжджають московські горлорізи. Нападають на українські оселі, виловлюють людей, грабують, розстрілюють... Наше завдання таке: зробити на цьому шляху засідку і звести поєдинок з ворогом. Не дамо п'яній Москві безкарно гуляти по нашій святій землі. Гаряча кров і холодна сталь хай розсудить Україну з Москвою! — з притиском, по-військовому, закінчив Олесь свої слова.

З-за хмар на мить визирнув місяць. Молоді юнаки-повстанці піднесли рушниці вгору й холодні леза багнетів грізно блиснули в місячному сяйві.

Місяць знову сховався за хмари і повстанці зникли в темряві, мов нічні привиди, незримі духи помсти...

В рові, що простягався уздовж шляху, причаївся рій «Вовків». Пухнаті хмари закрили місяць і настала така темрява, що — здавалось — виїдала очі. Олесь, перевіrivши засідку, зупинився біля кулеметної ланки на лівому крилі, звідки сподівалися ворога.

— Але ж темнота! — промовив Олесь до кулеметника Лева.

— Т-и-х-о... — процідив крізь зуби Лев.

Всі припали до землі... Наслухували...

Глухо, мов із могильної глибини, виривався гуркіт моторів. Їх монотонний спів з кожною хвилиною ставав виразніший, а з нічної темряви пробивались притемнені прожектори.

— Большевики! Готуйсь до бою! — дав наказ вістун Олесь.

Повстанці цупко припали до землі, мов зрослися з нею. Тільки жагучі очі та зброя пильно стежили за механічними потворами, що злобно гарчали, погрожували своїми великими світляними очима і зближались до повстанців.

На кабіні переднього «робота» у тьмянім світлі прожекторів ледве видно вмонтований тяжкий кулемет і обслугу, а на його довжелезній «спині» кривавими плямами відбивались червоні зірки, що їх чиясь демонська рука, наче навмисне, позивала з кремлівського «неба» і кинула на українську землю, як знак смерті.

Терпкими хвилями обривався час і летів кудись у вічні мандри... «Робот» підкотився на приціл...

— Вогонь! — блискавкою прорізав нічну темряву наказ Олесь.

Заговорила повстанська зброя. Кулеметник Лев довгими чергами «кропив» кабіну «робота» із кулеметним гніздом, інші повстанці сталевим зерном «сіяли» по «спині» й «зірках». «Робот» заревів, мов ранений тигр у джунглях. Від граду куль він почав заточуватися, крутитися, мов сам Нікіта Хрущов у сорокову річницю «жовтневої революції» від московської «водки». Із хрипкого горла «робота» запалахкотів синюватий димок. Він, нерухомий, замовк.

Повстанська зброя гомоніла, але почав озиватися і ворог. Зав'язався зтяжний бій. Сердито сичали кулі, рвалися гранати, міни... Хтось голосно стогнав і, вмираючи, проклинав «матушку-Рассею» її ж таки мовою... Інший підносив руки вгору і просив життя — «памілуйте», «даруйте жизнь!»

Двох повстанців, Дуб і Чумака, поранені — один у ноги, другий у плечі.

Вістун Олесь не задоволений такою рівновагою бою. Він наказав кулеметній ланці взяти ворога під сильний вогонь, а сам із стрілецькою ланкою з правого крила, «смертельними» стрибками, швидко переправився на другий бік шляху.

Ворог, хоч і мав перевагу в людях і зброї, опинившись у перехресному повстанському вогні, попав у паніку оточеного...

Гаркнув якийсь хрипкий постріл і в повітрі зависла червона ракета — це був тривожний сигнал ворога, що кликав помічі...

Бій не вщухав. Ракета догоряла і, немов на її прощання, вістун Олесь дав наказ:

— Вперед!

Гримнуло повстанське «Слава!» Повстанці стіною кинулись у наступ на ворога. Під ударним наступом «Вовків» ворог слаб... Його ряди рвались, мов нитка, москалі, один за одним, висмикувались з бою, залишаючи становище. Повстанці, мов леви, рвались навздогін за ворогом і переслідували його все далі й далі.

І десь там, де обривались останні постріли, насунулись густі, грізні хмари — зашуміли зливою, сердито, буревійно, мов хотіли змити з лиця святої української землі втікаючі чорні тіні північних варварів. Зброя затихла...

Мовчало й бойовище. Тільки «живий трафей» — єдиний полонений, що попав до рук повстанців, — не мовчав: він покійно розповідав повстанцям, хто він, чого сюди прийшов і чого хотів.

Виявилось, що полонений рядовий москаль — «Толька з Калуги». Все було б закінчилося гладко, бо й сам «Толька» виявився «хорошим парнем»: він сам підняв руки вгору та ще й обіцяв повстанцям свої послуги. Але... Але вістун Олесь запримітив, що на «Тольці» вишита сорочка. Це Олесь насторожило і він запитав «Тольку» гостро, мов рубнув мечем:

— Признавайся, як на чесному суді: вишиту сорочку зрабував в когось, чи вбив когось і стягнув з нього?

«Толька» зблід і похапцем забелькотав:

— Я не винен... Я винен, але... я не винен...

Олесь слухав, натягнений, мов струна, і не втерпів:

— Говори до речі, швидко!

Тоді «Толька» признався, що вишиту сорочку він «позичив» з однієї української хати, та так «ловко», що жодні живі очі цього не бачили.

Обличчя Олесья, з поважного і грізного, зробилось насмішуватим. Він спокійно прочитав вирок:

— У твоєму краю, калужький сину, така «позичка» належить до добрих звичаїв, а в моєму — до злих. Тому, для науки тобі, присуджую 12 гарячих шомполів і одну холодну лекцію на тему перевиховання.

Олесь вирок привернув рівновагу «Тольці». Переляканий за своє життя, він щойно в цю грізну хвилину був відчув, як у його голові затрепотів, мов хижий птах у тенетах, інстинкт життя: він був готовий віддати все — і Калугу, і «матушку-Рассею», і «мудру партію», і самого Нікіту, тільки щоб жити... Ох, як хочеться жити!

Після виконання присуду, Олесь підшколив «Тольку» ще й такою мораллю:

— Запам'ятай собі на ціле життя і перекажи своєму «русскаму народу», що ми, українці, вашої «рубакі зацітнаво цвета» не чіпаємо. а ви не чіпайте нашої вишитої сорочки...

Розійшлись. «Тольку» відпустили до своїх. Повстанці подались у дальшу путь. Весняний ранок випиває їх росою, а витирато соняшне проміння. З

хати самотнього хутора вийшла білява дівчина і відважно, з насолодою молодой душі, заспівала повстанської пісні:

»Ми йдем вперед,
За нами вітер віє,
І рідні нам
Вклоняються жита...«

А десь у тривожній українській оселі, над якою була зависла червона московська гроза, що ось-ось мала знищити її жителів, настала тиша. Там матір відчула це своїм серцем. Вона зі сльозами радості в очах дивилася на своїх сплячих молоденьких синів і урочисто, молитовно, прошепотіла: »Велике й благородне діло чините ви, повстанці... Будьте ж благословенні Богом і людьми«.

Андрій ЛЕГІТ

ТИ ДЛЯ МЕНЕ...

Ти для мене була, то як хвилі грайливий прибій,
То як легіт-пестун, то у хмарах осінніх-примарах,
І ласкава й гнівна, та навіки-навіки я твій
І одняти тебе — найстрашніша у світі є кара.

Ти для мене тепер, наче сурми похідної звук,
Наче співи сирен чи міраж на розбурханім морі,
Призовна-чарівна, джерело поривання і мук,
Мов провідна зоря в голубім недосяжнім просторі.

Ти для мене була, то як смуток замріяних днів,
То як луни віків, то в металю розкотистім гулі —
І спокійна й гучна, тож твій голос відбився в мені,
То як ворона крик, то як тихе кування зозулі.

Ти для мене тепер, наче погляд привітний-ясний,
Наче щастя сльоза, наче дух, що його не здолати, —
І страждальна й свята, ти мов подих душі-жаний весни,
Україно моя, ти була, є і будеш, як мати.

Левко РОМЕН

К И Є В Е !

Києве, с в я т и й і гордий!
Я терплю й Твою скорботу,
Як деруть із Тебе орди
Срібло й щирю позолоту . . .

Чезнуть так віків надбань.
Скільки здерли вже . . . ой леле!
Від далекого зарання
Слави шлях Твій — невеселий.

Та купіль Дніпра не дарма
Дух наснажила, обмила —
Скине ще Твій нарід ярма,
Здійме в леті дужі крила!

Знову, Києве, очолиш
Степову нову Гелладу:
Духа волю їй уволиш —
Мати в творчості розраду! . .

Зацвітуєш пишним цвітом:
Слава — творчістю буюти,
Щоб утерла сльози Мати —
Милувалась Божим світом!

М У З И К А

Коли я чую зграйні тони,
Що так пронизують мене,
Життя й моє, що в звуках тоне,
Стає захвпливо-грізнє!

Це ж крається мені сучасність
Мечами глузду й почуття —
Марою вже встає дочасність,
Вібрує струнами життя:

То гордістю сяйне майбутнє,
То скаргою — минувшиня . . .
А жаль шепоче: В ментах — сутне! . .
І хай тьмавіс — далина.

Обтяжує минуле пам'ять,
Надія ж уперед веде,
І ті радітимуть, що втямлять, —
Їм вирок лагідно гуде.

Це ж розпанахує нам вічність,
Мов блискавка й веселий грім,
Грайлива музики ліричність
Акордом вічно молодим!

1.VII.62

С Е Н Т Е Н Ц І Я

Коли вже зародився намір, —
Тоді наснага хай бринить,
Бо годі зняти тільки гамір,
А зобов'язань — не покрить! . .

Отож хвальками я гордую —
Вони не сплачують . . . боргів,
Вони — це бачу, констатую —
Ще й звеселяють ворогів . . .

Тому тривожний я, бентежний,
Коли за щось нове беруся, —
Такий бо праці край безмежний . . .
Чи ж подолаємо — журюся.

Чи прийдуть бо — коли і звідки? —
З мечами в поле ратаї:
Прогнати хижих підсусідків
Та обробить нивки свої?! . .

Нивки ж — захрясли бур'янами . . .
Там кровочёрвінь будяків
І над батьками й над синами
Горує — сяйвом маяків!?

О, Боже мій! — шепчу молитву:
Хай наші пера і мечі
Ведуть тривало мужню битву
І вдень невтомно і вночі!

Нам зброю ж треба пестить, чистить,
Уже й гартівану — гострить:
Тоді вона лише захистить
І нашу землю, і блажить!

17.VIII.1962

Ганна ЧЕРІНЬ

ПОШТАР

*Вітер розносить пошту:
Вістки веселі й сумні.
Бистрий поштарю, що ж ти
Нині приніс мені?*

*Що йому гроші й чинши?!
Робить безплатно — й дарма...
Пошту приніс для інших,
Ну, а мені? Нема!*

*Тільки на листі щотижня
Шифри з крапок і ком,
Чи привітання ніжне
Свіжим кленовим листком...*

*Часом він весело свище,
Часом буває ще й це:
Пошту зухвалий вітрище
Просто жбурне в лице!*

*Часом летить між горами
Рвучко, забувши про все!
То він комусь телеграму
В далеч на крилах несе.*

*Жалібно плакав вітер
Біля одних воріт...
Сльози об клечинь вітер,
Далі подався в світ...*

*Раз він адреси поплутав —
Раптом приніс навесні
Звабну цілунка отруту,
Послану кимсь — не мені...*

*Місяця вкраявши скибку,
Ніч засвітила ліhtar.
Чую — вже стукає в шибку
Вітер, химерний поштар.*

*Запахом м'яти й любистку,
Повним чуття й теплоти,
Хтось передав мені вістку...
Милий, я знаю: це ти!*

Лариса МУРОВИЧ

СІМ'Я ГЕРОЇВ

В сім'ї було дітей аж п'ять, —
Їх варто, вірю, звеличати.
Батьки померли, як печать
Свою вніс голод їм до хати.

Надиво діти збереглись:
Два хлопці-козаки, близнята,
Три дівчини, точ уклонись,
Такі вродливі ті дівчата!

Постало десять із п'яти,
Коли вони пішли до шлюбу;
Та п'ять мужів у стіп Мети
Дали життя за вільність коху.

Це знаєте, тоді було,
Як на степу цвіли знамена,
І кожне місто і село
Струснула боротьба шалена.

Жінок усіх, а з ними й п'ять,
В Сибір загнав ехидний ворог,
Щоб розчавити там оп'ять
Сім'ї сподіванки на порох.

Та їй удався буйний плід:
Самі сини, близнячі діти.
Ростуть ці й мріють про похід,
Щоб край від ворога звільнити!

1962

Щ А С Т Я

У сні приходила до мене Пані,
Крилата і величної принади,
А з постаті й очей її каскади
Докола розливалися світляні.

У неї на руках були кайдани,
Хоч виглядало, що вона свободна,
Бо усмішка ласкава й своєрідна
Мені немов казала: мій обраний!

В німій екстазі вираз той зустрів я,
Шляхетного й надхненного обличчя,
Що мало щось із Божого величчя
І душу поривало на верхів'я.

»Ти хто?« Я запитав її покірно,
Як почала вже крилами рушати.
»Я Щастя і тобі, неначе мати,
Служити хочу безкорисно й вірно.

Прикуй мене до себе, мій хоробрий,
Мої бо пута золоті й чудові.
Та заки я очунявся, шовкові
Два крила понесли її за обрій.

1962

Р. ВОЛОДИМИР

ПАЛКИМ СЕРЦЯМ

Серця гарячі, вщертъ огнем налиті!
Уже б від мрій зотлів ідеї труп,
Якщо б не билися в грудях, умитих
В боях — у тих, що їх кличем: »На прю«!
Ідеї ворогові вже більш не вбити,
Що вийшла, викута з-під ваших стін . . .
Палкі серця! До вас ідуть привіти,
Що прийнялись священні заповіти.

Літописи писатимуть колись
Про страсний бій, що в ньому сили світла
Темницю сатани перемогли;
Нащадки визнають путь, що кам'яніла,
Й по ній мужі з мужів перед вели,
Аж поки, від століть, мета завітла.
На все затямлять — від твердого чину
Воскресла з мертвих Мати, кат загинув.

Тоді всім вам, що кров'ю завіщали
Відродження Вітчизни у вогнях,
Вірнам, що гинули на полі слави,
На те, щоб жити Матері в віках,
У пантеоні юної Держави
Народ вінки складе, вас у піснях
Прославить, щедро в молитвах віддячить,
Повік любитиме, серця гарячі!

Сергій ЖУК

1933 РІК

Бува — весна скидається на осінь
І часто осінь так подібна до весни . . .
Між віт мережаних небесна просинь
Всміхається і шепче: »Засни!«

Весна була холодна і сувора,
Коротке літо промайнуло білим сном, —
Тепла і ласки прагне серце творе,
Схилилась журно осінь рання під вікном.

Нехай весна дзвінка в цвіту приснитись,
Прилине піснею, майне як птах крилом,
Одвічна мрія, сон у сні, здійснитись —
Блискуче світло загориться над чолом.

Весна . . . Село покійно вимирає —
В землі лежать його найкращі сини.
Засни і не дивись . . . біля серце крає . . .
Трапляється — весна приходить восени.

Андрій ЛЕГІТ

* *
 *

Уже давно в димах несамовито
Війни промчались тижі копити
На тій землі, де братню кров пролито,
Де ніж новітній Гонта посвятив.
Не раз в думках своїх перегортав
Літопису тих рядків сторінки,
Навіть затямив — круків чорні зграї
Й останній помах рідної руки.
І от ці будні в місті гомінливім,
Хоча гостиннім, болісно чужім,
Іх проміняв би за життя бурхливе,
Повстанчі рейди й священі ножі.

З ЛІРИЧНОГО ЗОШИТА

Петро КІЗКО

В СВІТАНКІВ ДОРОГИ ТІ САМІ

В світанків дороги ті самі
І в зір одинакова путь.
І ночі одними шляхами
Над нами у безвіч пливуть.
От ми лиш не маєм з тобою
Однакових, спільних шляхів.
Бо ти подружила з весною,
А я — з рокотанням вітрів.
Та заздристи в мене до тебе
Ні трохи, одначе, нема.
Весною теж хмариться небо
І в серце приходить зима.
І сонце буває у вітер,
І квіти у вітер цвітуть;
Ув осінь теж можна радіти,
Весною — зажурилим бутъ.
І хай ми ітимем з тобою
Нарізно шляхами у світ, —
Несімо все краще з собою,
Відкинувши совісти гніт.
В світанків дороги ті самі
І в зір одинакова путь.
І ночі одними шляхами
Над нами у безвіч пливуть.

1961

ПРИНЕСИ МЕНІ...

Принеси мені вечором ранку
У твоїх волошкових очах,
Щоб я пив і не спив до останку
Твого погляду зоряний чар.
Хай нам буде світання щомиті,
Хай не буде нам чорний ночей,
На весь вік мені стане блакиті
Твоїх синіх і рідних очей.
Принеси ж мені вечором ранку
У твоїх волошкових очах.
Щоб я пив і не спив до останку
Твого погляду зоряний чар.

ТОБІ ОДНІЙ

Не дивись на мене журними очима,
Поглядом глибоким серця не проймай.
Я без того образ твій в житті нестиму,
Всю твою печаль, тривогу і розмай.
Краще нам з тобою не стрічатись,
Не дивитись в очі, не стискати рук,
Щоб ще більших мук собі не завдавати,
До безмеж пекучих, неповторних мук.
Це тобі одній слова ці, — не шукав їх,
Бо ніде, мабуть, я їх би не знайшов.
Із твоїх очей замріяно-ласкавих
У душі моїй зродилася любов.
Не дивись на мене журними очима,
Поглядом глибоким серця не проймай.
Я без того образ твій в житті нестиму,
Всю твою печаль, тривогу і розмай.

БЛИЗЬКІСТЬ

Ти далеко, занадто далеко.
І не знаю, чи стрінемося знов.
Тільки знаю: сердець наших клекіт
І на крок не віддавить любов.
Гони . . . Гони . . . Безмежні простори,
Наче видиво, мариво снів.
Через тисячі гін, буйне море
Чую рідний, коханий твій спів.
Ні. Нема далечини для того,
Котрий серцем зміря далечинь.
Я стою біля серця твогого,
Хоч між нами — просторів глибинь.
Ти далеко, занадто далеко.
І не знаю, чи стрінемося знов.
Тільки знаю: сердець наших клекіт
І на крок не віддавить любов.

Проф. Вадим ЩЕРБАКІВСЬКИЙ

МЕМУАРИ

(Продовження, 9)

Десь наприкінці грудня 1910 року, а може й раніше, я одержав з Києва від моєї сестри листа. Вона писала, що хвора. Лікарі порадили їй їхати лікуватись до Італії, але вона сама боїться і тому просить, щоб я їхав з нею. Ця вістка засмутила мене, бо перекреслювала всі мої пляни і сподівання. Я готував деякі свої праці, щоб надрукувати їх у Львові, а потім хотів добитись дозволу в цензора (в російського) вислати мої книжки до Києва. Хвороба сестри примушувала мене кинути працю і їхати з нею до Італії. Щоправда, я мав замір поїхати до Італії, щоб оглянути музеї і галерії, але не тепер, а пізніше, коли скінчу заплановану мною працю. Подорож із хворою сестрою не давала надії на те, що під час нашого перебування в Італії я зможу ходити з нею по музеях.

Але не було ради, треба було їхати, бо хворій сестрі я не міг відмовити моєї допомоги. Тому я почав квапитися, щоб ще перед виїздом привести до ладу справи, які я мусів негайно полагодити.

Десь по Різдві до Львова, себто до мене, приїхала моя сестра. Була бліда, виснажена й нервово подразнена. Я бачив, що вона справді хвора, але мені здавалось, що поради київських лікарів були зайвими, бо перебування в Італії сестрі нічого не допоможе. У Львові сестра мусіла чекати цілий тиждень, поки я зліквідував свої справи і міг їхати з нею.

Ми їхали через Будапешт. Була ніч, як ми переїжджали через Карпати. Покриті снігом гори освітлював ясний місяць. Я, мов зачарований, дивився крізь вікно на нічну красу Карпат — тасмичу, казково-чарівливу.

До Будапешту ми приїхали вранці й мусіли чекати аж до вечора. Я повів сестру на обід, а потім запровадив до відомої мені вже каварні, де циганський скрипач грав на скрипці. Він грав чудово, але ми не сиділи довго, бо хвилюючі мелодії скрипки дуже діяли на нерви сестри. Тому, що вона не могла ходити по місті, ми вернулися на станцію і чекали нашого поїзду.

Ввечері ми виїхали з Будапешту другою клясою. В Угорщині залізниці були дешевші, ніж в Австрії і ми скористалися з цього, тим більше, що хворій сестрі було ліпше подорожувати другою клясою. Деякий час ми їхали досить спокійно, але потім, не зважаючи на те, що побіч було порожнє купе, до нас зайшов якийсь пасажир, літ 35-40. Сестра лежала на лавці по одному боці купе, а я сидів напроти неї. Хоч біля мене було багато вільного місця, але той пасажир сів там, де лежала сестра. Потім закупив довгу смердячу сигару, від диму якої сестрі закрутилася голова. Це було купе для некурящих і я просив його не курити, бо дим дуже шкодить сестрі. Але він демонстративно курив далі. Сестра не могла ди-

хати і на її прохання я відчинив вікно. Пасажир обурився і почав протестувати, а я спокійно, але твердо, відповів, що зачиню вікно тоді, як він згасить сигару. В купе тепло, навіть душно, і трохи свіжого повітря не зашкодить. Пасажир ще більше обурився і встав, щоб зачинити вікно. Я заступив йому дорогу. Побачивши, що я сильніший і не поступлюсь йому, він викликав кондуктора. Прийшов кондуктор і пасажир вимагав, щоб мене покарали і викинули з купе. Я відповів, що не мене, а його треба забрати звідси. Я їду з хворою людиною, моєю сестрою, яка не може зносити диму сигари. Купе для некурящих, натомість сусіднє купе порожнє і в ньому можна курити, отже, пасажир може перейти там. Кондуктор признав мені слушність і порадив обуреному пасажирові це саме, що радив я. Пасажир не вийшов з нашого купе, але згасив сигару, а я зачинив вікно.

Треба сказати, що скільки разів я переїжджав через Угорщину другою клясою, то завжди мав якісь неприємності. Це тому, що друга кляса була досить дешева і нею їхали жиди або маловиховані люди. Вони курили і в купе для некурящих, кричали, сварились, плювали, не раз і на одержу. Про третю клясу навіть не згадую — тут їхали не раз такі примітивні люди, що треба було просто втікати від них.

Нарешті ми приїхали на якусь станцію і мали довшу зупинку. Тут сійшов і наш пасажир і далі ми вже їхали спокійно. Ми переїхали Угорщину і в'їхали в Хорватську область. Тут можна було їхати і третьою клясою, бо був ліпший порядок, так само і в Словінській області.

Через Загреб ми вдосвіта приїхали до Фіюме. Далі треба було їхати пароплавом до Ріміні, але пароплав відходив аж увечері й ми мусіли чекати. За той час ми оглянули трохи Фіюме, навіть поїхали до Люврани, де я колись перебував кілька місяців, а увечері сіли на пароплав і вранці приїхали до Ріміні. Тут знову сіли на поїзд і подались до Риму.

В Римі ми найняли якусь дешеву кімнатку біля головного двірця. Почався досить скучний час. Взимку в Римі хоч сонце й блищить, але віють сильні холодні вітри, що примушують сидіти в хаті.

Так ми прожили в Римі мабуть півтора місяця. Я пішов до «Колегії св. Йосафата», себто до «рутенської» семінарії в Римі, й познайомився з ректором семінара о. Лазаром Березовським, людиною дуже веселої і милої вдачі. Я мав рекомендації від Музею митрополита Шептицького і він прийняв мене дуже гарно. Просив зайти до нього зі сестрою. З того часу ми бували в о. Лазаря дуже часто. Я оглядав музеї, особливо у Ватикані. Пам'ятаю, що сам Ватикан я оглядав два тижні, а денкі відділи музеїв відвідував кілька разів. Найцікавішою була галерія образів та скульптури. Разом з о. Лазарем ми їздили до озера Немі, потім на Роке ді Папа, а то й на Субіяко.

Побувавши в Римі, ми потім поїхали до Неаполя, що лежить далі на південь і значно тепліший. Там жили в якомусь готелі майже на березі моря. Оглядали музеї, в яких особливу увагу притягали різні статуї. Дуже імпазантними були, як мені здавалось, дві статуї Венери, в лежачій позі.

Але виявилось, що це статуї жінки Нерона, Помпеї, тільки в зображенні Венери.

Ходили ми і по руїнах Помпеї, але сестра нервувалася. Взагалі перебування в Італії не помагало сестрі. Ми йшли парком, по т. зв. англійській набережній, де між пальмами були копії кращих статуй, що знаходились у музеях Неаполя і Риму. Але сестра не хотіла дивитись і на них. Тяжко було примусити сестру до чогось у такому стані її здоров'я.

Одного разу до нас приїхав о. Лазар. Відвідала нас і київська знайома сестри — молодша Чикаленківна. Вона одержала нашу адресу з Києва від сестриноного чоловіка й прийшла нас відвідати. Потім познайомила нас з якимось інженером, здається жидком. Він розказував нам про те, що звичайно читається про італійців у російській літературі, що вони ліниві до праці й т. п. Я цього не запримічував, тільки по курортних містах і містечках бачив людей, що використовують чужинців, простягаючи до них руку. Та тут вина й самих чужинців, які — треба чи не треба — дають італійцям гроші. Бо, наприклад, коли якась англійська леді давала такому »прошакові« кілька англійських монет, то в перерахунку на італійські гроші це була велика сума.

Зробив я також візиту до Чикаленківної, що жила на Капрі, але мусів вертатися до Неаполя першим пароплавом, бо сестра залишилася сама й нарікала на мене, що я »покинув« її.

Між іншим, в Неаполі мені трапилась неприємна історія, що трохи налякала мене. Одного разу я пішов на гору до монастиря Сан-Мартіно. Вертався до хати вже ввечері якимись незвичайно вузькими вуличками, подібними на коридор. Врешті я справді опинився в якомусь коридорі. Раптом згасла електрика. Опираючись об стіни руками я поволі сунувся далі. Несподівано мене схопили під руки якісь напасники. Я був певний, що це злодії і вхопив одного напасника рукою за шию та здушив, що мав сили. В той час чийсь інші руки схопили мене за голову й притиснули до муру. Я зрезигнував з дальшої боротьби й мене потягнули по сходах униз. Хтось засвітив світло, а мене штовхнули в якусь кімнату. В кімнаті мирно сиділо собі двоє стареньких людей, кількоро дітей і якийсь пан у чорному плащі. Побачивши, що я блідий і схвильований, пан у чорному плащі сказав: »Не бійтесь, сеньйоре, ми поліція«. Я відразу заспокоївся, бо дотепер думав, що попав у руки якихось бандитів. Казали мені показати мій паспорт, переглянули його і заявили: »Ви нам непотрібні, йдіть додому«. Поліціанти вивели мене на коридор, показали дорогу і я пішов.

До нас знову приїхав о. Лазар і порадив нам подивитися на Флегрійські поля і Кумську Сівіллю. Ми пішли. Побачивши невисокий, вигаслий вже, вулкан »Сольфатаро«, взяти провідника, що повів нас через вулкан. Вулкан був покритий вапняною шкіркою, а посередині було видно дорогу. Спереду йшов провідник. Коли ми опинились посередині вулкану, він сказав: »Тепер обережно, не відходьте убік, бо там дві ями. Учора впали до ями дві англійки і »зварились«, бо тут вода гаряча«. Звичайно, така пригадка провідника не дуже-то порадувала нас, тим більше, що ми й так

хотіли якнайшвидше дістатися на другий бік. Так прийшли ми до т. зв. Собачої ями, наповненої углекислим газом, а потім провідник засвітив смолоскип, приклав його до стіни вулкану, що моментально покритися цілий димом. Далі пішли ми до «Кум» — печери в горі, що була закрита дверима. З'явився якийсь чоловік з хлопцем і відчинив двері, що вели до печери, в якій колись жила відома Кумська Сівілла. Спереду біг хлопець із запаленим смолоскипом і ми пішли за ним дорогою вниз. Пройшли добрий кусень дороги, як перед нами показалась вода. Наш провідник, ставши в драматичну позу, в чому італійці не абиякі «спеціалісти», похитав головою і сказав: «Залишіть усяку надію. Тепер перед вами підземна річка Стікс, а за нею — потойбічне життя». (Згідно з грецькою мітологією, через річку Стікс Харон перевозить на своєму човні душі померлих у підземний світ). На мене це не зробило жодного враження, але сестра злякалася. Провідник сказав, що він перенесе нас, по черзі, на другий бік. Я хотів іти першим та сестра боялась і пішов о. Лазар. Він був легкий і провідник узяв його на плечі, мов барана, й переніс на другий бік. Там уже був хлопець із смолоскипом, а о. Лазар, заохочуючи нас, гукав: «Не бійтесь, я вже тут, все добре». Провідник вернувся, переніс сестру, а потім і мене. На другому боці річки Стікс нічого особливого не було. Якась досить примітивна мозаїка і кілька печер, у яких колись жила Сівілла. В одній з тих печер переночував у Сівілли Нерон.

Потім провідник знову переніс нас і сказав: «А тепер дивіться вперед! Бачите оту зірку?!» Нам, так якби хтось ноги прискорив, і ми швидко подалися геть.

*

Вернувшись з Італії до Львова, я вибрався в екскурсію по Галичині й Буковині. Взяв з собою молодого студента, здається, з другого курсу, набрав фотографічних плит і подався з ним уздовж Черемоша на гору. Дійшовши до розгалуження Черемоша, ми повернули ліворуч на Чорний Черемош. Там на горі розташувалось село Сторонець Путівлів, вужча батьківщина Ю. Федьковича. Я хотів побачити це село і пішов разом із своїм товаришем на гору. По дорозі розкинулись букові ліси і села. Я зфотографував декілька церков, між якими особливо цікавою була одна дерев'яна церква з п'ятьма вежами, романського стилю. Дві вежі були над входом церкви, а три далі.

За два дні ми вже були в Сторонці. Знайшли якийсь жидівський готель і найняли квартиру. Увечері, коли ми вже збирались іти спати, хтось постукав у двері. Я відчинив і побачив якогось жида, що назвав себе бурмістром міста і зажадав від нас документів. Переглянувши наші документи, він пішов, але за ним прийшов жандарм, також жид, що знову зажадав наших документів. Подивився і заявив, що завтра вранці мусимо зголоситися до судді.

Я нічого не розумів і не міг пояснити собі, чому на нас упало якесь підозріння. На другий день уранці ми пішли до судді. Виявилось, що й суддя жид. Він чемно розпитував мене, хто ми та чого сюди прийшли. Я розповів йому, що працюю у Музеї мит. Шептицького у Львові, а по селах їжджу тому, що фотографую церкви і збираю церковні матеріали. Суддя

запитав, чи мене хтонебудь знає тут. На жаль, ні в мене, ні в мого супутника-студента не було місцевих знайомих. Тоді суддя заявив, що мусить мати відомості про нас зі Львова і я подав йому адресу Музею. Покищо справа на цьому закінчувалась, але нам заборонено виходити з села аж до часу, коли зі Львова придуть потрібні відомості про нас. Це мене дуже засмутило, бо я мав грошей ледве на кілька днів, щоб жити в готелі й платити за харчі. А тут, я бачив, прийдеться чекати довго, поки зберуть потрібні інформації та звільнять нас із домашнього арешту.

Вернувшись до готелю, я зараз почав писати листа до Львова, але, роздумавши, залишив. Я вирішив шукати іншого способу, щоб якнайшвидше вирватись із неприємного становища. Постановив піти на поліцію просити, щоб мене заарештували і відставили до Чернівців. Я розраховував на те, що в Чернівцях живе Степан Смаль-Стоцький, професор університету й віцемаршалок сейму, що мене знає і може дати поруку за мене.

На поліційній станиці я застав поліціантів-українців. Один з них, молодий і дуже пристійний, ніяк не хотів погодитись на те, щоб нас заарештувати. — «Якже ж вас заарештувати, коли ви люди порядні, нічого злого не зробили?» — протестував. Але я далі просив його і він вкінці сказав нам іти переночувати ще в готелі, а вранці він сам прийде по нас.

Але вранці його не було і я знов пішов до нього з тим самим проханням. Він вкінці піддався моїй намові й потім прийшов по нас. Уже в готелі він знову завагався, але я настоював на тому, щоб він нас заарештував. Тоді він відвернувся до стіни, одягнув на голову жандармський шолом, обернувся знову до нас і суворо сказав: «Панове, ви арештовані. Я веду вас на поліцію, якби хтось із вас хотів утікати — застрелю на місці».

Останні слова йому було дуже важко вимовити, але мусів, бо так велів службовий регулямін. Ми слухняно вислухали його і пішли з ним на поліцію.

На поліційній станиці нас перебрав якийсь старший жандарм. Він запитав, чи ми здорові, чи не треба нам підводи, бо до Вижниць далеко і пішки йти буде тяжко. Мій товариш справді був хворий і старший жандарм наказав дати нам підводу. Ми поїхали в супроводі жандарма.

Так дісталися до Вижниць, звідки треба було вже їхати поїздом до Чернівців. Я ще вступив до знайомого господаря і просив його вислати телеграму Веретільникові, щоб він повідомив проф. С. Смаль-Стоцького про те, що я заарештований іду до Чернівців.

Переночувавши на поліції у Вижниці, на другий день рано ми сіли на поїзд і поїхали далі. З нами їхав уже інший жандарм, але також українець, дуже милий і культурний чоловік. Поводився так, що ніхто не здогадувався, що він транспортує нас як арештованих. У купе було двох православних священиків і я завів з ними розмову. Так ми приїхали до Чернівців. Попрошались із священиками і разом з жандармом пішли на поліцію. Тут жандарм передав нас начальникові тюрми і від'їхав.

Нас розділили. Мого товарища посадили в одній камері, а мене — в іншій, де сиділи прості злодії-жиди. Я просив, щоб мене зараз узяли на переслухання, але того дня урядування суду було вже закінчене. На другий

день було якесь свято і суд знову був нечинний. Так я просидів у тюрмі два дні й дві ночі, а на третій день мене викликали до прокурора.

Прокурором був жид, але пристойний і культурний чоловік. Він розпитав мене, хто я і чого приїхав на Буковину, а потім запитав, чи я знаю когось авторитетного в Чернівцях, що може взяти мене на поруку. Я назвав крайового віцемаршалка С. Смаль-Стоцького і Веретільника. При цьому заявив, що на Буковині в мене знайомих мало, але в Галичині багато. Прокурор відповів, що на переслухання всіх моїх знайомих треба місяць часу, що дуже ускладнить моє становище. Тільки хтось авторитетний з місцевих людей може прискіпити вирішення моєї справи. Він подивився на моє дуже примітивне убрання і висловив сумнів, чи такий великий чоловік, як віцемаршалок С. Смаль-Стоцький справді мене знає. Але був настільки сумлінний, що зараз подзвонив по телефону до проф. Смаль-Стоцького. За хвилину він, здивований, повідомив мене, що пан Смаль-Стоцький зараз прийде.

Тим часом прокурор ще переглядав мої речі. Запитав, чому я вожу з собою книжки італійською і французькою мовою. Я відповів, що це підручники археології, які потрібні мені в моїй праці. Він переглянув також мої записки, в яких були накреслені й рисунки церков.

Деся через 20 хвилин прийшов проф. С. Смаль-Стоцький з Веретільником. Привітався з прокурором і, демонстративно, подав мені руку, як старий знайомий. Прокурор був дуже цим заскочений і чемно почав випитувати Смаль-Стоцького про мене. Професор Смаль-Стоцький заявив прокуророві, що мене знає дуже добре, як «відомого» молодого українського науковця. Тоді прокурор почав розмову з ним по-німецьки, думаючи, що я не розумію, і з'ясував справу. Мене запідозрено як російського шпигуна, тому справа дуже делікатна. Професор Смаль-Стоцький рішуче заперечив таке припущення і склав свій підпис на письмі, як мій ручитель.

Смаль-Стоцький пішов додому. Мені звернули мої записки, книжки та інші речі, за виїмком фотографічного апарату з плитами, заявивши, що апарат буде висланий до Відня і після перевірки мені повернуть його. Я мусів з тим погодитися.

По полудні мене з моїм товаришем випустили на волю. Тепер я знав, що головною причиною підозріння супроти мене були... високі російські чоботи, в яких я ходив. Крім цього, в той же час жандарми арештували кількох російських шпигунів і мали «око» й на мене — слідували за мною майже всюди, де я фотографував церкви.

З тюрми я пішов просто до проф. Степана Смаль-Стоцького подякувати йому за те, що виручив мене з біди. Від нього я довідався, що він мав їхати на віче до якогось села, але в той же час Веретільник повідомив його, що мене заарештованого везуть до Чернівців. Він відразу зрозумів, що я попав у халепу, з якої буде тяжко вирватись без негайної дії. Запитав зараз же по телефону, хто буде мене переслухувати. Виявилось, що прокурор-жид, який ставився до українців досить добре і поки передасть мою справу прокуророві-румуну — потриває днів зо два. Треба було діяти негайно, бо прокурор-румун до українців ставився негативно і якби

моя справа опинилась у його руках, то сидітиму в тюрмі щонайменше кілька місяців. Смаль-Стоцький негайно відкликав своє віче і чекав на виклик прокурора. »Я боявся, — казав він, — що не розпізнаю вас між арештантами-злочинцями, бо бачив вас давно, тому взяв зі собою Веретільника«.

Я щиро подякував проф. С. Смаль-Стоцькому і залишився вдячний йому цілий свій вік, бо сидіти півроку в тюрмі мені ніяк не хотілося. Він рятував мене ще тоді, коли я був зовсім маловідомою особою і для того навіть відкликав своє віче. До самої смерті проф. С. Смаль-Стоцького я був з ним у добрих, приятельських відносинах і він залишився в моїй пам'яті на ціле моє життя.

(Далі буде)

Проф. д-р А. ЛУКІЯНЕНКО

КОМПОЗИТОР МИХАЙЛО ВЕРИКІВСЬКИЙ

(Спогад)

Про смерть (мин. року) талановитого й високоосвіченого композитора-диригента, професора Київської Консерваторії, Михайла Вериківського московсько-советська преса писала дуже мало, а українська преса у вільних країнах також небагато присвятила йому місця.

Михайла Вериківського я знав дуже добре, бо співав під його диригуванням два і пів року в хорі в Києві. Це мене спонукало написати цей коротенький спогад, що складається з фрагментів активного, багатогранного, творчого музичного життя М. Вериківського. Він умів свою творчість так проявляти, що — не зважаючи на московсько-большевицьке переслідування — його не зліквідували як націоналіста і »ворога народу«. А з його творів користали широкі кола хорів, співців та визначних музик у своїх концертах та виступах.

Силуета композитора М. Вериківського дуже цікава. Це була жвава, енергійна, разом з тим вдумлива, серйозна, зосереджена людина, що постійно працювала. Таким знали свого диригента ми, співаки хору в Києві, колишнього Національного Українського Хору, що пізніше мав назву »Хор ім. Кирила Стеценка«, того хору, що ним від 1922 року керував Михайло Вериківський.

Проби хору відбувалися в приміщенні Музичної школи, на Великій Підвальної вулиці, ч. 15. Вони мали відбуватися два рази на тиждень, від год. 6-ої до год. 8-ої вечером. Але співаки дуже спізнялися і я, що мав тоді великі навантаження, різко запротестував проти спізнень. М. Вериківський запропонував мені роль старости хору, але я від того ухилився і старостою обрано хористку-галичанку паню Петрицьку. Пізніше, коли

ЧК-ГПУ почали приглядатись до хору, паню Петрицьку, разом з її чоловіком, заслали на Сибір.

В тому хорі співав я два з половиною року. Це був саме період його розквіту. До хору приймала Комісія, головою якої був композитор-священик Кирило Стеценко.

Тоді, в 1922-23 роках, ми з охотою використовували кожну хвилину вільного часу і йшли на пробу хору. Співаки були поважні люди — студенти Музичної Школи або Інституту Народної Освіти, чи навіть співці-професіонали, тому не легко було диригентові поєднати різноманітні особливості хорового складу. Але ми знаходили спільну мову в тому, що всі дуже любили нашого диригента.

Незабаром ми вже почали готуватись до концерту. Співали «Судний День» Моцарта, «Скорбну Матір» Гайдна, а Вериківського — «На смерть М. В. Лисенка», з приводу десятиліття його смерті, «Думу про дівку-бранку — Марусю Богуславку», а потім ще багато творів Лисенка і Леонтовича. Концерт відбувся в Театрі ім. Т. Шевченка. На готування до нього було витрачено дуже багато часу й зусиль, але зате ми мали багато досягнень і задоволення.

«Скорбна Мати» вимагала особливого аранжування. На тлі співу понад 60 хористів (може, навпаки — на тлі рояля ми співали) на роялі грала молодша сестра Миколи Лисенка, що напрочуд вправно опанувала його найдоскональнішою технікою. Під її пальцями рояль співав, плакав, розповідав — без слів — про великі події, що, здається, до смерті слухав би її гри і не надокучило б. Текст співу переклав з німецького студент Історико-Філологічного Факультету Київського Університету Антін Шмигельський зі Львова. Він також був співаком хору і вже тоді демонстративно носив ватяну жіночу (мабуть, материну) одежину, стару, подерту, ніби зі старця. В нас тоді це здавалося — підлабузнюванням до партії. І справді пізніше Шмигельський став партійним і знайшов своє місце в советській енциклопедії української поезії.

На тлі хору чотири оперові артисти творили квартет — сопрано, контральт, тенор (артист Дурдуківський) і бас. Артиста Дурдуківського я знав ближче, ніж інших артистів, бо він був рідним братом директора Школи ім. Лисенка, якого потім судили, як члена СВУ.

З яким же надхненням керував поданням цього важливого й змістовного німецького мистецького твору в українській інтерпретації наш композитор М. Вериківський. Та й ми всі глибоко переживали це, як якусь релігійно-національну, урочисту відправу, а не концерт-спів. Море високої музичальности звуків потужного рояля під вправними пальцями пані Лисенкової — голубило нас своїми тонами. Понад 60 надхнених співаків і чотири оперові артисти, а перед ними тихий, немов соромливий, без зовнішнього хвилювання, рухливий, внутрішньо осяяний, як духовий пастир — керівник усього, Михайло Вериківський. У кожного з нас у душі було немов велике свято, ми просто душевно марили, переживали окремі частини мелодій. Співали потім: «Дай душею, душею голубить», «чистої печалі, печалі дай». «Смерть Ісуса, мого Сина, смерть — в душі моїй тернина».

Співали і «Судний День» — річ, написану Моцартом на замовлення якогось монаха, а виявилось, що він написав її на свою смерть, бо загравши її на піяніні — помер. Не дивно ж, що всі ми так глибоко переживали ці чудові, високо-музичні твори, розучені нами під керівництвом такого талановитого мистця, як композитор Вериківський.

Ми давали концерти у важкі часи. У голодні 1921-22 роки багато студентів утекло з Києва. Залишилися тільки ті, що мали якусь економічну базу. Я знайшов собі тоді такий порятunek. Під час війни я бачив багато розбитих піянін і вивчив їхню будову, їхній стрій. Навчився складати піяніна. І ось тут у Києві я став «настроювачем» піянін. Це мене рятувало, дозволяло вчитися у Медичному Інституті, в Музичній Школі та співати в хорі. Пам'ятаю, що ми якось улітку давали концерт в одному з великих театрів у Києві. Тоді кожному з хористів презентовано велику житню хлібину. Ми йшли в українських одягах вулицями Києва і кожен з нас урочисто ніс під пахою хлібину.

Не легко було і з одягом для хористів. Із штанами я полагодив справу так. Ще раніш, у 1920-му році, коли я працював на Поділлі медиком і керував драматичним гуртком, я зшив собі білі штани з трьох калісонів. А в Києві, на базарі, позбирав жовте лушпиння з цибулі та «зварив» у ньому свої штани. Так вони стали пофарбовані в жовте, а вишиту сорочку я мав ще добру.

Наш хор співав майже всі пісні з «Збірника Леонтовича» та багато пісень Лисенка. Потім ми вивчали твори самого Вериківського. Крім прекрасної кантати «Дума про дівку-бранку — Марусю Богуславку», ми мали також таку гарну річ, як розроблена з Леонтовича «Навгороді та все білії маки». Але всіх його творів нам не довелося співати, бо такі речі, як «На майдані», «Крокове коло», «Петро Конашевич-Сагайдачний», «Татарська сюїта», «Пан Каньовський», «Вій», «Сотник», «Наймичка» та інші, як і симфонічна музика, були написані Вериківським пізніше, вже після повернення з заслання, із Сибіру.

Коли М. Вериківський був відсутній, то на проби приходили заступати його кілька разів Верховинець, що розучував з нами свої твори, і один раз Нестор Городовенко. Кілька разів приходив і композитор Пилип Козицький, що також приносив свої твори для нашого хору.

Коли мене вхопив життєвий вир, як лектора української мови, студента Медичного Інституту та керівника драматичного гуртка студентів, я мусів назавжди відірватися від мого улюбленого хору.

Московська влада «пожаліла» Михайла Вериківського і дала йому дожити до смерти в її лабетах. Якби він був з нами, якби він був зумів вирватися із цього «советського раю», він — на волі — своєю творчістю повів би нас до світлих обріїв дальшого розгортання незрівняної краси українського музичного мистецтва.

Марія ЛУКІЯНЕНКО

СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ

(Продовження, 2)

Вже другий день мандрував Ясон. Він виглядав так, як кожен молодець з околиць Магnezії. — Груба вовняна накидка, торбина з харчами і міцні шкіряні сандали. В руках він ніс, за звичаєм гірських пастухів, два міцні списи. Дорога не була дуже тяжка і Ясон з приємністю згадував свій нічліг на горі з пастухами. Вони йому дуже сподобались: цирі, прості й гостинні. Ще більше було приємне те, що під їхнім гостинним дахом він пересидів страшну грозу. Тепер він дихав свіжим вогким повітрям і спішив у напрямі моря.

Дорога чим далі ширшала. З ледве помітної стежки вона помалу перетворилась у широкий шлях, по якому, час від часу, селяни на віслюках спішили до міста на ринок.

До міста вже було недалеко. З останнього закруту дороги Ясон виразно бачив мури міста і царський палац на підвищенні.

Його серце забилося жвавіше і він приспішив крок — та ось несподівана перешкода. Бурхлива ріка несла брудні хвилі вздовж долини. Дорога вривалась на березі й тільки порозкидані колоди вказували на те, що тут колись був місток. Віля зруйнованого містка сиділа стара бабуса і з сльозами на очах дивилась на воду. Ясон чемно привітався:

— Доброго дня, бабусю! Чого ти плачеш?

Старенька з благанням в очах глянула на молодця:

— І як же мені не плакати, синку, коли мій власний син лежить хворий у місті, а я не можу перейти на другий берег?! Ось там трохи нижче є брід, та я немічна, не можу сама перейти, а ніхто не зглянеться наді мною.

Ясонові стало жаль старої. Без довгої надуми, він шпурнув списа на другий берег річки і підставив свої широкі плечі:

— Сідай, бабусю. Мені теж треба на той бік, то ми вже якось разом перейдемо.

Бабуса, хоч на вигляд маленька й сухенька, була досить важка. Ясон без вагання побрів у воду. Від недавньої зливи ріка широко розлилась, так що було куди брести. Вода холодна й рвучка. До того ж дно вкрите гострим слизьким камінням. Іти було тяжко. Бабуса робилась щораз важчою. Ноги сковзались по нерівному камінню. Берег уже недалеко, та Ясонові почало темніти в очах. Він відчував, що ніби ніс на плечах кам'яну гору і вже не мав сили опиратись прудкій течії. Та в закутині мозку бреніла думка: »І ти хочеш бути царем Іолка? Та ти навіть не можеш перенести через воду одного з твоїх підданих!«

І останнім зусиллям Ясон видряпавсь на берег. Зовсім знесилений, він упав на траву. Нарешті серце перестало рватись із грудей і віддих був легший. Ясон оглянувся навколо. Бабусі ніде не було видно. Його накидка промокла, торбина зникла, а на ногах залишився тільки один сандал. Неясний страх охопив молодця.

»Це напевно була сама Гера!« — подумав Ясон — »Це вона прийшла випробувати мою силу...«

Але ж зразу в його серці зродилась і радість:

»Та я ж виконав її прохання! А те, що сама Гера зволила мене випробувати, — це не абиякий знак!«

І з новим припливом завзяття Ясон підібрав свої списи і подався до мурів міста, за якими його чекало невідоме.

*

Над берегом моря відбувалась урочиста церемонія. Повні поваги жреці поволи поливали вином жертovníк у честь Посейдона. На огні шкваркотіло м'ясо з білих биків і над святковою юрбою розходився сильний запах гарячого вина й горілого м'яса.

За жрецьями стояв Пелій у шовкових шатах. Його нетерплячий вигляд показував, що він чимсь непокоїться і хотів би якнайшвидше відбутися всю парадю. — Та що зробиш? Божественних справ не можна прискіпити, тим більше, що це була б зневага його батька Посейдона!

Крім того навколо стояли мужі з найсильніших і найбагатших домів Іолку. Перед ними він мусить показати приклад. І так не раз і не два доходили до нього слухи, що громадяни Іолку згадували, що їхнім царем мав бути Есон, а не він, Пелій.

Взагалі в останні часи він відчував присутність темних сил. Добробут Іолку потрохи занепадав. Хитрі араби і левантійці не купували шкір і оливок, як перед тим. Їм далеко ближче було торгувати з Троєю, — та й дешевше. А тепер хоч віддавай своє добро за півдарма.

Пелій похмуро розглядався навколо. Нарешті його погляд зупинився на почесних гостях: біля нього стояли Ферет, цар Фер, і Амфаон, цар Пілів. Обидва були нерідними братами Есона і обидва були еолійцями.

Пелія взяла досада. — І чому вони не були на тім погребнім бенкеті? Він би тепер мав двох ворогів менше! А так хитрі лиси тільки й чекають на нагоду, щоб зіпхнути його з трону Іолку!... Добре, що їх двох. Дотепер вони сварились між собою і, з його допомогою, далі будуть.

Ця думка трохи заспокоїла його, та на її місце зараз прийшла друга: що робити з царською скарбницею? Вона вже й так майже порожня, а тут ще й торги занепадають! До того ж громадяни міста напевно оскаржують за це його, а не троянців. От якби десь роздобути золота, чи хоч би бурштину... На такий товар завжди знайдуться купці! Ходять чутки, що в далекій Колхиді є повно того добра! Та на саму згадку про Колхиду Пелій мимоволі здригнувся. — Вже кілька років він не міг добре спати вночі. І не раз йому здавалось, що хтось до нього підходить, простягає руки, або

зловіщо сміється. Він уже думав, що то Мойри або Еринії прийшли чекати на його душу. Відразу ж він вислав післанця до дельфійського оракула, та той лиш відповів: »Бережись людини з одним сандалом!«

Він вже дав загальний наказ, щоб арештувати всіх мужчин з одним сандалом, але дотепер нікого не заарештовано, а всі селяни почали ходити босі.

А вночі він і далі спав погано. З часом він почав думати, що це привид Фрікса вимагає похорону і тим трохи себе підбадьорив.

Раптова тиша вразила Пелія. Він здивовано глянув на жреців. Всі дивились на нього. — Та це ж його черга тепер! Як правний цар морського міста і син Посейдона, він мусить брати шлюб із морем.

Повільними, але твердими кроками він вийшов на скелю над морем. — Скільки заздросців було видно в очах Ферета і Амфаона! — і рішучим рухом стягнув з пальця перстень. Потім, так само повільно, він розмахнувся і кинув його якнайдалі в море. — Церемонія скінчилась.

Поважно він зійшов до своїх гостей і запросив до себе в колісницю. Ферет і Амфаон сіли напроти Пелія. Візник хляснув віжками і пишню вбрані віслюки рушили з копита. За ними підтюпцем побігла почесна сторожа обидвох царків.

Пелія знов розібрав гнів: »Чи вони йому не довіряють, чи що? Чому завжди тягають за собою свою сторожу?!«

Та дальші роздумування перервав крик людей: — »Людина з одним сандалом! Дивіться, людина з одним сандалом!«

Нетерплячим рухом руки Пелій звелів візникові їхати туди, звідки було чути крик. Колісниця завернула вбік і виїхала на ринок. Юрба розступилась перед колісницею і нарешті перед царем стояв стрункий, високий молодець, кремезний і гарний з лиця. Два могутні списи і горда постава надавали йому грізного і войовничого вигляду. Одна нога в нього була боса!

Пелій від хвилювання аж встав. Та відразу стримався і грізним голосом звернувся до молодця:

— Хто ти, чужинче?! З чiego ти роду і чого тут шукаєш? Чи не знаєш, що кара смерті чекає кожного, хто носить один сандал?!

Та грізний голос Пелія зовсім не злякав молодця. Він рішучим кроком підійшов до колісниці й сміливо відповів:

— Сьогодні вранці я допоміг старій бабусі — я переніс її через річку і при цьому згубив сандала. Чи за це у вас карають смертю? Чи це часом не новий закон мудрого царя Пелія?

Пелій скипів: »Зухвалий чужинче! Ти ще віджалуєш свої слова!«

Цар махнув рукою і вмить навколо юнака утворилось кільце царських вояків. Вже трохи спокійнішим голосом Пелій знову запитав:

— Чужинче, що б ти зробив з людиною, яка має принести тобі смерть? І майже без надуми юнак відповів:

— Я послав би її здобути золоте руно!

Усміхнувся Пелій і солодким голосом продовжував:

— Я, цар Пелій, вже давно чув, що від людини в однім сандалі може прийти тільки нещастя. Ні, юначе, тебе чекає смерть, а не подорож до Колхіди!

Та юнак і далі не втратив свого спокою. Він рішуче підніс голову і сильним, але спокійним голосом промовив:

— Якщо ти цар Пелій, то саме до тебе я й прийшов! Знай, що я, Ясон, син правного царя Іолку, а ти, Пелію, неправно забрав трон у свого брата, а мого батька Есона! Я, Ясон, уроджений в Іолку і син царя Есона, прийшов до свого міста відібрати від тебе батьківський трон!

Все завмерло навколо в напружений мовчанці. Та раптом Ферет заговорив: »Вітаємо тебе царевичу на рідних землях!«

Амфаон підхопив: »Я ніколи не думав, що буду мати радість вітати такого гарного небожа!«

І обое кинулись обіймати Ясона.

— Слава! Слава! — загукали вояки Ферета і Амфаона.

На ринку постало замішання. Та Пелій опанував ситуацію. Голосно, на весь ринок, він звернувся до Ясона:

— Есонів сину! Це справді несподівана радість бачити тебе в мурах рідного міста! Ніхто тобі не заперечує твого уродженого права і я радо передам тобі тягар влади, що я його ніс тільки на прохання твого батька. Але ти мусиш також показати твоїм підданам, що ти справді можеш щось зробити для рідного краю. Визволи нас всіх від прокляття, що вже давно висить над нашим родом — визволи духа Фрікса, що блукає, непохований, в далекій Колхіді. Принеси назад до батьківських берегів золоте руно, яке нам правно належить!

Але чому маємо балакати тут на ринку? Ти напевно хочеш побачитись із своїми батьками. Отже, не марнуймо часу!

Пелій зліз з колісниць і рухом руки запросив Ясона зайняти місце біля себе.

Всі всілись і колісниця рушила в напрямі палацу, залишаючи за собою здивовану юрбу.

*

Вже вечір спадав на мури міста, а Ясон все ще не наговорився з батьком. З бігом розмови він щодаді більше розумів тяжке становище Есона — свого батька, що вже старий і не має сили воювати за трон. І хоч Пелій його вже не пильнує, то куди він може піти? Хто схоче прийняти до себе старого царя без трону? Поява Ясона для батька була тим променем сонця, якого він уже навіть не відважувався чекати.

Дотепер Акаст, син Пелія, поводився як наслідник престолу і часто зневажав свого дядька. Але тепер справа буде цілком інакша! Якщо Ясон привезе до Іолку золоте руно, то хто посміє навіть слово сказати проти такого героя?! Та ж навіть славний Тесей, чи навіть сам Геракл — не пробували такого подвигу! Це, без сумніву, сама Гера надхнула Ясона на такий подвиг!

В надхненого Ясона блищали очі на думку про майбутні подвиги. Тільки, як це все почати? Йому треба буде корабля, вояків і зброї. А де ж це все взяти? Та старий Есон тільки підсміхувався. Він вже мав готовий плян.

«Сину, ти ще молодий і недосвідчений. Чи ти думаєш, що Пелій, або навіть і сусідні царі, дозволять тобі самому привезти це руно? Не забувай, що не один елладець хотів би його мати. Ні, найкраще буде, якщо вас багато поїде по нього. Отже, залиши цю справу до завтра. А на бенкеті Пелія побачимо, що можна зробити».

*

На другий день свята Посейдона Пелій, за старим звичаєм, урядив загальне прийняття. Цим разом всі старались прийти. Хитрий Ферет навіть послав по свого сина. Всім цікаво було, що вирішить зробити Пелій із своїм новознайденим небожем.

Заля вже була переповнена гістьми, коли нарешті з'явився Пелій і, тут рух здивування пролетів через залю: за ним ішли Ясон і Есон. Не один присутній подумав собі: «Видно старий лис таки справді злякався цього чужинця, що називає себе сином Есона. Він навіть свого брата запросив за стіл!»

Та Пелій аж ніяк не показував свого страху. Він зайняв своє місце на троні і звернувся до гостей:

«Шановні родичі й достойні гості! В цей день Посейдонового свята я маю щастя і радість привітати між нами мого небожа, царевича Іолку — Ясона. Мушу сказати, що його присутність це не абиякий вияв ласки богів до нашого краю і до мене особисто».

Тут всі напружили свій слух. А Пелій провадив далі:

«Знайте ж всі, що наш новознайдений царевич виявив бажання, ще поки сяде на царський трон, відзначитись героїзмом на цілу Елладу і принести добробут рідній землі: він вирішив повернути до рідних берегів золоте руно та визволити від безславної смерті дух Фрікса!»

Пелій підніс келих з вином:

— Слава безстрашному синові Іолку! Слава Посейдонові!

— Слава! — загукали гості.

Та тут підвівся Ясон. Він вклонився до Пелія, до гостей і нарешті промовив:

«Шановний дядьку, шановні гості! Нема більшого героїства, як прислужитись своїй батьківщині і я щиро вдячний моєму дядькові за те, що він дає мені таку нагоду. Я певний, що всемогутні боги допоможуть мені в цім, бо тільки вчора сама Гера двічі власкавила мене своєю присутністю. Але хіба тільки громадяни Іолку мають право на золоте руно? Воно належить всім мініцям! Ми всі походимо від славного Мінія, Фріксового діда, що перший осівся в Тессалії. З його отар походив золоторунний баран і ми всі, його нащадки, його спадкоємці! А щоб ніхто не мав ніяких закидів до мене, сина славного міста Іолку, я оголошую, що кожен мінієць може преднатись до мого походу і слава спаде на всіх однаково!»

Присутнім подобалась ця промова. Видно, що молодий Ясон не битий в голову і не піде сам на таке ризиковане діло.

Та ось встав Акаст, син Пелія:

— Я приєднуюсь до Ясоного походу!

За ним підвівся Адмет, син Ферета:

— Я теж!

І ніби на команду встали майже всі присутні юнаки, сини сусідніх царів.

*

Вже місяць пройшов з того часу, як старий Пелій наказав збудувати корабель для молодих героїв. Під керівництвом славного майстра Арга, сина Арестора, зібрались найкращі будівничі в пристані Іолку. День і ніч було чути тюкання сокир та скрегіт пилок. І ось на березі моря, з купи стовбурів могутніх дерев з гори Пеліон, помалу вирости горді зариси човна. Ще ніхто не бачив такого велетня! Аж на 50 весел і з критим верхом! Під покладом було стільки місця, що навіть найвищий воляк міг своїдно стояти.

А тим часом до Ясона приходили нові добровільці. Він усіх їх гостив під дахом Пелія і час летів. Нарешті човен був готовий. Навантажений усякими дарами землі, він похитувався на морських хвилях і чекав на своїх моряків.

Тим часом Ясон збирав своїх моряків — товаришів подорожі. Для всіх бажаючих не було місця і трудно було вирішити, хто поїде, а хто ні. Нарешті старий Ясон розсудив справу: «Всім вам відомо, що, як сказав дельфійський оракул, тільки тоді рід мінійців зазнає добробуту, коли золоте руно повернеться додому. Тому пропоную, щоб з кожного міста Еллади був присутній бодай один герой, а якщо їх буде більше, то хай кидають жеребок! Так всі будемо мати славу».

Врешті в похід по золоте руно вибралися найбільші герої Греції: Кого тільки не було серед них: був Геракл, Зевсів син, був могутній Тесей, були сини Зевса і Лади, Кастор і Полідевк із своїми друзями Ідасом та Лінкесом, і крилаті герої Калаїд і Зет, сини Борея й Оріфії, і Мелеагр з Калідону, і могутній Анкей, і Адмет, і Теламон, і — очевидно — Ясон, і багато інших. Серед героїв був і співець Орфей. Ніколи ще Греція не бачила такого збору героїв.

Був готовий і корабель для героїв, названий у честь будівничого — «Арго». За назвою корабля «Арго» названо й героїв, що брали участь у поході, «аргонантами» (моряки з «Арго»).

Надійшов день від'їзду. Всі аргонанти зібрались над берегом моря. Ще ніколи ніхто не бачив такої славної залоги корабля!

Ясон вклав перед громаду і звернувся до всіх аргонантів:

— Дорогі й шановні гості! Ви всі зібрались тут на мій заклик, щоб помогти вкрити славою рід Мінія. Між нами є багато славних мужів, про яких подвиги говорить ціла Еллада, — Ясон глянув у бік Геракла. — Тому пропоную, щоб ми зараз вибрали провідника нашої мандрівки! Пропоную — Геракла!

— Геракла! Геракла! — загукали й інші.

Геракл вийшов на підвищення і підніс свою могутню руку. Всі затихли:

— Я дякую всім за таку честь. Але ми всі зібрались на заклик Ясона. Це була його ідея, і йому належить перше місце. Крім того, я тепер на службі у Еврістея. Я скінчив. — І Геракл зійшов з підвищення.

Після цієї промови вже ніхто нікого не пропонував і Ясон відразу взявся до діла.

Перш за все кинули жеребки на місце в човні, але всі погодились і без жеребка, що Геракл і Анкай мусять мати середущі весла. Тіфія одноголосно признали керманичем, а на носі корабля став далекозорий Лінкей, від погляду якого ніщо не могло сховатись.

Тим часом Ясон наказав збудувати на березі вівтар Аполлонові і пожертвувати йому два найкращі бики з царської череди. Зробив це він на вимогу оракула, який обіцяв, що в дорозі аргонавти будуть під охороною могутнього бога.

Одного бика забив Геракл своєю палицею, а другого — Анкай сокирою. Жертвоприношення затяглось довго. Як уже вибрані шматки м'яса догоріли на жертovníку, Ясон вилив на вогонь священний олій.

Високо спалахнуло полум'я. Раптом Ідмон, син Аполлона, впав на землю і тихо прошепотів: «Мій батько каже, що наша подорож закінчиться щасливо, але я буду похований в далекій Азії».

Після цього всі присутні засіли до бенкету. Пир тривав цілу ніч, а як тільки перші промені сонця зачервонили небо, всі, на наказ Ясона, зайняли свої місця і під свіжим вітром гордий «Арго» відплив у море.

Вітер був погідний і широке вітрило несло корабель, без помочі весел, у далеке невідоме.

АРГОНАВТИ НА ЛЕМНОСІ

Подорож заповідалась чудова. Видно, що боги задоволені із жертв, бо сонечко — світлосяйний бог Геліос — пестило моряків своїм промінням, а погідний вітер увесь час виповнював вітрила гордого «Арго». Славна залага цілий час сушила весла і попивала вино. Орфей при кожній нагоді співав своїх незрівняних пісень. Час проходив приємно. Навіть славний мореплавець Навплій згоджувався з керманичем щодо напрямку на острів Лемнос.

Нарешті через кілька днів на обрії показалися зариси землі. — «Це Лемнос!», скрикнули одночасно Невплій і Тіфій.

«Хвала богам за їхню ласку!» — загукали герої. — «Нам би розім'яти ноги!»

Та Ясон відразу їх охолодив: «Шановне товариство! Хто знає, як нас прийме цар Тоант? Ми всі чули про його дивні смаки й про те, що його гостинність може раптово зникнути без жодної видимої причини. Я пропоную бути обережними!»

Тим часом беріг зростав перед їх очима і вже можна було розрізнити на обрії мури міста. На березі метушились люди. Отже мешканці Лемносу помітили корабель і готувались зустріти аргонавтів.

Тіфій завернув «Арго» на розлогий піщаний берег і крикнув, щоб спустили вітрила. Лагідно зашарудів пісок під дном корабля і «Арго» зупинивсь.

Майже відразу на березі з'явилась група озброєних людей. Вони розкинулися півколом довкруги »Арго«, але близько не підходили.

Така негостинна зустріч мешканців Лемносу розгнівила Геракла.

— Чи маємо злякатись оцих, одягнених у шкіри, опудал!? Та я сам беруся їх розігнати і змусити просити пощади! — і з цими словами він уже сягнув по свою палицю.

Та тут вмішався Ехіон:

— Шановне товариство! Славний Геракле! Ніхто не сумнівається в нашій героїстві, ані в твоїй, Геракле, силі! Але мій батько, Гермес, завжди навчав, що перед тим, як хапатися за зброю, варто поспробувати язика. Чи не краще бути прошеним гостем у домі, ніж силою вимагати гостинності? З дозволу Ясона я беруся піти на переговори і поладити це маленьке непорозуміння. Я цілком покладаюся на науку мого батька, не даремно ж йому поклоняються всі купці й злодії!

Слова Ехіона захопили всіх і Ясон без вагання кивнув головою на знак згоди.

Ехіон скочив у воду і побрів назустріч озброєним чужинцям.

З покладу »Арго« було видно, як вони його оточили. Вітер часом доносив уривки слів, що їх трудно було зрозуміти, але Ехіон виглядав спокійним. Він вимахував руками, показував на корабель, потім, побожно, на небо і, нарешті, на мури міста. Його слова зробили видно добре враження, бо з юрби вояків хтось щодуху побіг до міста, а решта посідала на землю. А Ехіон з привітним усміхом на лиці, повільним кроком, повернувся до »Арго«. Нарешті він виліз на поклад і широка усмішка вкрила його обличчя.

— Ясоне! Друзі! Та ми добре потрапили! Оці вояки — це жінки міста Мірину, столиці Лемносу. Їхні чоловіки відплили кудись, а вони думали, що ми їдемо грабувати їх. Тому й озброїлись проти нас. Але я їм пояснив, що ми їдемо з волі богів, що багато з нас мають в собі божественну кров і що ми бажаємо лише віддати честь їхнім богам і господарям.

У всіх обличчя роз'ясніли. Це справді було всім до вподоби. »Молодець, Ехіон! І як він мудро поладовив справу!«

Тільки Геракл не був задоволений. — »Бабство! Пхе! Це нам цього бракувало! Через них ми ще наберемось клопоту. Ви, як хочете, користайтесь із їхньої гостинності, але я з Гіласом залишусь пильнувати »Арго«. Нам двом вистачить взаємного товариства».

Час ішов. Аргонавти чекали на якісь прояви гостинності з боку міста, але його брама далі була зачинена. Жінки на березі очевидно теж не знали, що робити, бо зібрались разом і цілий час говорили.

Аж нарешті з міста вийшла процесія. Вже на перший погляд було видно, що це самі жінки. Всі молоді й пишно вбрані. Процесія поволі підійшла до корабля і зупинилась.

На знак Ясона, всі герої зійшли на берег і віддали почесть жінці, що стояла на чолі процесії. Що вона була царського роду — не було сумніву; золоті оздобы і очевидна пошана до неї інших жінок відразу впадали в очі.

Жінка заговорила перша:

— Шановні гості! Вибачте, що ми змусили вас так довго чекати на нас. Мушу вам признатись, що ми спочатку не знали, як вас приймати і скликали загальну раду. Справа в тому, що наші чоловіки їздили підбоєм на тракійське побережжя і так їм уподобались тамошні жінки, що вони покинули нас назавжди. Отже, як бачите, на цім острові живуть тільки слабосилі жінки, що мусять самі берегти себе від лихих людей. Але ваша присутність для нас велика честь і ми раді прийняти таких славних героїв у наших осиротілих домах. І, Гіпсіпіла, дочка царя Тоанта, в імені міста Мірину запрошую вас всіх до палацу на святковий бенкет, приготований у вашу честь!

Інші жінки схвально кивали головами.

Всі аргонавти були задоволені, Ясон виступив наперед і звернувся до Гіпсіпіли:

— Царице Лемносу! Ми радо приймасмо твоє запрошення. Нам тільки прикро, що не можемо назавжди залишитись на цій гостинній землі. Бо треба тобі знати, що мета нашої мандрівки означена богами і ми не можемо від неї відхилитись. Я сам знаходжусь під опікою матері Гери, яку ви всі шануете.

Я маю до тебе одне прохання. Ми хочемо скласти пожертву Зевсові, опікунові мореплавців. Прошу Тебе допомогти нам у цьому.

Гіпсіпіла на знак згоди подала йому руку і всі рушили в напрямі міста.

*

Вже кілька місяців гостювали аргонавти на гостинному острові. Багато з них поженилось, а Ясона всі шанували, як некоронованого царя Лемносу.

Журавлі давно полетіли на південь і вже незабаром мали вертатись. Всі герої почували себе так, як у себе вдома. Нікому й на думку не спало залишати гостинні береги.

Тільки Геракл тримався осторонь. Після принесення жертви Зевсові й першого бенкету, він разом з Гіласом повернувся до корабля і більше не показувався в місті. Хоч не одна молодиця приносила йому вино чи інші речі і запрошувала до себе в гості, він і далі жив на кораблі й ставав щораз більше похмурих. Навіть Ясон звернув на це увагу, і одного вечора, при склянці вина, почав з Гіпсіпілою розмову про те, що їм уже пора їхати далі. Гіпсіпіла про те й слухати не хотіла.

— Чи вам тут зле? Чого вам тягаться по далеких морях і чужих країнах? Ти, Ясоне, мій перший і останній муж. Я певна, що з твоїм від'їздом нещастя впаде на мою голову. Не смійся, я це бачила у вогні жертвенного багаття ще в день твого приїзду! Невже ти будеш це заперечувати?! Чи ти хотів би залишити мене напризволяще?

— Кохана! Ти мені дорікаєш, але не стараєшся зрозуміти мого становища. Я сам залишився б з тобою до кінця моїх днів, але ж я відповідаю перед богами і моїми товаришами подорожі. Подумай тільки, що станеться, коли ваші чоловіки повернуться нарешті до своїх жінок? Чи ми мали б відплачувати за вашу гостинність пролиттям крові ваших синів і батьків? Краще буде, як ми від'їдемо. Крім того, що подумають решта аргонавтів?

Вони напевно пригадають свої обіцянки Гері й Посейдонові і я не зможу їх стримати!

Запала мовчанка. Нарешті Гіпсіпіла ніяково заговорила:

— Ясоне, мушу тобі признатися, що ми розповіли не всю правду. Чи ти звернув увагу, що в нашому місті взагалі немає мужчин? Я маю на думці не тільки дорослих, а навіть дітей. Отже знай, що справді сталося. Наші чоловіки так уподобали собі тракійських жінок, що привезли їх із собою і жили з ними, не зважаючи на своїх власних дружин. А ті чужинки вживали якесь чарівне зілля, бо від них завжди йшов дивний запах. Всі наші мужчини, як тільки познайомились із тракійками, заявили, що ми, їх законні жінки, смердимо і що їм бридко з нами навіть говорити. Чи ти можеш уявити собі більшу образу?! Отже, всі жінки Лемносу скликали раду і постановили вигнати всіх мужчин, разом із їхніми любками і дітьми не тільки з Мірину, а взагалі з Лемносу. Так ми і зробили. Тепер хіба не бачиш, що нам нема чого сподіватись на повернення наших чоловіків. Між іншим, це й було причиною того, що ви мусіли так довго чекати під мурами міста. Після зради наших чоловіків ми постановили взагалі не пускати мужчин до Мірину. Але, коли ми довідалися, хто ви, то скликали загальну раду, щоб вирішити, як вас прийняти... Ми вже готові були вислати вам привітальні дари і відразу відслати вас далі, але тут моя стара нянька Полуксо сказала таке: »Ви всі багато говорили і думаєте, що мудро врадили. Послухайте ж ще й мого, може й немудрого слова. Ви всі злі на мужчин через поведінку ваших чоловіків. Але ви думаєте тільки про сьогодні. А що ж буде далі? Без чоловіків ви не матимете родин і хто ж тоді буде шанувати вашу старість чи пильнувати родинного вогнища? Моя думка така: запросіть тих славних молодців до себе, вийдіть за них заміж та й живіть щасливо!«

Ці слова припали всім жінкам до вподоби і ми відразу пішли просити вас до міста. Чи думаєш ти, Ясоне, що з таким наставленням наші жінки не дадуть собі ради іє сумлінням аргонавтів? Сила матері Гері велика! І хоч твій дядько Пелій покланяється Посейдонові, я перена, що богиня Гера скерус і бога Посейдона на свою думку!»

Після цієї розмови Ясон вже не згадував про від'їзд. Але їхнє спокійне життя скінчилось одного погідного ранку. Причинився до того не хто інший, як Геракл. Жіночі чари на нього не впливали, а бездіяльне життя його безмежно нудило. Нарешті одного ранку він вирішив, що вже час пливати далі. Взявши свою палицю, він скорим кроком пішов до міста. Сонце тількищо показалося на обрії і всі мешканці Мірину ще спали... Та це аж ніяк не турбувало Геракла. Почавши від крайньої хати, він став гатити палицею в кожні двері.

— Вилізьте із своїх леговиц ви, ледацюги! Розіграли вас перини? Героями хочете себе називати? За жіночі ласки й тепле ліжко ви забули, що богам обіцяли! Ану, покажіться, герої! Чи ви ще далі хочете завоювати золоте руно, чи воно вам тільки сниться?! На майдан! На майдан!

В місті зчинилась колотнеча. Ніхто не розумів, що сталося. Аргонавти хапали зброю і, мов розлючені оси, з помстою в очах, вибігали з хат. Всі

сподівались побачити ворога, але посеред майдану стояв, спершись на палицю, сам Геракл. Як уже збіглися всі, він нарешті заговорив:

— Бачу, що ви ще не зовсім збабіли. Дивіться, дивіться! Та дехто з вас ще й досі зброю має! Я вже думав, що ви забули, як меч виглядає! Якщо ні, то може б ви пригадали, чого ми сюди приїхали!

Що? Ніхто не має відваги розкрити рота? Видно, що ви пригадуєте. В такому разі нам нема чого чекати на жіноцтво. Он там, на березі, стоїть «Арго» — чекає на свою залогу. Чого нам ще треба? Я більше не маю що сказати. Я йду на корабель і пливу далі. Якщо ж хто боїться пригод, то хай тут залишається!

Геракл закинув свою палицю на плече і пішов геть із міста. За ним із засоромленими обличчями рушили інші.

Мовчки вибрались всі на поклад. Тіфій крикнув і всі взялись за весла. Мов птиця з клітки, рвався «Арго» в безмежний морський простір, залишаючи гостинний Лемнос і осамітнених жінок, що вже почали збігатись на берег.

З сумом дивилися аргонавти на зелені береги острова й на мури міста, в якому вони так безжурно жили. Але кожний удар весел все далі й далі відривав «Арго» від берегів, аж нарешті останні зариси острова зникли на обрії.

За порадою Навплія, Ясон вирішив спершу заїхати до Самоотракії, де Кабейри, слуги нищівної Персефони, посвячували гідних мореплавців у містерії своєї богині. Ці містерії, так твердив Навплій, захищали моряків від катастроф і, очевидно, що з їхнього боку було б зовсім немудро не скористати з такої нагоди.

Боги сприяли їхнім замірам. Без жодних пригод аргонавти дістались до Самоотракії.

Побачивши таку славу залогу «Арго» й її щедрі дари, богині Кабейри відразу згодились прийняти їх до культу Персефони.

Ще того ж вечора почались жертвоприношення. Потім цілу ніч аргонавти танцювали навколо вогнища і співали пісень у честь повного місяця і могутньої богині. А вранці «Арго» знову борознив морські хвилі.

(Далі буде)

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

З НОВИХ ВИДАНЬ

Шоста збірка поезій Яра Славутича

Яр Славутич: «МАЄСТАТ» Шоста збірка поезій. В-во «Славутич». Едмонтон, 1962.

Нова збірка поезій Яра Славутича має три тематичні розділи: «Маєстат булави», «Флорентійські сонети» і «Північне сяйво».

Як у попередніх збірках, так і в цій завжди впаде в очі (і до слуху!) добірність вислову і таке ж добірне звучання вірша. Ви не зустрінете тут, наприклад, отієї дитячої беспорядности (як помічаємо це в багатьох сучасних — і визнаних і в початківців, що сталося ніби якоюсь пошестю), коли автор не в стані інакше убгати в речення прийменника «і», як не «вбивши» його як голосівку, а давши тільки шкаралуцу його у вигляді йоти (й), і то часто після приголосної або навіть на початку віршового рядка. Ні, автор свідомий того, що вірш — це в першу чергу добре звучання його, ритміка, як у малюнку — контури і кольори. Крім звичайних клясичних ритмів, автор пробує — і дуже вдало — окремі відміни тих ритмів, як от на сторінках 8 і 32 (строфа — двостоповий анапест плюс амфібрахий у двох рядках та двостоповий анапест плюс ямб — з перехресними римами).

На зміст самих поезій, як про це вимовно говорить сама назва збірки, складаються лірично-споглядальні та патріотичні вірші, писані останніми роками, хоч початки деяких сягають ще часів останньої війни, як от поезія на стор. 32 («На-

ми снили поліські пущі» — про дії УПА). Часто в цих поезіях автор порушує теми у зв'язку із якимись історичними подіями, тим самим спонукаючи читача до історіософічних міркувань, як от у дуже красній та оригінальній поезії «Одігітрія плаче в чужім Ченстохові» (стор. 20). Читання таких мистецьки виконаних поезій змушує читача гірко задуматись над тим, чому ті сусіди, Польща і Московія, що були бідніші нас культурно, обкрадали нас і таки доскочили командних становищ, а український нарід, будиши талановитим і хоробрим, стався погноєм їх, на якому розбуяла їхня міць і культура?!... У напрямку такої плідної задуми діють також — «Монолог перед шаблею» та «Полтавська битва», — це уривки з поеми «Мазепа», як також мало не всі тут подані поезії.

Сонети присвячені одвідинам Флоренції (61-го року); сонети ці — клясичного зразка і з гарним енергійним висловом. Це — фрагменти іншого світу, короткий зирк у клясичну минувшину. Декілька сонетів с і в попередньому розділі.

Із циклю «Північне сяйво» автор дав 4 поезії; закінчення першої з них бринить ось так:

Тільки ти, українське слово,
Як північне сяйво з вишин,
Світиш, граєш, гориш святково
І даруєш безсмертний крин.

Тут наприкінці автор подав таку примітку: «Після зборів, де групка

звироднілих русинів виступала проти української мови». Із цього бачимо, як нелегко піонерам українства поборювати застарілу інертність рабства! *«Це обмов яничарський голод Прагне вбити буття моє»* — такі тут є гіркі рядки у згаданих поезії.

Ще декілька слів про деякі недогляди. Відомо, що московська «наука» ніколи не шанувала і не шанує наших географічних назв, а подає завжди перевернуті на свій штиб. Тож і автор збірки впав жертвою московського фальшування назв. Так от назва річки, над якою розташована Полтава (на стор. 14) подана *«Ворскла»* (так в усіх московських підручниках географії), але народна українська назва *«Ворскло»*. Також у згаданих поезії про Одигітрію, шануючи сусідську форму назви (щоб і вони наші пошанували), слід би дати *«в чужій Ченстохові»* (ж. р.).

Варто ще підкреслити гарні або міцні вдалі вислови, як от: *«З тобою, відродо, я в думках живу І сум коротая з тобою»* (стор. 12). *«Розриті Москвою могили Московською*

кров'ю кропи» (стор. 19). *«Я бачу... Як вулиць вітальні каштани Палають мільйонами свіч»* (стор. 24). *«Багио Москви — нехай же вас поб'є, Як Божий бич, Тарасове прокляття!»* (стор. 29, *«Шевченко в Вінніпезі»*). Або такий уривок:

*«Повернулися із Берези,
З-за Байкалу і Соловків, —
Багатюці, неначе креси,
Гнівом часу, жалем віків»*
(стор. 32).

Отже, бачимо, що автор дбає як про ідейний бік своїх творів, так і про поправність і добірність вислову, і це — без перебільшення — вигідно його вирізняє з-поміж сучасних авторів, багатьом з яких важливо — щось, мовляв, сказати, а як — це вже для них дрібниця, про яку не варто багато журитись... Почасти ці саме автори і співвідповідальні (поруч, звичайно, з багатьма редакторами, у яких ще й свій *«правпис!»*... та з деккими занадто *«ліберальними»* мовознавцями) за теперішній, не завжди блискучий, стан нашої мови — у її прилюдних проявах.

Левко РОМЕН

Докторська дисертація о. Богдана Куриласа

О. Богдан Курилас, ЧНІ: *«З'ЄДНАННЯ АРХИЄПИСКОПА МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО»* — в історичному і психологічному навітіленні. Докторська дисертація, оборонена в УВУ. УНОТ, Вельгія, Українські Отці Редемптористи, Вінніпег, Канада, 1962.

Поет, прозаїк, драматург і проповідник (теж друкованим словом) о. д-р Б. Курилас видав друком свій найншвіший, науковий, твір, що не

призначений для широкого загалу, а тільки для вузького кола українських науковців і богословів.

Тема, яку обрав автор, як і сама постаць архієпископа М. Смотрицького, деякою мірою контрверсійна і справді треба великого такту й вирозуміння, треба правдивої християнської любови, щоб опрацювати цю тему *«сіне іре ет студіо»* (без гніву й пристрасти) та оборонити її для того, щоб здобути учений ступінь. До

того ж і сувора наукова метода, якої автор дотримувався, не дозволила йому на однобічність чи на «підтягування» фактів, отже — не допустила і до фальшивих висновків.

Психологічно-філософічний аспект, що його обрав автор для висвітлення діяльності і переживань архієпископа М. Смотрицького в той бурхливий час після Берестейської Унії, зумовив те, що цю наукову книжку читається з великим заінтересуванням. Автор, побіч з'ясування жакливого стану релігійної боротьби, що її переживала вся Україна-Русь на переломі 16-17 сторіч, показує, мов на фільмовій стрічці, життя цієї високоосвіченої людини (архієп. М. Смотрицький студіював упродовж 10-ти років у кількох західноєвропейських університетах) із її пребагатими внутрішніми переживаннями, сумнівами, поворотами й наверненнями. Показав і велику палку любов архієп. М. Смотрицького до України-Руси і до її Церкви. Ота людська сторінка високого церковного достойника, вимагала від дослідника безсторонності і об'єктивної оцінки подій і чинів, отже — великої тонкості й вичуття. Автор, на нашу думку, не

перетягнув струни в жодному напрямі.

Історичні факти, подані в книжці з докладністю, примушують читача не тільки призадуматися над ними, а й прирівняти їх до нашої доби, до сучасних наших «полемістів» і «борців» за не одну таку «правду», яка в дальшому житті народу може виявитися така ж не потрібна і шкідлива, як і релігійна боротьба в Україні в ті часи, коли треба було будувати державу. Заклики й писання архієп. М. Смотрицького, щоб «Русь перестала воювати проти Русі», — гостро актуальні й сьогодні. Тому, якщо можна висловити таке побажання, цю книжку повинні прочитати всі священики, — католики й православні, — бо вони ж, як душпастирі, знайдуть у ній не один факт, не один приклад злочасного гріха релігійної петерпимости, яка так, на наше нещастя, закорінена серед обидвох віровизнань нашого народу.

Чепурне видання книжки і велика бібліографія підносять її вартість. Хотілося б тільки, щоб наступне видання цієї книжки скрашувала нова обкладинка.

Софія НАУМОВИЧ

НОВЕ ЧИСЛО «ФЕНІКСУ»

Вже появилось 11-те число журналу молодих «ФЕНІКС», що є офіційним органом Товариства Української Студіючої Молоді ім. Миколи Міхновського.

В журналі знайдете статті на ідеологічні, політичні, мистецькі й інші теми, як рівнож хропіку Осередків ТУСМ-у.

Журнал «ФЕНІКС» повинен стати настільною лектурою в кожній українській інтелектуальній родині.

Ціна журналу 1 дол.
Журнал можна набути в Адміністратора «Фенікс-у»:

Jaroslav Petruch
225 Smith Street
Newark 6, N.J., U.S.A.

або у видавництві «Шлях Перемоги»:

8 München 8, Zeppelinstr. 67
Bundesrepublik Deutschland.

та у книгарнях і кіосках в Європі, Америці й Канаді.

ХРОНІКА

З українського життя у діаспорі

* Митрополит-Ісповідник Кир Йосиф Сліпий на волі. 9-го лютого ц. р. до Риму прибув Митрополит-Ісповідник, Архієпископ Львівської Митрополії, Ексцеленція Йосиф Сліпий, що впродовж 18-ти років був ув'язнений і перебував у московських концтаборах та в'язницях. Зараз другого дня вранці українського Архипастиря прийняв на окрему аудієнцію Святіший Отець, Папа Іван XXIII. Українська громадськість у вільному світі прийняла вістку про звільнення Митрополита з великою радістю, вітаючи його телеграмами і листами. Поки що ні Ватикан, ні українські Владика ще не подали жодного офіційного комунікату в справі звільнення Митрополита Йосифа Сліпого.

* Відзначення річниць 22-го січня. У січні ц. р. в усіх країнах вільного світу, де живуть українці, велично й масово відзначено 45-ту річницю проголошення державної самостійності України IV-им Універсалом Центральної Ради 22-го січня 1918 року. На урядових будинках багатьох міст США і Канади були вивішені українські національні прапори.

Сенат і Палата Репрезентантів США, відкриваючи свої Сесії, відзначили річницю відновлення Української держави молитвами українських священиків та промовами американських сенаторів і конгресменів. Багато губернаторів американських стейтів і посаджених міст святковими проклямаціями проголосили «Український День». Радіостанція «Голос Америки» у своїх радіомовленнях пригадала, що 45 років тому

Українська Центральна Рада була проголосила Незалежну Українську Народну Республіку, яку потім силою зброї зруйнували московські більшовики.

Подібні святкування відбулися і в Канаді з ініціативи Ліги Визволення України та Комітету Українців Канади. Особливо велично відзначено день 22-го січня у Торонті. У святкуваннях брали участь і представники канадського парламенту, уряду, самоврядування і т. п. Тут слід згадати міністра закордонних справ Канади Говарда Гріна та прем'єра Онтаріо Джана Робартса.

* Переклад «Кобзаря» Т. Шевченка англійською мовою. Професор Ватсон Кирконел, президент Академії університету і відомий літератор, вже довгий час працює над перекладом «Кобзаря» Т. Шевченка англійською мовою. Переклад майже готовий і повинен з'явитися друком ще цього року. Слід підкреслити, що цей переклад проф. В. Кирконела, як і інша його праця з ділянки української літератури, яку він підготував, призначений для відзначення 150-літніх роковин із дня народження Т. Шевченка, що припадають 1964 року.

* Збірник праць про Т. Шевченка англійською мовою. В серії «Славистичні друки і передруки», що її видає у Газі голландське видавництво Мовтон і Ко, з'явився англійською мовою великий збірник праць про Т. Шевченка п. з. «Тарас Шевченко. 1814-1861. Сімposium». Збірник опублікований заходами Української Академії Наук у США, зредагований українськими науковцями і шевченкознавцями проф. Володимиром Міяковським і проф. Юрієм Шевельовим. Вміщено в ньому дев'ять праць, у цьому сім оригіналь-

них: В. Міяковського «Шевченко в Братстві св. Кирила і Методія», Миколи Шлемкевича «Основи Шевченкового погляду на життя», Юрія Шевельова «1860 рік у Шевченковій творчості», Дем'яна Горняткевича «Проблеми в оцінці Шевченка, як мистця», Валеріяна Ревуцького «Шевченко і його «Кобзар» в інтелектуальній і політичній історії сторіччя», Петра Одарченка «Шевченко в советській літературній критичі».

* Збірник Об'єднання Українських Письменників «Слово». Появився новий Збірник (500 стор.) Об'єднання Українських Письменників, у якому надруковано прозові й поетичні твори 36 авторів: Михайла Івченка, В. Гайдарівського, С. Гординського, В. Лесича, Докії Гуменної, В. Барки, У. Самчука, О. Веретенченка, А. Гака, Л. Полтави, О. Тарнавського, П. Килини, Б. Рубчака, О. Ізарського, Н. Щербини, Яра Славутича, З. Дончука, В. Відаєва, І. Керницького, Ю. Буряківця, Л. Коваленко, Х. Чички, Т. Осьмачки, Галини Журби та ін.

* Сесія УВАН у честь Лесі Українки. 3-го лютого ц. р. в Українському Народному Домі (Вінніпег, Канада) відбулася окрема Сесія УВАН для відзначення 50-тих роковин із дня смерті великої української поетеси Лесі Українки. Доповідь про Лесю Українку прочитала д-р М. Антонович-Рудницька.

* Основуючі Збори українських журналістів в Англії. 23-го січня ц. р. в Лондоні відбулися Основуючі Збори «Товариства Українських Вільних Журналістів» (ТУВЖ). Схвалено статут Товариства і обрано Управу в такому складі: голова — проф. Вол. Шаян, заступники — ред. Г. Драбат, м-р В. Микуча, члени — п. І. Дмитрів, дир. Ю. Заблоцький, ред. В. Бендер, пані м-р Л. Поврозник. Контрольна Комісія: сотн. М. Білий-Карпинець (голова), д-р С. М. Фостун і інж. В. Олесків (члени). Товариство Українських Журналістів у Вел. Британії має свого представника в Управі «Міжнародної Федерації Вільних Жур-

налістів» і більшість його членів належать також і до цієї «Федерації».

* 20-томе видання творів Івана Франка. Нью-Йоркське видавництво «Книгоспілка» видало художні твори Івана Франка у 20-ти томах. Видання це буде, безперечно, одним з кращих здобутків української еміграції у видавничій діяльності.

* Виставка малярських праць Михайла Мороза. У Нью-Йоркській галерії «Панораса» в днях 16-26 січня ц. р. відбулася вже п'ята з черги виставка малярських праць українського маляра Михайла Мороза.

* Професор Павло Юзик — кандидатом сенатором. 5-го лютого ц. р. прем'єр Канади Діфенбейкер іменував чотирьох нових членів Сенату, а між ними і проф. д-ра Павла Юзика, відомого українського громадського діяча і науковця. Тепер у Сенаті Канади є двох українців: проф. П. Юзик і адвокат Іван Гнатюшин, громадський діяч.

* Український Комітет для підготовки Українського дня під час Світової Вистави. В 1964-65 роках у Нью-Йорку має відбутися Світова вистава. З ініціатиби Українського Конгресового Комітету, 17-го січня ц. р. відбулася нарада представників українських інституцій, зокрема хорових, мистецьких і танцювальних груп. Вирішено утворити Український Комітет, який під час Світової вистави має влаштувати окремий Український день. Новостворений Український Комітет очолює Йосип Лисогір, його заступниками обрано Леонтія Крушельницького і Йосипа Гірянця, секретарем — Оксану Вікул, скарбником — адвок. Івана Флиса. Загально-мистецьким керівником є — Ольга Дмитрів, музичним — Іван Задорожний, а балетним — Вадим Силіма.

* Новий журнал української молоді. Центральна Управа Спільки Української Молоді з початком цього року почала видавати журнал «Крилаті» для старшого українського юнацтва. Журнал редагує Колегія, головний редактор — Леонід Полтава.

* 65-ліття поета Є. Маланюка. Нью-йоркський Відділ Товариства Українських Інженерів 1-го лютого 1963 року вшанував у залі Українського Інституту окремим вечором визначного поета й літератора інж. Є. Маланюка. Слово про поета сказав інж. Петро Шох, а твори поета читала пані Я. Ласовська.

* Студія бандуристів у Буенос-Айресі. Заходами Спілки УНІМ в Аргентині засновано Музичну студію гри на бандурі. Завданням Студії є підготувати мистецькі кадри та створити одну репрезентативну капелю бандуристів, що популяризувала б українську національну культуру в Аргентині та в інших країнах Південної Америки. Мистецьким керівником Студії і викладачем теорії музики й співу буде артистка-співачка Тамара Лиходай. Технічне освоєння інструменту викладатиме бандурист А. Чорний.

* Українські переклади Шекспіра у Вашингтоні. З кінцем грудня мин. року у Вашингтоні відбулися конференції американських літературознавців, лінгвістів і фолкльористів, у яких брали участь і українські вчені, між ними проф. Ярослав Рудницький і проф. Яр Славичук. Проф. Я. Рудницький передав Шекспірівській Бібліотеці Фолгера у Вашингтоні українські видання Шекспіра, включно з «Гамлетом» і «Генрі IV», що їх переклав Т. Осінчак.

* Загальні Збори УВАН і Фундації Академії у США. 27-го січня ц. р. в Нью-Йорку відбулися Загальні Збори членів Української Вільної Академії Наук у США і Фундації Академії. Президент Академії проф. О. З. Архимович доповів про наукову і видавничу діяльність Академії в 1962 році. Впродовж звітового часу відбулись 43 наукові засідання Академії, на яких прочитано 65 доповідей. Крім цього влаштовано 5 мистецьких виставок і кілька концертів — вечорів художнього слова. Видано Шевченковий Збірник англійською мовою, річник «Шевченко» та книжку М. Плевака «Статті,

розвідки і бібліографічні матеріали». Проф. В. Мияковський доповів про Музей-Архів Академії, що має багато унікальних матеріалів. Проф. І. Замша розповів історію заснування Академії. М. Коць накреслив план Фундації Академії, яка повинна широко розбудувати свою діяльність. Збори обрали нову Управу в такому складі: голова — М. Коць, секретар — Ф. Бульбенко, члени — Ю. Архипів, І. Гасвський, І. Дубровський, С. Макаренко і С. Чалишів.

* Проф. Юрій Бойко-Блохін викладачем української літератури у Мюнхенському університеті. Ректорат німецького університету ім. Людвіга-Максимиліана у Мюнхені, запросив Юрія Бойка-Блохіна, професора і декана філософічного факультету УВУ у Мюнхені, на становище професора-гостя української літератури, при катедрі славистики, яку очолює визначний німецький славіст, проф. Е. Кошмідер, дійсний член НТШ.

* Альбом рисунків мистця П. Мегики. Заходами Філядельфійського Відділу Об'єднання Мистців України Америки появився Альбом рисунків визначного українського мистця, керівника і професора Мистецької Студії у Філядельфії, Петра Мегики. Альбом має 57 рисунків і передмову до видання С. Гордицького.

* Виставка ікон мистця М. Осінчука. 29-го січня в американській галерії Ліги Дункан у Нью-Йорку відкрито виставку сучасних українських ікон, намальованих відомим українським мистцем-візантологом Михайлом Осінчуком. Михайло Осінчук — один із найстарших ще живучих українських малярів. Коментатори його творчості кажуть, що він своїми студіями і своєю творчістю оновив українське мистецтво малювання ікон.

* Ювілей проф. П. Ковалева. Осередок Праці Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ) у Вашингтоні, при співучасті місцевої групи УВАН

і Об'єднання Українців Вашингтону, наприкінці грудня мин. року відзначив окремою конференцією 35-ліття наукової праці члена НТШ, свого голови, проф. Пантилеймона Ковалева. Одночасно влаштовано і виставку його праць. Показано 120 публікацій, вибраних з-поміж 400, що їх написав проф. П. Ковалів упродовж своєї 35-тилітньої діяльності. Між ними й такі цінні твори, як «Основы формування української мови», «Молитовник-Службеник — пам'ятка XIV-го сторіччя», «Лексичний фонд літературної мови Київського періоду X-XIV стор.» та інші. Проф. П. Ковалів є членом не лише українських наукових установ, а також і чужоземних.

* Виставка мистецьких праць В. Кричевського. Для відзначення 90-тиліття з дня народин і 10-тиліття з дня смерті визначного українського маляра, архітекта і графіка проф. В. Кричевського, УВАН у США влаштувала в Нью-Йорку виставку, на якій показано зразки графічних, архітектурних і малярських праць покійного, світової слави мистця. Виставка тривала від 29-го грудня мин. року до кінця січня ц. р.

* Виставка графіки і рисунків Якова Гніздовського. В днях 8-26 січня ц. р. в галерії «Ми і Світ» у Торонті відбулася виставка праць мистця Якова Гніздовського. Праці Гніздовського здобувають собі міжнародне признание і їх набувають музеї та галерії в Європі й Америці. Після Нарбута, Ковжуна і Бутовича, Я. Гніздовський вирінає як нова, своєрідна органічна постать, що — не зриваючи з традиціями українського мистецтва — відкриває йому нові шляхи у світ сучасності і майбутнього.

Успіхи українських талантів:

* Роман Кузар, молодий учений-славіст, поет, автор багатьох науково-літературних статей, довголітній співробітник «Виз. Шляху», став професором мов у Канзаській університеті (Форт-Г'айтс, США).

* Олег Зуєвський, відомий український поет і перекладач, одержав ступінь доктора філософії у Пенсильванському університеті (США).

* Віра Вовк, українська письменниця і поетеса, що живе в Бразилії, призначена професором літератури у бразильським Католицьким університеті.

* Роман Рудницький, молодий український Католицьким університетів турне по Америці має великі успіхи. Кілька американських міст (Філадельфія, Дітройт та інші) вручили йому золоті ключі.

* Т. Ванджура, український співак-бас, що закінчив музичні курси в Італії, на міжнародному конкурсі оперних арій у Вітербо (Італія) здобув друге місце й одержав золоту медаль.

* Петро Борецький, українець, родом із Вінніпегу, артист, став режисером професійного театру «Вілледж Плейгавз» у Торонті (Канада).

* Інж. Тарас Яськевич, український діяч у Мельбурні (Австралія), обраний членом Виконавчого органу Австралійської Партії Праці.

* Д-р Михайло Яремович є одним з головних проєктувальників плану людини на місяць. Він працює у Вашингтоні під безпосередньою контролею уряду США.

* Інж. Богдан Мах, українець, що прибув до США 12 років тому, призначений директором американських гігантських заводів «Електронік-Бейсик».

* Ярослав Ласовський, молодий український скрипач, ще студент, вже з успіхом дає самостійні концерти в США і має добру оцінку американських музичних критиків.

ПОЖЕРТВИ З НАГОДИ 15-ТИРІЧЧЯ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» І КУПНА ДОМУ УВС

Велика Британія

Листа ч. 1065. Жертвували: по 5 бунтів — М. Колесар, Г. Чеканський; І. Мацуський — 3 ф.; по 1 ф. — Т. Скоропад, В. Висоцький, І. Мурашук, П. Прокопський, М. Ганущак; по 10 ш. — В. Павлюк, А. Качарай, М. Мулик; Д. Кобітович — 6 ш.; по 5 ш. — П. Гарасим, В. Семишин, Х. Ковальчук; по 4 ш. — М. Іваноньків, М. Баран.

Листа ч. 1068. Жертвували: по 5 ш. — Т. Варишнюк, С. Чоборяк, С. Тимків, М. Шпитуляк.

Листа ч. 1099. Жертвували: М. Остапишин — 1 ф.; В. Іванчук — 10 ш.; В. Дмитренко — 5 ш.; по 2 ш. 6 п. — П. Серембецький, О. Міноцький, І. Труш, Д. Величко; по 2 ш. — С. Призната, М. Ромах, В. Варцаба, В. Щербатий, І. Сербин, О. Мартиняк, І. Плєсканка; П. Тріль — 1 ш.

Листа ч. 1107. Жертвували: по 1 ф. — Т. Галецький, О. Ваврик; по 10 ш. — С. Белзецький, М. Бермес, М. Баран; О. Титик — 15 ш.; Б. Ваврик — 5 ш.; О. Лєсь — 4 ш.

Листа ч. 1118. Жертвували: по 10 ш. — Н. Гаврилюк, Я. Лучків, М. Легкий; по 5 ш. — І. Максимович, М. Семиць, В. Данилович.

Листа ч. 1119. Жертвували: по 1 ф. — В. Кобевка, О. Барнасюк; по 10 ш. — Ю. Петришин, В. Кудрик, В. Мельник, Й. Петришин, А. Прунька, Г. Безкоровайний, Микита, М. Куртас, О. Саламага; по 5 ш. — Коструба, П. Гопей.

Листа ч. 1123. Жертвували: В. Леиш — 1 ф.; по 10 ш. — Г. Довган, Гаишник, Сливка, А. Лукашук, С. Криль; по 5 ш. — Бакун, Скрипець.

США

Листа ч. 1569. Жертвували: Родина о. М. Гіль — 7 доларів.

Листа ч. 1572. Жертвував: І. Гайдукевич — 5 доларів.

Листа ч. 1640. Жертвував: О. Мельник — 5 доларів.

Листа ч. 1645. Жертвував: Д. Мотрук — 5 доларів.

Листа ч. 1731. Пані Галина Скомська, що недавно прибула з нашої зеленої Лемківщини, збрала суму 66.70 дол. на забаві 1-го Відділу Організації Оборони Лемківщини в Нью-Йорку.

Листа ч. 1751. Жертвував: П. Шубин — 2 долари.

Канада

Листа ч. 1847. Жертвували: по 2 дол. — В. Різник, М. Сенишин, Н. Папінчак, Д. Коваль; по 1 дол. — І. Лєховський, В. Федьків, П. Ониськів, В. Дименюк, С. Олійник, В. Папірчук.

Листа ч. 1863. Відділ Лиги Визволення в Оттаві жертвував 10 дол.

Листа ч. 1883. Жертвували: В. Кудла — 2 дол.; по 1 дол. — М. Ковалів, Ф. Мотрук, В. Шмирко, В. Геряк, Л. Лукіянів, Ю. Ровенчук, М. Влох, М. П., В. Антонів, І. Фенканік, І. Вакса, І. Яків, М. Лєсюк, М. Взюк, В. Зінь, І. Муза, В. Коростіль, Й. Гвоздецький, Д. Януш, І. Вітрак, С. Фітляр, М. Макар, П. Криворук, Ф. Фітляр, М. Будз, П. Мицак.

Листа ч. 1886. Жертвував: д-р М. Остафійчук — 5 дол.

Листа ч. 1925. Жертвував: М. Шапайда — 2 долари.

Німеччина

Листа ч. 1947. Жертвував: Ф. Балицький — 5 н.м.

Листа ч. 1949. Жертвували: Коваль — 50 н.м.; по 10 н.м. — Бубенко, Осташевський, В. Тарабаса, Мочурат, Бурівський, Коваль, Яблінський, Данилів, Власенко, Васлюк; по 5 н.м. — Романюк, Галюк, Шкільник; по 2 н.м. — Сабчук, Кушлик, Вербоєцький, Ткачук.

Листа ч. 1958. Жертвували: П. Костів — 10 н.м.; О. Закольніцький — 5 н.м.; В. Білоус — 1 марка.

Листа ч. 1981 (Гамбург) — 30 н.м.

Індивідуальні пожертви (на дім):

О. Шкорута (Тодморден) — 1 ф.; Д. Сагалевич (Арселей) — 2 фунти;

Відділ СУБ-у в Ковентрі, надвишку з забави у сумі £7.6.0.

Комітет Українського Товариського Клубу в Ковентрі жертвував на Дім УВС — 50 фунтів.

О. Шляхетко (Глоссоп—Лій) — 25 фунтів.

Юліян Заблоцький (Лондон) — £12.18.9; С. Кучерак (Лондон) — £2.8.6.

НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Листа ч. 714 (Вінніпег, Канада). Жертвували: В. Л. — 5 доларів; по 1 дол. — Ю. Кіташ, Я. Головінський, В. Дідук, Ф. Марцинюк, М. Матейко.

Листа ч. 2321 (Сарбург, Франція). Жертвували: по 5 н.ф. — М. Гайдук, А. Кузьма, І. Лавринів, М. Музика, В. Репетило, І. Грищук, В. Годованець, о. П. Когут, М. Ільчишин; М. Липинець — 3 н.ф.

Листа ч. 2840 (Ромба, Франція). Жертвували: по 10 н.ф. — Андрій Бек, Д. Мішталъ, С. Макачук.

Індивідуальні пожертви:

Григорій Салагуд (М. Гляндбах, Німеччина) — 20 н.м.; М. Лехів (Лієвен, Франція) — 20 н.ф.; І. Пісоцький (Куксвіл, Канада) — 5 дол.; П. Шумський (Торонто) — 5 дол.; по 2 дол. — І. Канюка (Монреал), В. Голлод (Шікаго), Е. Мельник (Сан-Франсіско), д-р В. Гук (Нью-Йорк); Д. Стецюк (Саскатун, Канада) — 3 дол.; Іван Мельник (Німеччина) — 36 н.м.; м-р Д. Штогрин (Іллінойс, США) — 11 англ. фунтів; М. Шиманчук (Дербі) — 17 ш. 6 п.; П. Стасюк (Челмсфорд) — 1 фунт; І. Фецишин (Бірмінгем) — 12 ш. 2 п.; М. Смух (Галіфакс) — 12 ш.; по 5 ш. — М. Прихидний, І. Шпилей, В. Петришин; М. Ярема — 3 ш.; по 2 ш. — С. Шмиглик; М. Кавецький — 6 ш.

В. Каган (Свансі) вплатив суму 1 ф. 2 ш., як передплату «ВШ» для потребуючих.

Всім Жетводавцям — щиро дякуємо.

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ТИЖНЕВИК

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ»

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях, а також приносить обширні відомості про міжнародні події, навітлюючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи.

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» речево дискутує й роз'яснює всі суспільні, політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу.

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
237, Liverpool Rd.,
London, N. 1.

Адреса Видавництва:

Verlag Schlach Peremohy
München 8, Zeppelinstr. 67
Germany